Jiří KUPKA

KRAJINY KULTURNÍ A HISTORICKÉ

vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny

České vysoké učení technické v Praze
Praha 2010

Recenzovali:

prof. Ing. arch. Jaroslav Sýkora, DrSc.
doc. Ing. arch. Michal Hexner, CSc.

Jiří Kupka

Krajiny kulturní a historické

Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny

Vydalo České vysoké učení technické v Praze
Zpracovala Fakulta stavební ČVUT, Thákurova 7, Praha 6
Vytiskla Tiskárna Nakladatelství ČVUT, Zikova 4, Praha 6
180 stran, 58 obrázků, vydání první
Rozsah 12,67 AA, 15,76 VA

© České vysoké učení technické v Praze
ISBN 978-80-01-04653-1

Obsah

Úvod ... 5
1. Kulturní a historické hodnoty krajiny – základní typologie ... 7
1.1 Dochované prvky, objekty a jejich soubory ... 8
1.1.1 Stopy prehistorického vývoje krajiny a archeologické stopy ... 8
1.1.2 Cenné objekty a soubory ... 9
1.2 Dochovaná urbanistická a sídelní struktura ... 18
1.3 Dochované krajinné struktury ... 20
1.3.1 Komponovaná kulturní krajina ... 21
Exkurs 1: Komponované krajiny na území Středočeského kraje ... 31
1.3.2 Stopy hospodářské činnosti a exploatace krajiny ... 51
1.4 Místa duchovního významu (nehmotné hodnoty krajiny) ... 52
1.5 Vizuální hodnoty historických prvků a struktur ... 54
2. Místa s duchovním významem – základní typologie ... 55
2.1 Místa starých bájí a pověstí ... 55
2.2 Místa historických událostí ... 58
Exkurs 2: Základní kameny Národního divadla ... 59
2.3 Poutní místa ... 62
Exkurs 3: Barokní poutní krajina ... 63
Exkurs 4: Posvátno a posvátný prostor ... 74
2.4 Místa spojená s významnými osobnostmi ... 77
2.5 Místa spojená s uměleckými díly ... 77
3. Vizuální význam prvků historické krajiny ... 78
3.1 Kulturní dominanty jako specifické atributy krajiny ... 78
3.1.1 Dominanty a kompozice krajiny ... 79
3.1.2 Dominanty a orientace v krajině ... 80
3.1.3 Dominanty jako symboly ... 81
Exkurs 5: Symbol ... 86
3.1.4 Dnešní kulturní dominanty ... 89
Exkurs 6: Kostely jako kulturní dominanty ... 93
3.2 Sídlo v krajině – krajinný rámec v kompozici historického města ... 99
3.2.1 Charakter krajiny ve vývoji sídel ... 100
3.2.2 Charakter krajiny a kompozice sídla ... 101
3.2.3 Voda v kompozici sídla ... 102
3.2.4 Terén v kompozici sídla ... 106
3.2.5 Historická zeleň v sídle a její vývoj ... 114

Exkurs 7: Vznik a rozvoj veřejné zeleně malého města – Strakonice 123
3.3 Vizuální či estetická atraktivita krajiny 127
4. Ochrana historické kulturní krajiny 134
4.1 Kulturní krajina a ochrana krajinného rázu 137
Exkurs 8: Tři příklady preventivního hodnocení krajinného rázu 139
4.2 Ochrana domoviny a okrašlovací hnutí 146
Exkurs 9: Příklad činnosti okrašlovacího spolku – Spolek Renner 155
Souhrn 158
Summary 159
Seznam obrázků 160
Literatura 162

Úvod

Existuje řada odlišně zaměřených definic a pojetí krajiny, od ryze laického až po dílčí pohledy různých specializovaných oborů.[1] To samo o sobě dokládá složitost problematiky, které každý nějak (byť nediferencovaně) rozumí. V posledních letech bylo o krajině napsáno množství článků a knih, pořádána řada konferencí, seminářů a workshopů. Krajina se stala častým tématem diskusí (i kontroverzí),[2] a to i v souvislosti s řadou aktuálních problematických jevů, které ji značně proměňují (poškozují?). Krajina a její charakter nejsou statickou záležitostí, nýbrž fenoménem, který se vyznačuje proměnlivostí a neopakovatelností, vycházející z neobyčejné rozmanitosti přírodních a kulturních podmínek,[3] tj. jevem veskrze dynamickým. Žádný pohled na krajinu proto nemůže být vyčerpávající a konečný. Ani následující řádky proto nemají ambici přinášet hotová řešení a neměnné axiomy, nýbrž chtějí nabídnout několik postřehů, kamínků do pestré mozaiky názorů a pohledů na naší kulturní krajinu jako nedílnou součást kulturního dědictví, tj. krajinu přetvořenou činností člověka, reflektující a uchovávající prvky a struktury vzniklé během staletého procesu jejího osidlování a kultivace.

Výbor pro světové kulturní dědictví definuje kulturní krajiny jako kombinovaná díla přírody a člověka, která jsou dokladem vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie, pod vlivem fyzikálních omezení anebo příležitostí daných jejich přírodním prostředím a vlivem postupných společenských, ekonomických a kulturních vlivů, jak vnitřních, tak vnějších.[4] Tím se jasně přihlašuje k myšlence, že kulturní krajina je stejnou součástí

---

[1] Sklenička uvádí pojetí právní, geomorfologické, geografické, ekologické (krajinně-ekologické), architektonické (funkčně-estetické), historické, demografické, umělecké, emocionální a ekonomické. (SKLENIČKA 2003, s. 8n) Další pojetí krajiny a vývoj její definice podává například Lapka, který tvrdí, že krajinu známe všichni, a přesto je obtížné ji nějak přesně definovat. V pojmu se totiž skrývá určitá podvojnost, neboť krajinu musíme chápat jako přírodní a zároveň kulturní dědictví (přírodní i sociální systém). Vždy proto hrozí zredukování krajiny jen na některé její části, funkce nebo vlastnosti, které jsou pak vydávány za celek (příliš úzký pohled). Pokusy o zahrnutí všeho do definice krajiny naopak hrozí ztrátou smysluplnosti (příliš široký pohled). (LAPKA 2008, 39n) Zdařilou definici podává Stibral, dle kterého *krajina je zrakově vnímatelná část převážně suchozemského povrchu země, která má horizont a je zahlédnutelná z distance*. (STIBRAL et al. 2009, s. 27)

[2] *Kulturní krajina (eventuálně krajinný ráz) je totiž fenomén, na kterém si už desítky expertů vylámaly zuby ve snaze o to zdánlivě nejjednodušší – definovat ho. (...) Řekněme tedy, že kulturní krajina je to, co není ani divočinou (např. národní park), ani lidským sídlem (např. město).* (VLAŠÍN 2000, s. 86)

[3] srv. VOREL 2006b, s. 301

[4] *(35) Cultural landscapes represent the combined works of nature and of man. They are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal. The term "cultural landscape" embraces a diversity of manifestations of the*

světového kulturního bohatství jako jiná lidská díla. Kovář přirovnává krajinu, která bývá vnímána jako vizuálně lákavá a zároveň prosperující, k „manželství“ přírody a kultury.[5] K tomuto základnímu rámci přistupuje Evropská úmluva o krajině,[6] která směřuje zejména k zachování a udržení význačných nebo charakteristických rysů krajiny, odůvodněných její dědičnou hodnotou, vyplývající z její přírodní konfigurace nebo z lidské činnosti. Ve své preambuli výslovně hovoří o krajině jako základní součásti evropského přírodního a kulturního dědictví přispívajícího k upevnění evropské identity. Na úrovni evropských orgánů a institucí se tedy již řadu let prosazuje tendence spojovat vztah ke kulturnímu dědictví se vztahem k dědictví přírodnímu a právě téma kulturní krajiny se mnohdy stalo výmluvným spojníkem ve dříve oddělených sférách památkové péče a ochrany přírody.[7]

Ochrana kulturní historické krajiny, která představuje skutečný kulturní kapitál národa, však v současné praxi leckdy nedokáže odolat ekonomickým a leckdy i „ekologickým“ tlakům. Naše legislativa na ochranu krajiny a jejích hodnot není zanedbatelná, ale je roztříštěná do několika právních předpisů a několika resortů (kultury, ochrany přírody a krajiny, územního plánování, zemědělství),[8] přičemž nejsou ojedinělé mezi jednotlivými resorty, zejména památkové péče a ochrany přírody, ani rozpory. Prvním krokem k jakékoli ochraně je – podle známého hesla *Poznej a chraň!* – pojmenování hodnot, které jsou přítomny, jejich zhodnocení a ocenění a zjištění, která mají být předmětem péče a ochrany.[9] Protože je ochrana přírodních prvků a hodnot v krajině poměrně dobře legislativou i správní praxí saturována a všeobecně přijímána a chápána nejen odbornou veřejností, bude se tento text věnovat především hodnotám kulturním a historickým. Následující kapitoly proto budou postupovat od identifikace a pojmenování některých kulturních a duchovních hodnot krajiny k možnostem jejich ochrany.

---

interaction between humankind and its natural environment. (*Report of the Expert Group on Cultural Landscapes*, La Petite Pierre (France) 24-26. October 1992, http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm)

5 srv. KOVÁŘ 2000, s. 134

6 Evropská úmluva o krajině (*European Landscape Convention*) byla přijata ve Florencii 20. října 2000, jménem České republiky byla podepsána ve Štrasburku 28. listopadu 2002, v platnost vstoupila 1. března 2004 a pro Českou republiku 1. října 2004 pod číslem 13/2005 Sb. m. s.

(www.ochranaprirody.cz/res/data/067/009785.pdf)

7 MATOUŠKOVÁ 2000, s. 52

8 srv. KUČOVÁ 2006; KUČOVÁ 2007

9 srv. VOREL 2000, s. 131

1 Kulturní a historické hodnoty krajiny základní typologie

Zásahy člověka do krajiny, její „zabydlování“ a její následná záměrná kultivace jsou spojeny s přítomností člověka na našem území již od pravěku, zejména od neolitu,[10] kdy na místo sběračů a lovců nastupují zemědělci, neboť právě zemědělství se stalo až do konce 18. století rozhodující krajinotvornou činností.[11] Harmonická kulturní krajina je ve své podstatě z větší části nezáměrným produktem života agrární společnosti, spojeným s technologickou zkušeností tradičního zemědělství.[12] Je nutné zdůraznit, že i to, co dnes vnímáme jako „přírodu“, není již po staletí původní krajinou, přičemž nejvýraznější antropogenní změnou v plošném měřítku je přeměna vegetačního pokryvu krajiny.[13]

V krajině jsou dodnes patrné výsledky jejího vědomého a cíleného organizování. Rozdílné přírodní podmínky, různé archeologické kultury, které se na našem území střídaly, odlišné vnější vlivy i postupnost a nerovnoměrnost osidlování našeho území začaly již v nejstarším období lidských dějin vytvářet rozdíly mezi jednotlivými regiony našeho území. Další tisíciletý vývoj našich zemí zanechal v souvislosti s dobovou kulturou v krajině množství stop, dochovaných krajinných struktur, které dodnes dotváří kulturní a historickou charakteristiku krajiny a jedinečnost jednotlivých regionů našeho území odlišných rozdílnou ekonomickou orientací a dynamikou, sociální strukturou, lidnatostí a tempem růstu obyvatelstva. Jsou to stopy kulturního a historického vývoje, které hovoří o stavu a vyspělosti společnosti, kulturních tradicích, úrovni vzdělání, vývoji umění, filozofie a celkového pohledu na svět, o hospodářském a technologickém pokroku, v neposlední řadě pak o emocionálním vztahu ke krajině a vnímání její krásy.[14] Nezanedbatelný je i vliv významných osobností a jednorázových politických událostí a rozhodnutí.[15] Tyto jevy, stopy kulturního vývoje a kultivace krajiny, můžeme nazvat znaky[16] kulturní a historické charakteristiky

---

[10] Výrazné zásahy do krajiny lze předpokládat už v mezolitu, byť omezené tehdejším řídkým osídlením. (více SÁDLO et al. 2005)

[11] srv. LÖW – MÍCHAL 2003, s. 283

[12] srv. DEJMAL 2000a, s. 13

[13] srv. KMÍNEK 2000, s. 79

[14] O historických proměnách vnímání krásy přírody a krajiny více STIBRAL 2005; o českém kontextu STIBRAL et al. 2009.

[15] srv. KUPKA 2006; Nevyplývá však z toho, že všechna důležitá rozhodnutí mající vliv na podobu naší kulturní krajiny byla jednorázová, či že všechny politické události a rozhodnutí se zapsaly do podoby krajiny.

[16] Terminologie vychází z metodického postupu VOREL et al. 2006.

krajiny,[17] které je možno klasifikovat a třídit. Kulturní krajina představuje jakýsi „otisk“ či „soubor otisků“ kultury, která jí obývá, které se vzájemně doplňují, překrývají, stírají či podporují.[18] Výstižně to vyjadřuje přirovnání britského historika Frederica Williama Maitlanda (1850-1906), který označuje krajinu „kouzelným palimpsestem“. Přirovnává tak krajinu ke středověkému pergamenovému rukopisu, jehož stránky byly nejdříve popsány, pak po určitém čase vymazány a znovu opatřeny novými zápisy. Kulturní krajina je tedy chápána jako mnohokrát popisovaná a přepisovaná stránka historie lidského rodu.[19]

Na základě zkušeností s řadou hodnocení krajinného rázu (jeho kulturní a historické charakteristiky) po celém území České republiky se jeví, že lze tyto znaky zařadit do několika skupin.[20]

1.1 Dochované prvky, objekty a jejich soubory

Jedná se asi o nejtypičtější znaky kulturní a historické charakteristiky krajiny. Může jít o objekty chráněné jako kulturní či národní kulturní památky, území vymezená jako památkové rezervace, památkové zóny či muzea v přírodě (skanzeny), ale i o objekty památkově nechráněné, přesto s výrazně dochovanými formami, detaily, tradičními materiály a regionálními znaky, o objekty lidové architektury i o stavby tzv. velké (vysoké, oficiální) architektury. Tyto dochované architektonické prvky a struktury dokládají historický vývoj území a jsou odrazem místních přírodních, sociálních a kulturních podmínek (klimatické vlivy, úrodnost kraje, snadná dostupnost materiálu, vliv vyspělejšího prostředí), které dodaly stavbám jednotlivých regionů jejich osobitý výraz a zároveň je jasně odlišily a vymezily ve vztahu k regionům ostatním.

1.1.1 Stopy prehistorického vývoje krajiny a archeologické stopy

Z mnoha prehistorických „památek“, [21] stop starobylé kultivace krajiny, jejího vědomého organizování v nejstarších dobách, lze uvést posvátná a rituální místa, posvátné okrsky, svatyně a posvátné háje, menhiry, obětní kameny, kamenné kruhy, kamenné řady a rituální cesty, pohřební mohyly a pohřebiště, sídliště, dvorce, opevněná hradiště, tvrziště, oppida, trasy nejstarších stezek, systém parcelace zemědělské půdy v nejúrodnějších oblastech, ale i památky pravěkého umění. Často se jen můžeme dohadovat o funkci některých staveb a úprav a mnohé teorie přinášející „zaručené“ informace o jejich magickém, astrologickém či

[17] srv. VOREL 2006b, s. 302

[18] srv. HÁJEK 2003, s. 10

[19] srv. NĚMEC – POJER 2007, s. 36n

[20] srv. KUPKA 2008; Z těchto hodnocení je zřejmé, že naše krajina obsahuje celou řadu zásahu, které nelze považovat za pozitivní. Tyto „nekulturní“ prvky však nejsou předmětem následujícího přehledu.

[21] více např. GOJDA 2000; KVĚT 2003

mimozemském původu lze zahrnout spíš mezi science fiction literaturu než mezi seriózní vědecké hypotézy. Příkladem regionu, kde se výrazně uplatňují dochované prehistorické stopy, je komplex prehistorické krajiny *The Avebury Landscape* v hrabství Wiltshire v Anglii. Jedná se o rozsáhlý soubor památek neolitické krajiny, vznikající postupným organizováním prostoru od 4. tisíciletí př. Kr.

Předmětem archeologických výzkumů jsou i památky raně středověkého osídlení země, velkomoravské památky, slovanská hradiště a další zaniklé objekty.[22]

1.1.2 Cenné objekty a soubory

Architektonicky cenné objekty a soubory představují širokou škálu typů staveb všech historických období. Patří sem objekty spojené s životem šlechty a aristokracie (hrady, hradní areály, zříceniny, tvrze, areály tvrzí, zříceniny tvrzí, tvrziště, zámky, zámecké areály, zámečky, letohrádky, venkovské vily…), objekty sakrální architektury (kostely a kaple, poutní místa, špitály, kláštery a jejich areály, funerální architektura vč. hřbitovů,[23] objekty navázané na poutní cesty – zájezdní hostince, hospice, pobočná poutní místa…), tradiční hospodářské objekty (dvory, stodoly, sýpky, mlýny, hamry…), historická architektura měst (měšťanské domy, radnice, brány a opevnění, masné krámy…), objekty lidové architektury (stavby s dochovanou architektonickou formou, měřítkem, detaily, hmotami, tradičními materiály – objekty pro bydlení, hospodářské stavby i drobná architektura…), objekty průmyslového dědictví (továrny, manufaktury, technologie…), technické památky (mosty, viadukty, těžební věže, přehrady…), objekty zahradní architektury (parky a zahrady), drobná sakrální architektura (kříže, křížky, sochy, morové sloupy, boží muka, kaple, kapličky, křížové cesty, smírčí kameny…) a další drobná architektura a topografické památky (pomníky, hraniční kameny, mezníky, rozcestníky,[24] příkopy, triangulační a zeměpisné památky…).[25] Forma těchto objektů (konstrukční, materiálové a architektonické ztvárnění) je – zejména v oblasti mimo vysokou architekturu – výrazně místně podmíněna a podílí se na rázovitosti a nezaměnitelném charakteru jednotlivých regionů České republiky (tzv. regiony lidové architektury). Existuje řada různě podrobných dělení našeho území dle typu lidové architektury, dle typických stavebních materiálů a konstrukcí, typických stavebních druhů a podobně. Je zřejmé, že jinak působí a jsou konstruovány zděné stavby jihočeského baroka, jinak podkrkonošské stavení s roubenou světnicí, zděnou světničkou a bohatě zdobenou lomenicí.[26] Podobné je to však i s objekty velké architektury, kde můžeme vedle sebe postavit

---

[22] K tématu archeologie a archeologických památek na našem území existuje velké množství literatury.

[23] Nelze zapomínat na památky židovské, synagógy a židovské hřbitovy. O židovských hřbitovech a památkách více např. KOLMANOVÁ – PAŘÍK 2002; FIEDLER 1992; EHL et al. 1991 a další.

[24] *Magickým místem v krajině i v životě jsou rozcestí. Bývají proto označována drobnými památkami, které se staly rozcestníky. Nejčastěji jimi bývá kříž či boží muka.* (HÁJEK – BUKAČOVÁ 2001, s. 60)

[25] k drobným památkám více např. HÁJEK – BUKAČOVÁ 2001; BUKAČOVÁ 2006; KYSELKA 2001; STREUBEL 2001; MATÁKOVÁ 2010; WATZKO 2010, zahraniční příklady drobné sakrální architektury např. NUSEK 2005

[26] Z množství literatury týkající se lidové architektury lze doporučit např. MENCL 1980; ŠKABRADA 1996; ŠKABRADA 1999 a další.

dřevěný roubený kostelík na Podkarpatské Rusi, německým prostředím ovlivněný hrázděný kostel v severozápadních Čechách (např. kostel Všech svatých v Jáchymově) či barokní zděný kostel v jihočeské vesnici.

O hodnotě výše uváděných prvků kulturní krajiny panuje poměrně značná shoda mezi odbornou a laickou veřejností. Jejich fyzická ochrana je všeobecně přijímána a mnohdy – tváří v tvář různým developerským a investičním projektům – i veřejností vyžadována (občanské iniciativy, sdružení, petice). Jinou otázkou je ochrana jejich vizuálního působení v krajině, ochrana objektů a souborů nepožívajících institucionální památkovou ochranu, diferencovaný přístup k různým typům historických objektů (protesty spíše vyvolá záměr na odstranění kapličky u cesty než likvidace staré industriální budovy, byť může být z mnoha hledisek cennější) a rozdílný přístup zainteresovaných (majitel) a nezainteresovaných (aktivista) v konkrétních kauzách.

Drobná sakrální architektura. *V naší krajině je dodnes dochováno, i přes velký úbytek v průběhu 20. století, velké množství drobných sakrálních staveb vznikajících ve větší míře od barokní doby a po celé 19. století. Následující přehled ukazuje řadu různorodých staveb různého vzniku a formy, které se dodnes dochovaly na území správního území města Strakonice.*[27]

Obr. 1: Drobná sakrální architektura. Kaplička Panny Marie na Podsrpu (Strakonice).

V lese západně od poutního místa na Podsrpu u Strakonic stojí nad pramenem vody, které byla připisována zázračná moc, jednoduchá výklenková kaplička Panny Marie z 18. století. Kaplička s výraznou korunní římsou a trojúhelníkovým štítem je krytá prejzy. V hlubokém segmentovém výklenku opatřeném laťovými dřevěnými dvířky býval obrázek Panny Marie Bolestné, které je zasvěcen nedaleký podsrpenský kostel. Pozemkům u studánky se říkalo U Dobré vody. Poblíž kapličky putovala procesí ze Strakonic k Panně Marii na Podsrp. Kaple je umně zasazena do mírně modelovaného terénu, doprovázená čtyřmi jírovci, staršími než okolní lesní porost, jež vytváří kolem kaple nevelký palouk. Místo je velmi působivé a s oblibou navštěvované. (Foto: autor)

[27] Obrazová příloha zpracována podle KUPKA 2002.

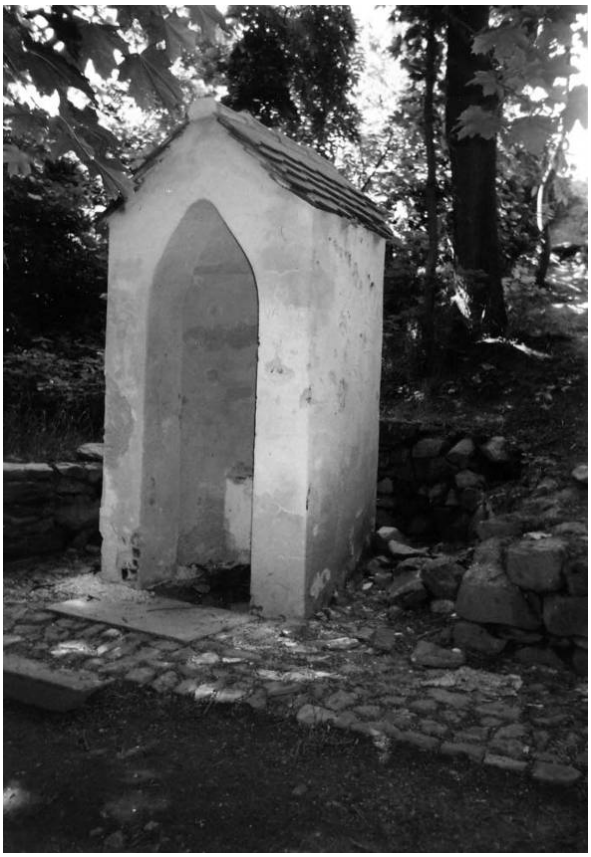

Obr. 2: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Jana na Podsrpu (Strakonice).

Východně od Podsrpu při odbočce na Modlešovice je postavena kaplička svatého Jana Nepomuckého pocházející pravděpodobně z 18. století. Je to jednoduchá výklenková stavba s barokním štítem a sedlovou střechou. V zadní části niky je malý zamřížovaný výklenek, ve kterém bývala umístěna soška sv. Jana Nepomuckého. Dle starých popisů býval na kapličce nápis Sv. Jene Nepomucký, oroduj za nás a naši vlast. Nyní je již nečitelný. Objekt stál na typickém místě podobných staveb, na křižovatce. Dnes se po zkapacitnění silnice I/22 dostal do poměrně nenápadné polohy. (Foto: autor)

Obr. 3: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Petra na Podskalí (Strakonice).

Drobná kaplička byla postavena ve svahu na strakonickém Podskalí kolem roku 1880. Nechal ji postavit tehdejší majitel Podskalí dr. Lérach pro nalezenou sošku sv. Petra, jež v ní bývala umístěna. Podle pamětníků se zde konávaly na konci 19. a začátkem 20. století poměrně velké pouti k uctění svátku sv. Petra. V roce 1939 koupilo Podskalí město Strakonice a péče o objekt přešla na Okrašlovací spolek Renner. Ten nechal kapličku opravit a znovu vysvětit. Drobná stavba s klenutým otvorem, který býval v minulosti opatřen laťovými dvířky, a sedlovou stříškou opatřenou keramickou krytinou tvoří drobnou dominantu strakonického Podskalí důmyslně usazenou v terénu. Bohužel ji potkává stejný osud jako mnoho drobných sakrálních objektů, stává se snadným terčem vandalů.
(Foto: autor)

Obr. 4: Drobná sakrální architektura. Kaple svatého Vojtěcha (Strakonice).

Jižně od hřbitovního kostela sv. Václava na strakonickém hřbitově stojí barokní kaple svatého Vojtěcha, tzv. hrobka maltézských rytířů. Patří mezi dvě barokní kaple (hrobky) na hřbitově, jež zde kromě vlastního hřbitovního kostela výrazně doplňují a spoluvytvářejí historický charakter lokality. Kaple byla postavena v 18. století. Vstupní fasáda je zdobena barokním volutovým štítem, uprostřed kterého je nika s mušlí. Pod kaplí je krypta maltézských kněží. Čelo kaple zdobí iluzivní malovaný oltář s obrazem Zmrtvýchvstání Páně a nad ním je pověšen plechový obrázek sv. Vojtěcha. Plochý strop kaple je opatřen štukovým zrcadlem. Na podlaze je zasazeno několik kamenných náhrobních desek, nejstarší z 16. století. Na stěnách kaple jsou umístěny plechové desky se jmény zde pochovaných řádových kněží. Na kapli navazuje stavba márnice.

Obr. 5: Drobná sakrální architektura. Kaple Nejsvětější Trojice (Strakonice).

Východně od hřbitovního kostela sv. Václava na strakonickém hřbitově stojí kaple Nejsvětější Trojice, zvaná též hrobka dědičných poštmistrů, druhá ze zmiňovaných hřbitovních kaplí. Byla postavena strakonickým měšťanem Martinem Mayerem. Jedná se o obdélnou stavbu s trojbokým závěrem, barokním volutovým štítem a plochým stropem. Rozsáhlejší rekonstrukcí prošel objekt v roce 1815, kolem roku 1970 došlo k opravě stropu a v roce 1995 byla obnovena fasáda. Uvnitř je na zdi malovaný iluzivní oltář se znázorněním Křtu Páně. Do stěn kaple jsou vloženy náhrobní desky. Hrobka je uzavřena starožitnou renesanční tepanou mříží. (Foto: autor)

Na dolních snímcích je zachyceno torzo křížové cesty v rámci hřbitovní zdi. (Foto:autor)

Obr. 4: Drobná sakrální architektura. Boží muka u letiště (Strakonice).

Působivá klasická pilířová boží muka z 19. století (kolem roku 1840) jsou postavena při silnici na Pracejovice, na konci Lipek. Dnes se nacházejí za plotem na pozemku letiště. Je to zděný, čtyřboký objekt, omítaný a obílený. Nad střechu vystupuje kovaný křížek. Ve výklencích v horní části a v mělkých nikách v prostřední části bývaly umístěny obrázky. (Foto: autor)

Obr. 5: Drobná sakrální architektura. Boží muka při Radomyšelské ulici (Strakonice).

Podobná boží muka z 19. století (kolem roku 1860) jsou umístěna při Radomyšelské silnici, u bývalého obecního lomu. Dnes stojí za plotem na soukromém pozemku. Jejich stav ukazuje snímek. Omítka je zcela opadaná a zbývá odkrytá cihelná konstrukce. (Foto: autor)

Obr. 6: Drobná sakrální architektura. Kaple v ulici Hradeckého (Strakonice).

V dnešní Hradeckého ulici ve Strakonicích stojí naproti sobě dvě barokní kapličky. Traduje se, že byly postaveny nad hroby francouzských a rakouských vojáků bojujících ve válce o rakouské dědictví (1741), kteří zde zahynuli při nějaké šarvátce. Kaplička svatého Jana Nepomuckého je také nazývána „kaplička Šípů“. Její dnešní podobu lze klást do první poloviny 19. století (kolem roku 1820). Je to jednoduchá obdélná stavba s výklenkem opatřeným dvířky. Naproti této kapli stojí přes ulici druhá, zasvěcená Nejsvětější Trojici. Jedná se o monumentální pilířovou stavbu s bohatě tvarovanými křídly a s krytým výklenkem a dvířky ve spodní části objektu. Také pravděpodobně pochází z první poloviny 19. století. (Foto: autor)

Obr. 7: Drobná sakrální architektura. Kaplička Nejsvětější Trojice (Strakonice).

Ve svahu nad potůčkem napájejícím Blatský rybník je osazena jednoduchá výklenková kaplička s barokním štítem nad korunní římsou z 19. století. V mělké nice je dosud nezřetelně patrný dřevěný fragment obrazu Nejsvětější Trojice. Na mapě Stabilního katastru (1837) se toto zemí nazývá Kaple S. Jana. Na stráni totiž stávala ještě jedna, dnes nedochovaná, kaplička sv. Jana Nepomuckého. (Foto: autor)

Obr. 8: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Jana Nepomuckého (Strakonice).

Vlevo od Písecké silnice směrem na Prahu stojí ve svahu za mostem pod korunou vzrostlého stromu pilířová výklenková kaplička svatého Jana Nepomuckého. Polygonální stavba s prohnutou korunní římsou, prejzovou střechou a nikou zdobenou mušlí byla postavena na pražské císařské silnici, podél které byly v letech 1885-1887 až ke kapličce vysázeny lípy a javory. V kapličce bývala umístěna soška sv. Jana Nepomuckého. V roce 1923 se však městské zastupitelstvo rozhodlo umístit do kapličky obraz Mistra Jana Husa. Stavba byla opravena, socha svatého Jana odstraněna a do kaple byl umístěn 5. července 1923 Husův obraz. Nad kapli byl pak místo kříže umístěn na kamenném podstavci tepaný kalich.
(Foto: autor)

Obr. 9: Drobná sakrální architektura. Kaple sv. Jana Nepomuckého (Strakonice).

Kaple z 18. století stojící na křižovatce Radomyšelské a Šmidingerovy ulice stávala v době svého vzniku uprostřed polí. Zpod kaple vytékal pramen a v její blízkosti byl nalezen hrob vojáků z války o rakouské dědictví (1740-1742). Jedná se o jednoduchou čtvercovou stavbu s půlkruhově zaklenutým vchodem opatřeným mříží a trojúhelníkovým štítem nad korunní římsou. Jednoduchý štít je zdoben prostým latinským křížem. Ač dnes stojí na velmi frekventovaném místě, je dost nenápadná, neboť je zasunutá za uliční frontou okolních domů. Představuje poslední fragment původní zemědělské krajiny, která se již v první polovině 20. století proměnila v městskou zástavbu rostoucích Strakonic. (Foto: autor)

Obr. 10: Drobná sakrální architektura. Kaple sv. Jana Nep. v sadech (Strakonice).

Na okraji Rennerových sadů u Havlíčkovy ulice je postavena kaple svatého Jana Nepomuckého. Obdélná stavba s půlkruhovou apsidou a masivním soklem je krytá keramickou krytinou. Kaple byla postavena v roce 1935 jako přesná kopie starší kaple svatého Jana, která stávala v ulici Na Stráži. Podle ústní tradice byla původní kaple postavena v roce 1816 pro hliněnou sochu svatého Jana (na dolním snímku), kterou jako svou závěrečnou práci zhotovil hrnčířský tovaryš Formánek v roce 1812. Protože však byla kaple při rekonstrukci ulice v roce 1931 značně poškozena a hrozilo její sesutí, došlo k dohodě, že již nebude dále opravována, ale po dohodě s církevními úřady přemístěna, k čemuž nakonec došlo. Dnešní svatojánská kaple je tedy pokračovatelkou své starší jmenovkyně. (Foto: autor)

Obr. 11: Dochovaná lidová architektura. Holašovice.

Poměrně častým a výrazně regionálně podmíněným znakem kulturní a historické charakteristiky je dochovaná lidová architektura či některé její prvky nebo konstrukce. Unikátním příkladem vesnice s dochovanou urbanistickou strukturou i souborem budov ve stylu tzv. selského baroka ze 70. let 19. století jsou Holašovice. Ucelený památkový soubor, včetně chlévů, stodol, maštalí, výměnků, sýpek, bran a různých ohrazení rozložených po obvodu rozlehlé obdélníkové návsi je od roku 1998 zařazen na Seznam světového dědictví UNESCO. (Foto: autor)

1.2 Dochovaná urbanistická a sídelní struktura

Dalším významným aspektem, opět výrazně regionálně podmíněným, je vedle samotných objektů a jejich souborů i struktura osídlení a dochovaná urbanistická struktura sídel. Každé sídlo má svou charakteristickou urbanistickou (prostorovou) strukturu, která zahrnuje kompozici prostorů, jejich orientaci, tvar, artikulaci a gradaci, hierarchizaci a dimenze. Jejím základem je půdorysná struktura sídla, tj. půdorysné linie náměstí, návsí, ulic a dalších komunikací, parcelace a půdorysná a hmotová skladba zástavby. Právě urbanistická struktura, která vykazuje výrazně větší stabilitu a setrvačnost než vlastní architektura, je mnohdy vůbec nejstarším hmotným dokladem existence sídla.[28]

Rozdílné klimatické a přírodní podmínky se výrazně podílely na výškovém i půdorysném uspořádání samotných sídel. Neméně důležitým činitelem, bezprostředně ovlivňujícím jejich urbanistickou podobu, byla doba jejich vzniku, průběh historického vývoje a rovněž i sociálního rozvrstvení. Výsledkem je neobyčejně hustá a bohatá síť našeho venkovského a městského osídlení středověkého původu, která byla v pozdějších obdobích spíše jen doplňována (až na výjimky podhorských a horských oblastí, kde převládá osídlení mladšího původu).

Zcela se liší osídlení dynamicky se rozvíjejících úrodných nížin ve staré sídelní oblasti, horských a podhorských oblastí s rozvinutou nezemědělskou výrobou či zaostávajících odlehlých a málo úrodných krajů, ekonomicky a populačně stagnujících. V některých regionech převládají urbanistické formy semknuté (návesní vesnice, řadové vesnice ulicové nebo silniční, hromadné /shlukové/ vesnice) jinde spíše formy rozptýlené (údolní lánové vesnice, osídlení samotami). Nejmenší jednotkou je samota, seskupením samot vzniká osada či víska, hlavním typem venkovského osídlení je pak tradiční vesnice. Velikost vesnic se výrazně liší podle regionů (velké vsi na jižní Moravě). Ve vnitrozemí převažují vesnice návesní. Usedlosti těchto vesnic jsou soustředěny kolem pravidelného, zpravidla obdélného návesního prostoru. Zvlášť častá je varianta vytvoření obdélného návesního útvaru pomocí lánového systému dvou protilehlých řad usedlostí. Zejména ve výše položených a tvarově více členitých oblastech se objevují údolní lánové vesnice. Jednoduché radiální, paprsčité schéma uspořádání usedlostí se vyskytuje u radiálních (lesních) vsí, které mohly vzniknout i v obtížných podmínkách, zejména v lese. Objevují se i sídla se zástavbou rozptýlenou, někdy značně vzdálenou, vznikající zejména v ekonomicky marginálních polohách. Na Slovácku kupříkladu převažují protáhlé ulicové půdorysné typy vesnic se širokou táhlou návsí, která je lemovaná dvěma souvislými řadami přízemních, podélnou frontou orientovaných domů, zatímco ve starším sídelním území jižních Čech převažují vesnice návesní spíše nepravidelné, zatímco pravidelné obdélné i radiální leží především tam, kde se osidlovalo do zalesněného terénu. Obdobně jsou větší údolní lánové vsi, jejichž protáhlý půdorys je zastavěn rozptýlenou dvorcovou zástavbou s nezastavěnými nárožími (volná forma dvora, který při dochování všech objektů je obestavěn ze čtyř stran), typické pro část Broumovska. Urbanistická

[28] srv. KUČA – KUČOVÁ 2000, s. 13

struktura a dochovaná struktura osídlení je tedy pro jednotlivé regiony stejně typická jako dochovaná architektura a její formy.[29]

V souvislosti s uznáním dochované urbanistické struktury sídel jako hodnoty kulturní krajiny se hovoří zejména o venkovském osídlení. Tento znak se ovšem týká i měst a městeček v krajině, dokonce i segmentů velkoměstské krajiny. Je však nutné připustit, že ne všichni chápou silně urbanizované území jako krajinu. Ta je obyvateli v naprosté většině chápána ve spojitosti s vizuálně se projevujícími a čitelnými přírodními složkami (prvky a strukturami). V tomto pojetí je status krajiny přiznáván především krajině s venkovskými sídly, případně krajině příměstské, kde hrají v krajinné scéně výraznou roli prvky přírodní povahy (terén, vegetace, vodní prvky). Je však těžko rozřešitelné, od jaké velikosti sídla je městská krajina (*townscape*) ještě všeobecně chápána jako krajina. Zákon o ochraně přírody a krajiny[30] má v tomto smyslu jasno a považuje za krajinu veškerý povrch země, tj. nerozlišuje mezi krajinou a městem. Dle tohoto zákona je krajinou část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky.[31] Lze tedy legitimně hovořit i o krajině urbanizované, krajině městské či přímo krajině města, podobně jako o krajině industrializované, suburbánní, postindustriální a podobně.

Stejně tak není – a v minulosti nebylo – zcela jednoznačně chápáno, jaké sídlo je již městem a jaké je dosud vesnicí. V geografické, urbanistické, sociologické i další oborové literatuře se nachází mnoho nejrůznějších definic města, ovlivněných zejména zvoleným úhlem pohledu.[32] Není tedy zřejmé, zda je městem sídlo vyznačující se oproti venkovu nějakými vlastnostmi (velikost, geografická uzavřenost, vysoká hustota osídlení, kompaktnost a koncentrace zástavby, typická demografická, sociální a profesní struktura obyvatel, úloha průmyslového a správního centra, vzdělávací, obchodní a kulturní funkce, a to i pro jeho rozsáhlé zázemí),[33] mající nějaký oficiální status – privilegium, přičemž privilegia se obvykle udělují městům až tehdy, kdy již tato fakticky existují a plní svou hospodářskou a společenskou funkci (jiným případem jsou města založená na „zeleném drnu“)[34] – nebo sídlo dosahující určité velikosti. Zákon o obcích[35] opět jednoznačně stanoví, že obec, která má alespoň 3 000 obyvatel, je městem, pokud tak stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády, městem je také obec, která byla městem přede dnem 17. května 1954, pokud o to požádá předsedu Poslanecké sněmovny.[36] Městy tedy jsou – či mohou být – podle zákona i sídla, která se vyznačují jednoznačně venkovských charakterem a postrádají vlastnosti

[29] srv. KUPKA 2008

[30] Zákon ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (v platném znění)

[31] §3 odst. 1, písm. m

[32] HRŮZA 1977, s. 163-164 (heslo „Město“)

[33] srv. SEMOTANOVÁ 2002, s. 152; Hrůza navíc zdůrazňuje dynamický charakter těchto znaků a jejich odlišné projevy v jednotlivých zemích i jednotlivých regionech. (HRŮZA 1977, s. 163-164)

[34] MATOUŠEK 1953, s. 20

[35] Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení)

[36] §3 odst. 1 a odst. 3

všeobecně vnímané a požadované od města.[37] Hovoříme-li v tomto textu o městě a krajině, chápeme je – i při vědomí těchto souvislostí – obvykle ve všeobecně přijímaném obecném významu.[38]

Nutnost ochrany dochované urbanistické struktury historických jader sídel není zdaleka tak všeobecně vnímána a přijímána jako ochrana jednotlivých objektů a souborů. V mnoha případech totiž není uznávána jako hodnota a cenný – mnohdy v daném sídle nejcennější a nejčitelnější – doklad vývoje daného sídla. Památková péče v tomto případě saturuje ochranu pouze nejcennějších lokalit formou památkových zón a rezervací, kde nesmí být půdorysná struktura památkově chráněného sídla měněna,[39] v ostatních případech je nutná neustálá osvěta a vzdělávání,[40] aby se tento znak kulturní a historické charakteristiky krajiny stal všeobecně oceňovanou – a tudíž chráněnou (a to ne nutně institucionálně) – hodnotou.

1.3 Dochované krajinné struktury

Všeobecné povědomí o ochraně historických děl v krajině a v sídlech, formované přibližně na přelomu 19. a 20. století, se postupně posunuje od jednotlivých stavebních památek přes památkové soubory až ke kulturní krajině a historickým objektům, které stavební památky doprovázejí, tj. zahradám, parkům, případně celým krajinným segmentům.[41]

Kulturní charakteristiku krajiny totiž zdaleka nevytvářejí jen objekty, jejich soubory a dochované urbanistické celky. Sama krajina obsahuje velké množství dochovaných struktur, od dochované cestní sítě[42] (historické stezky a trasy doprovázené úvozy, mostky, lávkami, dřevinným doprovodem) přes historické hospodářské úpravy (rybníky, rybniční soustavy,[43]

---

[37] Krajním příkladem takového města je Ralsko, vzniklé sloučením devíti osad na území bývalého vojenského výcvikového prostoru v jeden správní celek, kterému byl s účinností od 1. prosince 2006 vrácen status města, jež historicky požívaly Kuřívody, dnes sloužící jako správní centrum obvodu města a sídlo městského úřadu. Ani jedna z osad města Ralsko vč. Kuřívod přitom nemá vlastnosti připomínající charakter města.

[38] srv. KUPKA 2010b

[39] srv. KUČA – KUČOVÁ 2000, s. 13

[40] Nejvýznamnějším pramenem poznání urbanistického vývoje sídel je množství archivních map, z nichž jsou mnohé veřejně přístupné na internetu, vč. map Stabilního katastru a vojenských mapování. Z četné literatury týkající se mapového bohatství našich archivů, jejich zpřístupňování, obsahu, využívání a interpretace např. ŠIMŮNEK 2006; BUMBA 2007 a další.

[41] BOUČEK – ŠUBR 2000, s. 157

[42] *Traduje se, že prvním architektonickým dílem člověka byla cesta, která na počátku našeho soužití se zemí pravděpodobně tvořila spojnici obživy a obydlí, jinak řečeno pramene a jeskyně, posléze se k těmto dvěma cílům přidal třetí – božstvo.* (VELIČKA 2010, s. 20) Význam cest v krajinářských kompozicích a ve struktuře historické krajiny zdůrazňují především aleje, které patří k nejstarším vyjadřovacím prostředkům zahradního umění západního kulturního světa. Byly objeveny v renesanci a dosáhly svého vrcholu v 17. a 18. století. (BORSKÝ 2007, s. 41)

[43] více např. JANEČEK 2002

náhony, hráze, nádrže), dochované struktury zeleně[44] (historické parky a zahrady, aleje, bažantnice, obory,[45] lovecké revíry…), významné artefakty technické činnosti člověka a exploatace krajiny (studny, mlýnské náhony, lomy, haldy, pískovny, štěrkovny, umělé terénní útvary,[46] těžební zařízení), dochovanou strukturu plužiny různých typů (snosy, tarasy, zídky z kamenů, doprovodná vegetace),[47] humna[48] (stodoly, stáje, špejchary, kůlny, seníky, sklepy, ploty, zídky, ohrady, zahrady, sady, záhumenky, políčka, louky, pastviny, vinice…) až po stopy tradičních a regionálně podmíněných způsobů hospodaření (struktura orné půdy, louky, ovocné sady,[49] pastviny, zahrady, chmelnice, vinice, meze). Pozemková struktura spolu s polními cestami vytváří systém krajinných linií utvářejících dynamiku a vzájemné estetické souvislosti v krajinné kompozici, počet a prostorové rozmístění pěstovaných plodin podmiňuje barevnost, tvarovost, měřítko a časovou proměnlivost krajinné skladby.[50] Neopominutelná je nejen sama charakteristická sídelní struktura (typy sídelní struktury), ale i stopy zaniklých osad a krajinných struktur zejména v regionech, které byly postiženy poválečným odsunem německého obyvatelstva. V řadě těchto oblastí jsou dochované zbytky zaniklých sídel (ruiny, torza zástavby) a struktur (typická vegetace, cestní síť, krajinářské úpravy...). K nejvýznamnějším pak patří dochované krajinářské kompozice (komponovaná krajina záměrně navržená a vytvořená člověkem) a hospodářské feudální celky. Některé z těchto znaků je nutné zmínit podrobněji.

1.3.1 Komponovaná kulturní krajina

Výše zmiňovaný materiál Výboru pro světové kulturní dědictví definuje tento typ kulturních krajin jako krajiny záměrně navržené a vytvořené člověkem, kam jsou zahrnuty jak zahrady a parky, tak rozsáhlé krajinné kompozice vytvořené z estetických důvodů, často spojené (ne však vždy) s církevními či dalšími monumentálními stavbami a soubory.[51] Jedná se o osobité typy kulturních krajin, jejichž celkové uspořádání či upořádání jednotlivých částí bylo dáno na základě předem daného kompozičního (estetického) záměru, demonstrujícího postavení majitele ve společnosti, reprezentujícího jeho majetek nebo duchovní přesvědčení či filosofický postoj, stejně tak jako jeho estetický názor (touha panství logicky uspořádat),

---

44 více např. WEBER 2006

45 více např. SEDLÁČKOVÁ 2002

46 více např. CÍLEK 2002

47 více např. PITTNEROVÁ 2006; PITTNEROVÁ 2008; PITTNEROVÁ et al. 2009

48 více např. PRUDKÝ 2008

49 více např. HOŠEK 2001; MAREČEK 2006

50 srv. MAREČEK 2001, s. 21n

51 *(37) The most easily identifiable is the clearly defined landscape designed and created intentionally by man. This embraces garden and parkland landscapes constructed for aesthetic reasons which are often (but not always) associated with religious or other monumental buildings and ensembles. (Report of the Expert Group on Cultural Landscapes,* La Petite Pierre (France) 24-26. October 1992, http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm)

potřebu krásna či snahu o usměrnění okolní divoké přírody.[52] Cílevědomou činností tak vznikají sakrální, profánní či kombinované kompozice, které se v krajině dodnes výrazně uplatňují a podílejí se na jejím charakteru.[53] Na „oficiální“ mocenskou estetiku reagovalo i lidové krajinářství, kdy lidé začali sázet aleje ovocných dřevin vedoucí k mlýnům, kovárnám, bělidlům a podobně.[54]

Do tohoto typu kulturní krajiny s rozsáhlými kompozicemi vázanými na architekturu či území velkých feudálních panství patří několik našich krajinných památkových zón a řada dalších lokalit, jež spoluvytvářejí – protože jsou výtvarně řešena rozsáhlá území celých panství[55] – svébytné regiony (schwarzenberské Hlubocko, Orlicko či Čimelicko,[56] buquoyské Novohradsko[57] a Libějovicko-Lomecko,[58] czerninské Chudenicko, chotkovské dolní Povltaví[59] a další). Jedním z nejrozsáhlejších a nejvýznamnějších člověkem koncepčně upravených areálů v Evropě světového významu (od roku 1996 památka UNESCO) je oblast lužních lesů na pomezí Moravy a Dolních Rakous, která byla v průběhu 18. a 19. století knížecím rodem Liechtensteinů zformována do podoby jakéhosi přírodního parku, kde je vedle základní kompozice obou zámků se zahradami, Valtice a Lednice, krajina protkaná soustavou rybníků, lesů, parků i zemědělské krajiny, alejemi stromů a v dálkových pohledech se uplatňujících romantických staveb a pavilonů.[60]

Těžiště většiny krajinných kompozic však leží v období baroka, dokonce můžeme hovořit o barokní komponované krajině.[61] Doba barokní je dobou mnoha protikladů vytvářejících velmi pestrou a barevnou mozaiku. Z tohoto kvasu pak vychází množství podnětů a zdánlivě protichůdných tendencí, jejichž kombinací vzniká onen jedinečný fenomén nazývaný českou barokní krajinou či spíše krajinou s barokním dědictvím.[62] Souhra několika jedinečných okolností vytvořila podmínky pro vznik řady svébytných krajinných úprav, které dodnes tvoří v některých místech neopakovatelné kulturně-historické hodnoty naší krajiny.

---

52 srv. KUBEŠA – KULIŠŤÁKOVÁ 2010, s. 16

53 srv. KULIŠŤÁKOVÁ 2010, s. 46

54 VELIČKA 2010, s. 22

55 srv. VALTR 1986, s. 39

56 VOREL 2008; VOREL 2010, s. 11n; PAVLÁTOVÁ 2007, s. 54n

57 PAVLÁTOVÁ – EHRLICH 2010; PAVLÁTOVÁ 2007, s. 56n

58 PAVLÁTOVÁ 2007, s. 60n

59 STRÁNSKÝ 2010

60 VYSLOUŽIL 2007, s. 74n

61 Krajinářské úpravy 17. a 18. století mají svou slavnou předehru (především co do rozsahu) již v 16. století, kdy vrcholí velkorysé zakládání rybničních soustav s řadou kanálů a stok na rožmberském Třeboňsku a pernštejnském Pardubicku, dále na Chlumecku, Plzeňsku, Tovačovsku, Lounsku (srv. VALTR 1986, s. 35), Novohradsku, Blatensku, Lnářsku, Štěkeňsku a jinde. První ucelená rybniční soustava v Čechách vznikla již v 15. století na Hlubocku. (PAVLÁTOVÁ 2007, s. 51) První zmínka o klasické aleji je zaznamenána již v 16. století, kdy byla na popud Rudolfa II. olemována alejí cesta mezi Lvím dvorem na Pražském hradě a Zámečkem ve Stromovce. (VELIČKA 2010, s. 20n)

62 srv. HÁJEK – SÁDLO 2004a, s. 31

V barokní době je především patrný nový přístup ke krajině. Novověký subjekt se ve vztahu k přírodě staví jako pán. Snaží se přírodu stále více vědecky poznávat, aby ji mohl technicky ovládat a ekonomicky využívat. Příroda, která dávno ztratila nimbus nedotknutelnosti, jemuž byli lidé vydáni a jemuž se museli podrobit, se v tomto pojetí jeví jako volně použitelný materiál a neomezeně využitelný zdroj. Věda založená na galileovsko-karteziánské racionalitě založila novodobé sebeporozumění člověka, který přírodu poznává, prakticky ovládá a podřizuje ji svým cílům a potřebám.[63] Záměrné koncipování krajiny je tedy vlastní právě baroku, jehož estetická a funkční kultivace obohatila českou krajinu takovým způsobem, že by byl její dnešní obraz bez těchto hodnot téměř nemyslitelný.[64] Baroko ovládlo s citem pro možnosti jednotlivých míst většinu významuplných uzlů v krajině, případně znovuobjevilo či vytvořilo nové.[65] Zvýraznilo dominantní působení vrchů a návrší kostely, kaplemi či jen drobnými prvky křížů, ve vesnicích a městech vystavělo (či přestavělo) kostely, fary, zvonice, kaple, ale i rozlehlé hospodářské dvory, při zámcích rozvinulo rozsáhlé zahrady a parky, obory,[66] honitby, bažantnice, rybniční hospodářství, v lesích lovecké zámečky a myslivny, vše propojené záměrně komponovanými vazbami. Dominantní stavby v krajině jsou centrem, kolem kterého je krajina panství uspořádávána a jehož prostřednictvím je smysluplně čitelná. Účin stavby je pak konkrétně tvořen jejími obrysovými kvalitami pro dálkové působení a objemovou skladbou pro bližší pohledy.[67] Hlavní osy toto období zdůraznilo kočárovými cestami v podobě průseků či několikakilometrových mohutných alejí. Rozcestí, návsi a cesty obohatilo sochami, kapličkami, křížovými cestami, kříži či božími muky. Pomocí rozhledů, pohledů a průhledů, os a bodů pak krajinu propojilo v jeden logický jednotně komponovaný celek,[68] přičemž k optickému rozšíření prostoru byly využity i vzdálené dominanty ležící mimo vlastní areál.[69] Do celkové kompozice se zapojily staré solitérní stromy, jejich skupiny i rozsáhlé remízy, celé lesní komplexy, jednotlivé rybníky i jejich soustavy, vodní toky a přirozené terénní útvary.[70]

---

63 srv. ANZENBACHER 2004, s. 46; Valtr v této souvislosti uvádí výrok F. X. Šaldy: *Barok je pro mne první věk moderní, lépe – počátek moderního věku, v němž žijeme.* (VALTR 1986, s. 42)

64 srv. STAŇKOVÁ 1986, s. 24

65 Podobně Norberg-Schulz píše, že základním počinem architektury je pochopení poslání místa. (NORBERG-SCHULZ 1994, s. 23)

66 V Čechách bývaly obory téměř na každém panství. Významná byla Jabkenická obora na Nymbursku, Klokočka na Mnichovohradišťsku, Ohrada na Hluboké, Netolická obora u Kratochvíle, obory v Červeném Dvoře, Křivoklátu, Žehušicích, Opočně, Brandýse nad Labem či na Konopišti. Nejvýznamnější oborou na Moravě je Kralická, významná zámecká obora je v Židlochovicích, dále v Holešově, ve Velkém Meziříčí, v Kroměříži, Lešné u Holešova, v Sokolnicích a v okolí zámku ve Vranově nad Dyjí, na severní Moravě vyniká Hukvaldská obora, z dalších význačných moravských obor se uvádějí obory na Lednicku, Břeclavsku, Náměšťsku, Holešovicku či Telčsku. Statistika uvádí v roce 1875 317 obor v Čechách a 28 na Moravě, v roce 1910 152 resp. 25 obor. (srv. SEDLÁČKOVÁ 2002, s. 125)

67 srv. HENDRYCH 2001, s. 19

68 srv. HÁJEK 2003, s. 13n

69 srv. HENDRYCH 2000, s. 155-156

70 srv. VALTR 1986, s. 39

Baroko organizuje krajinu jako jednotnou a přesto členitou, jednoznačnou a přesto mnohovýznamovou, srozumitelnou a přesto ne zcela rozluštitelnou, jednohlasou a zároveň polyfonickou.[71]

Obr. 12: Krajinné kompozice. Navrhovaná krajinná památková zóna Hlubocko.

Na panství Schwarzenbergů vznikla v průběhu 18. a 19. století působivá lovecká krajina s dvory (Vondrov, dvůr Stará obora), loveckým zámečkem Ohrada, rybníky, bažantnicemi a oborami, zapojující starší barokní úpravy (barokní aleje a osy provázené alejemi) i pozdně středověké rybníky (první ucelená rybniční soustava v Čechách) do velkorysých krajinářských úprav. Podskalská louka na snímku na místě zaniklého rybníka byla klasicistně uspořádána na konci 18. století a následně v souvislosti s novogotickou přestavbou zámku (na snímku dole) byla v roce 1848 přeměněna na přírodně krajinářský park, který zahrnuje i pozůstatky předchozích úprav (zbytky rondelů, bývalou hráz s dvouřadou dubovou alejí).[72] *Dnes slouží jako golfové hřiště. (Foto: autor)*

---

[71] HÁJEK 2003, s. 27

[72] PAVLÁTOVÁ 2007, s. 54n; HENDRYCH 2003, s. 100n

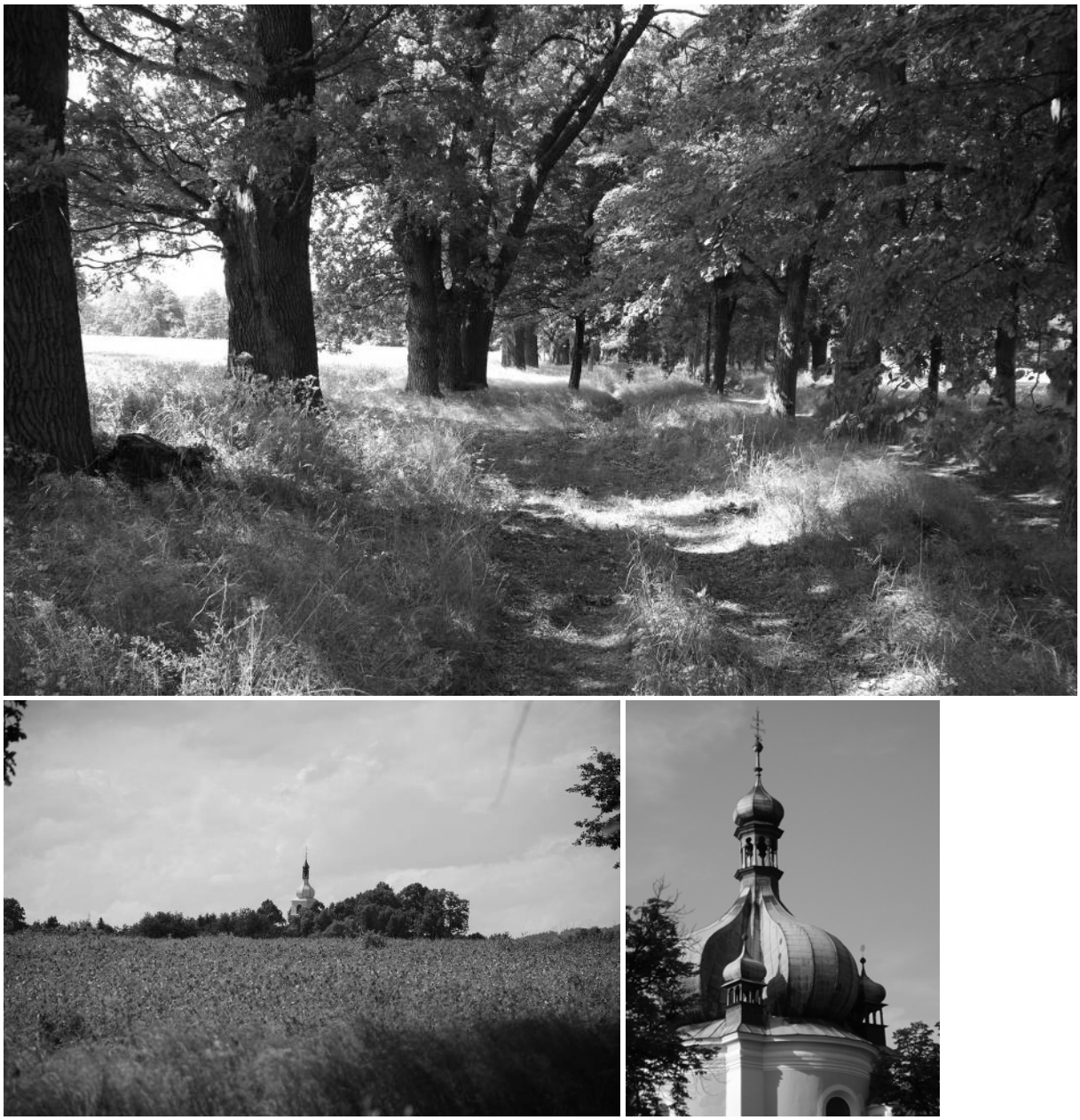

Obr. 13: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Libějovicko-Lomecko.

(KPZ od roku 1996) Základ komponované krajiny Libějovicka byl položen v období baroka v době panování Buquoyů, kdy na panství došlo v okolí Starého a Nového zámku k velkorysým architektonickým a krajinářským úpravám. Nový zámek v centru kompozice byl po výstavbě spojen s významnými barokními stavbami v krajině výraznou kompoziční osou. Ta byla prostorově ztvárněna v podobě mohutné čtyřřadé aleje, která propojila zámek s Lázněmi (1768) a kaplí sv. Maří Magdalény (1663) na severní straně, na jihu pak s poutním kostelem Jména Panny Marie (1702) na vrchu Lomec.[73] *Hlavní osu křížilo několik vedlejších os v podobě jednořadých nebo dvouřadých alejí prostupujících krajinou charakteristickou ovocnými školkami, štěpnice a rozsáhlými sady. Součástí krajinářských úprav byly i soustavy malých rybníků a hráze osázené duby. Snímek zachycuje pohled do čtyřřadé aleje tvořící osu barokní kompozice, pohled z aleje na věž kostela v Chelčicích a detail architektury poutního kostela Jména Panny Marie na Lomci. (Foto: autor)*

[73] PAVLÁTOVÁ – KAVANOVÁ MUŠKOVÁ (2009)

Obr. 14: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Čimelicko-Rakovicko.

(KPZ od roku 2002) Základ barokní komponované krajiny Čimelicka tvoří také výrazná osa, která spojuje zámek v Čimelicích z let 1726 až 1730(na dolním snímku vlevo) s hospodářským dvorem a zámkem v Rakovicích z let 1665 až 1669. Čimelický zámek s parkem (na dolním snímku vpravo) byl spojen se zámkem v Rakovicích dvouřadým lipovým stromořadím, doplněným sochami z dílny sochaře Jana Hammera (dnes přemístěné), který přišel do Čimelic v roce 1735. Sochy se v aleji nedochovaly. Torzo aleje směřující k zámeckému parku v Čimelicích je zachyceno na snímku. Krajinu doplnila síť dalších alejí a remízů spojujících významné stavby a drobné objekty (jehlan Vintíř) organizující krajinu panství. Zcela rozdílný charakter lovecké romantické krajiny pak mají úpravy na levém břehu Skalice z poloviny 19. století, kterým dominuje pozoruhodný dvůr Bissingrov (Bissingenhof) s lihovarem, ukrytý na poloostrově mezi rybníky. Tento dvůr je pěkným příkladem v jižních Čechách vcelku častého „venkovského dvorního industriálu“. Zdejší krajinu prostoupily aleje dubů, jírovců, lip, jilmů, propojujících hráze rybníků, remízy a bažantnice. Aleje dokonce modelovaly a lemovaly porostní okraje lesů, provázely lesní cesty směřující k průsekům, pasekám a hájenkám.[74] *(Foto: autor)*

[74] PAVLÁTOVÁ 2007, s. 58n

Obr. 15: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Žehušicko.

(KPZ od roku 1996) Jedním z center komponované krajiny na Chotkovském Novodvorsku a Thun-Hohensteinském Žehušicku je empírový zámek Kačina (zvaný též Husa, na dolním snímku) z let 1802 až 1822, na který navazuje rozlehlý přírodně krajinářský park, průseky, aleje, (zaniklé rybníky), obory, bažantnice a další krajinné úpravy.[75] *Snímek zachycuje hlavní průhledovou osu od zámku, která vedla alejí a průseky k dnes již zazemněnému rybníku a dále loveckou krajinou až k Habrkovicím. (Foto: autor)*

[75] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 154n

Obr. 16: Krajinné kompozice. Jesenicko.

Partie komponované krajiny na panství Czerninů z Chudenic v přírodním parku Jesenicko jsou spojené zejména s monumnetálním barokním zámkem v Petrohradě, kolem kterého se rozkládá krajinářský park s rozsáhlými loukami a skupinami starých stromů, jímž protéká Podvinecký potok. Základy parkové úpravy byly položeny v 19. století. (Foto: autor)

Obr. 17: Krajinné kompozice. Okolí zámečku svatý Hubert.

Lovecký zámeček nechali Czerninové z Chudenic vystavět počátkem 18. století. Byl postaven uprostřed lovecké obory pro vysokou a černou zvěř. Patrová barokní budova byla umístěna v křížení lesních průseků. V době, kdy se na Svatém Hubertu pořádaly hony, vedlo od zámku osm průseků a hlídka v lucerně dávala otočením korouhvičky znamení, kterým směrem zvěř proběhla. Dnes již nejsou průseky tak zřetelné, přesto je lze na leteckém snímku lokality tušit. (Foto: autor)

Obr. 18: Krajinné kompozice. Kuks.

Unikátní krajinnou a architektonickou kompozici představuje národní kulturní památka a památková rezervace Kuks s přilehlým komplexem bývalého hospitálu a souborem plastik v nedalekém lese Betlémě. Historicky představovaly součást panství hraběte Františka Antonína Sporcka (1662-1738) Choustníkovo Hradiště, které se nacházelo na jihovýchodním okraji podhůří Krkonoš na horním toku Labe. Hrabě svým osvíceným myšlením a schopností proměnit ideje ve skutky vtiskl tomuto území nezaměnitelnou podobu. Obklopil se vynikajícími umělci, kteří tvořili nejen v centru panství, ale systematicky a nápaditě v duchu barokní kompozice pronikali do všech jeho koutů. Došlo tak k mistrnému promyšlenému propojení barokní architektury, sochařství a malířství s přírodou v jeden komponovaný celek. Vzniklo tak vrcholné dílo barokní krajinářské kompozice s mimořádnou koncentrací uměleckých děl, území s osobitým geniem loci.[76] *(Foto: autor)*

[76] *Kulturně historická analýza oblasti Kuks a Betlém*, územní studie a návrh managementu, VÚKOZ 2007.

Exkurs 1: Komponované krajiny na území Středočeského kraje

V letech 2008 a 2009 bylo provedeno preventivní vyhodnocení krajinného rázu Středočeského kraje.[77] V rámci identifikace a klasifikace znaků kulturní a historické charakteristiky bylo v řešeném území nalezeno několik lokalit, které můžeme nazvat komponovanou kulturní krajinou, krajinářskou kompozicí či místem se zřetelně dochovanými historickými stopami vývoje krajiny. Jedná se o více či méně rozsáhlé segmenty krajiny, ve kterých se navzdory velkým změnám v agrární krajině z doby socialistické zemědělské velkovýroby zachovaly zřetelné stopy kultivace krajiny, ovlivňující její obraz a dílčí scenérie a spoluvytvářející tak její rázovitost a kulturní identitu. Jedná se o komponované úpravy vázané na zámecké parky, zámecké areály, hospodářské dvory nebo kostely, tak i o celky kultivované zemědělské krajiny s hospodářskými dvory a vesnicemi, kde hrají významnou roli vegetační součásti krajinných úprav – soustavy alejí, bažantnice a obory.

E.1.1 Osovsko

Území v Hostomické kotlině mezi obcemi Osov, Všeradice, Nové Dvory, Skřípel a Lážovice, na hranici přírodního parku Hřebeny, má zvláštní charakter barokní urbanizované krajiny s klasicistními úpravami. V zájmu zachování tohoto krajinného komplexu bylo v roce 1996 Osovsko prohlášeno krajinnou památkovou zónou.[78] Její těžiště leží právě kolem obce Osov, kde je zeleň a architektura nejlépe dochovaná. Podstata působivosti krajinného obrazu Osovska tkví v souladu pravidelné účelové zemědělské kultivace krajiny se zbytky starších krajinářských úprav.

Osovské panství, se kterým jsou spojeny krajinářské úpravy Osovska, koupil v roce 1677 od Gernsdorfů hrabě Ferdinand Maxmilián Kaunitz. Právě za Kaunitzů došlo k největšímu rozkvětu Osovska. Byl postaven nový barokní zámek v Osově s francouzským parkem, dokončen nový farní kostel sv. Jana Křtitele, nový kostel sv. Šimona a Judy ve Skřipli, nové hospodářské dvory ve Skřipli, Osově (1669), Nových Dvorech a Vižině. Byly zakládány aleje včetně hlavní aleje Osov – Skřipel. Do roku 1804, kdy Kaunitzové panství drželi, byly založeny některé další aleje a bažantnice. Po roce 1804 se majitelé panství poměrně často střídali.

Všeradické panství patřilo v barokní době s přestávkami Mitrowitzům, kteří zde barokně opravili kostel sv. Bartoloměje a přestavěli starou tvrz na barokní zámek. V roce 1781 spojil všeradické panství s osovským hrabě Jan Adolf Kaunitz. Poté bylo panství opět samostatné, než bylo opět s Osovem spojeno, tentokrát rodem Mitrowitzů. Z tohoto období pocházejí aleje a bažantnice v blízkosti Všeradic. V roce 1830 byl z přirozené doubravy založen lesopark

[77] KOLEKTIV AUTORŮ (2008, 2009). *Studie vyhodnocení krajinného rázu na území Středočeského kraje.* Praha: Atelier V (http://www.atev.cz)

[78] Vyhláška MK č. 208/1996 Sb. ze dne 1.7.1996, o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny

Kluk s antickým vyhlídkovým pavilonem. V roce 1840 se osovsko-všeradické panství dostalo do majetku Schwarzenbergů, kteří je vlastnili až do roku 1924 a zámek do roku 1945. Za panství Schwarzenbergů se Osovsku říkalo „zahrada“, což souviselo s rozvojem ovocnářství.

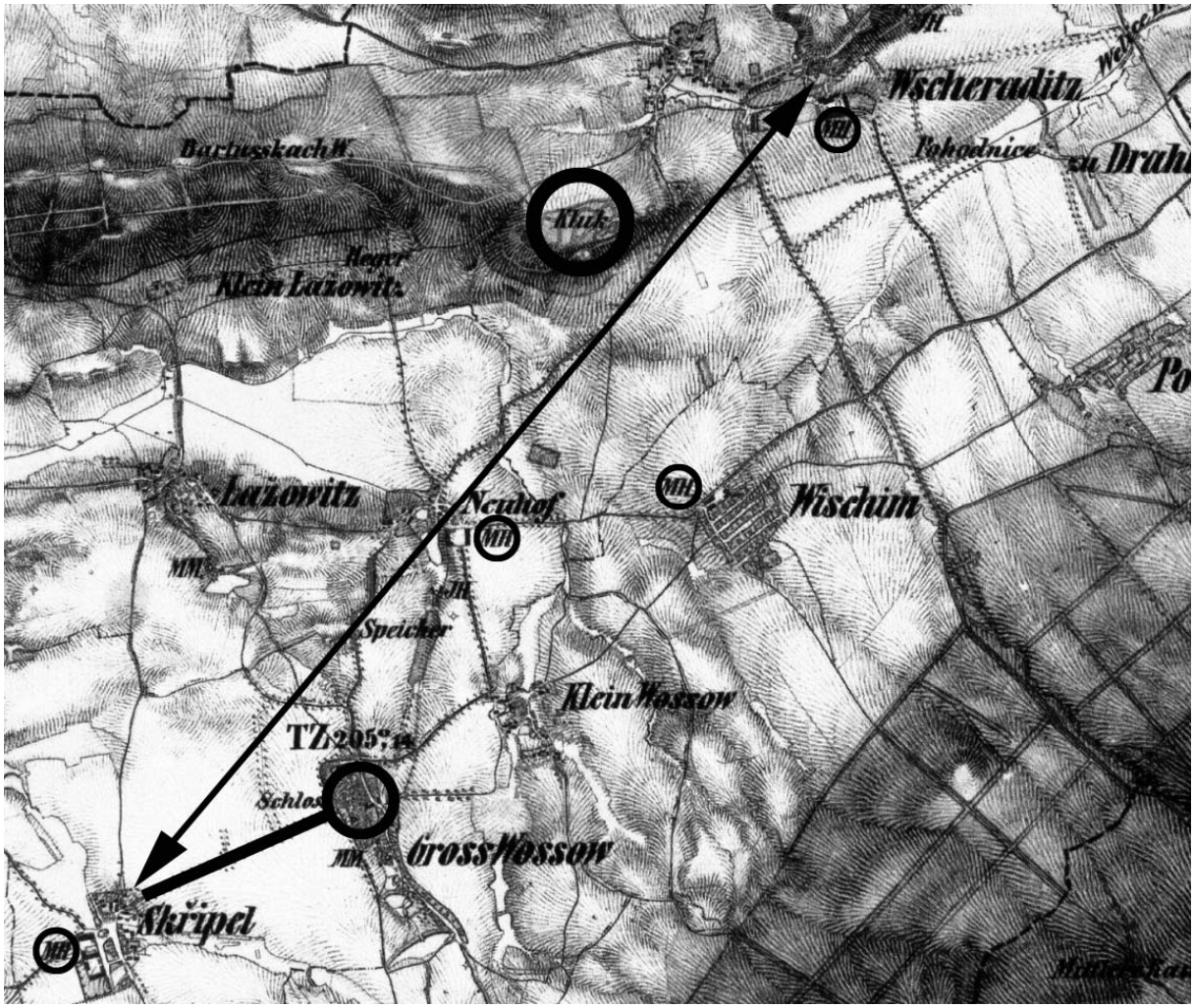

Obr. 19: Krajinné kompozice. Osovsko.

Území charakteru barokní urbanizované krajiny s klasicistními úpravami představuje příklad historické kulturní krajiny prostoupené panskými sídly, alejemi, dvory (na mapě značeny MH), parky a bažantnicemi. Tímto poměrně pravidelně členěným územím se táhne osa významných krajinářských úprav od Skřiple přes Osov a Nové Dvory k Všeradicím, tvořená parkem v Osově a navazujícími osami alejí, bažantnicí u Nových Dvorů, lesoparkem Kluk, obcí Všeradice se zbytkem panské zahrady a bažantnicí u Všeradic. Nejvýrazněji se zde uplatňuje hlavní alej Osov – Skřipel (vyznačena silnou čárou). Většina z těchto krajinných úprav je dodnes dochována a v současnosti chráněna v rámci krajinné památkové zóny Osovsko. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-10-I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

Pravidelnost v uspořádání sídel a jejich logické spojení cestami a silnicemi, osázenými alejemi, dává území zvláštní charakter idylické kulturní krajiny. Diagonálně se tímto poměrně pravidelně členěným územím táhne osa významných krajinářských úprav od Skřiple přes Osov a Nové Dvory k Všeradicím, tvořená parkem v Osově a navazujícími osami alejí,

bažantnicí u Nových Dvorů, lesoparkem Kluk, obcí Všeradice se zbytkem panské zahrady a bažantnicí u Všeradic. V průběhu postupného osidlování a kultivace krajiny zde tedy vedle architektury vznikly výrazně působící celky a prvky zeleně, které dávají charakteru krajiny bohatost, rozmanitost a výtvarně prostorovou působivost. Kromě architektonických dominant jakými jsou barokní kostel sv. Šimona a Judy ve Skřipli (1791), barokní kostel sv. Jana Křtitele v Osově (1738), barokně přestavěný kostel sv. Bartoloměje ve Všeradicích, barokní zámek v Osově (1731) či zámek ve Všeradicích, Schwarzenberská sýpka, výrazné hmoty panských dvorů v Osově, Skřipli a Nových Dvorech a drobná sakrální architektura, je významná mohutná jírovcová alej památných stromů mezi osovským zámkem a Skřiplí (skřipelská alej), severojižní alej v obci Osov podél silnice Lažovice – Velký Chlumec, zeleň v okolí Hořejšího rybníka, park u zámku v Osově budovaný v letech 1728-1731, lesík u Schwarzenberské sýpky či bažantnice a aleje v prostoru Osova založené po roce 1804. Z doby kolem roku 1820 pochází bažantnice a soustava alejí v okolí Všeradic a z roku 1830 lesopark Kluk západně od Všeradic.

E.1.2 Novodvorsko-Žehušicko

Stará kulturní krajina se stopami manýristické kultivace, barokních geometrických osnov a velkorysé klasicistní kompozice s parky, alejemi a oborami je v současnosti součástí krajinné památkové zóny Žehušicko.[79] Torza mnohých krajinných struktur z různých období jsou dodnes dochována v dnešní krajině a dotvářejí spolu s architektonickými dominantami její nezaměnitelný charakter.

Novodvorsko a Žehušicko představují starou sídelní krajinu, která je od doby kamenné kontinuálně osídlená. Přestože zde převládá orná půda, zpestřují ji pozůstatky historických krajinných úprav. Již ve středověku byl zdejší kraj odlesněn a úrodná pole zásobovala zejména královské horní město Kutnou Horu. Koncem středověku a zejména v 16. století zde došlo k velkému rozmachu rybníkářství a zakládání jednotlivých rybníků i celé jejich soustavy na Žehušicku. Rybníky však později zanikly.

Zájmové území s dochovanými krajinářskými úpravami se do značné míry kryje s rozlohou bývalých panství novodvorského a žehušického, tak jak se zformovala do konce 18. století. Základy těchto panství položili ve druhé polovině 16. století Žerotínové a postupně se jejich rozloha zvětšovala přikupováním nových vsí. Na Novodvorsku je tato výrazná etapa rozvoje a kultivace panství spjata s hraběcím rodem Chotků z Chotkova a Vojnína a zejména se jménem Jana Rudolfa Chotka, stavitele Kačiny, na Žehušicku podobnou roli sehrál hraběcí rod Thun-Hohensteinů.

[79] TAMTÉŽ

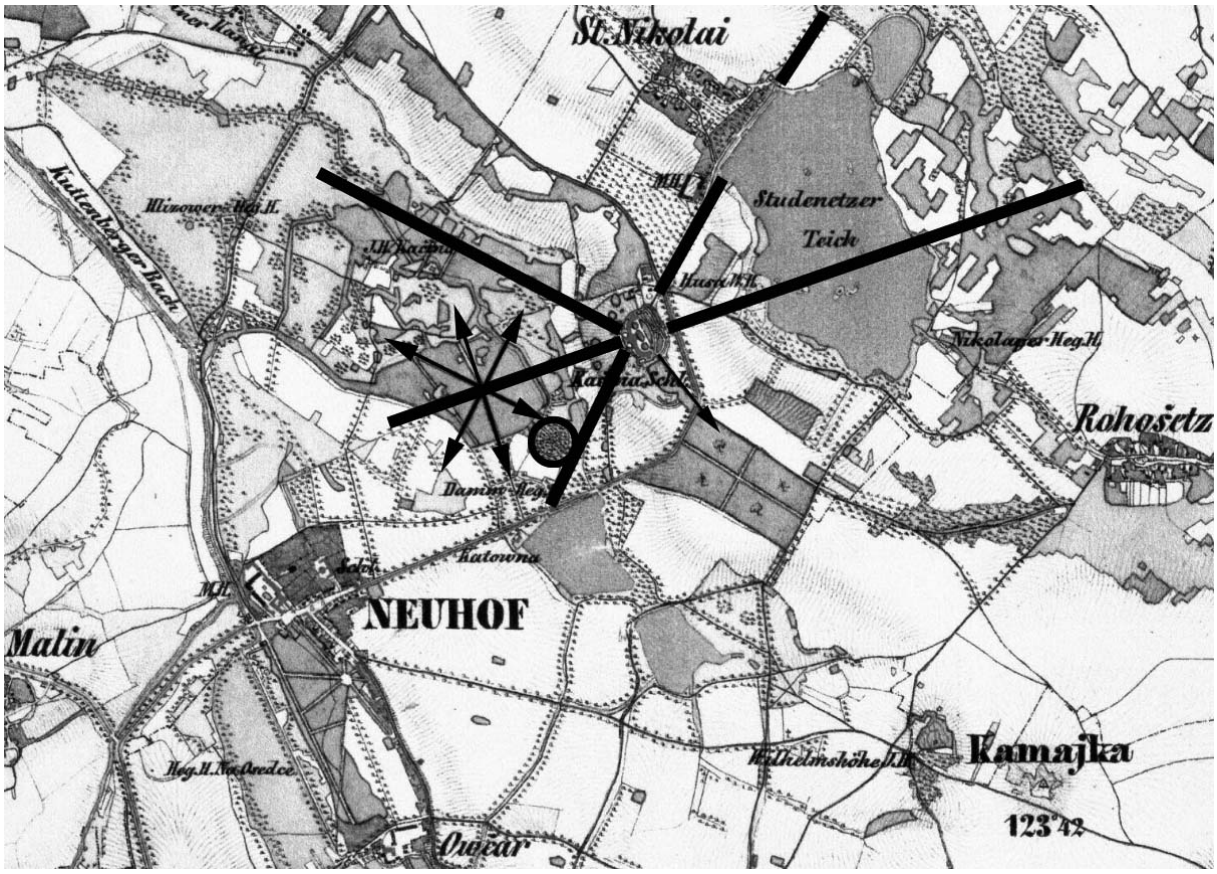

Obr. 20: Krajinné kompozice. Novodvorsko a Žehušicko. *(detail klasicistních úprav v okolí zámku Kačina)*

Ústředním objektem krajinářského parku a jedním z uzlů komponované krajiny chotkovského panství je empírový zámek Kačina na nevysokém návrší nad dnes již zaniklým rybníkem. Kolem zámku je rozložen rozlehlý přírodně krajinářský park s dosud formálními prvky (dvojitý stromový rondel). Od východního průčelí zámku vede hlavní osa topolovou alejí k rybníku (dnes již zaniklému) a dále až ke vsi Habrkovice. Další dvě osy vytvářející klasický trojzubec, již nejsou tak patrné. Výraznější je trojzubec sbíhající se k západnímu průčelí zámku (osy vyznačeny silnou čárou). Na hlavní ose směřující do středu obory navazující na park je vytvořena osmiramenná hvězdice lesních průhledů a alejí (zakreslena šipkami), ve středu zdůrazněná kamennou vázou.[80] *Aleje, rybníky, průseky, bažantnice a obory se pak nacházejí v celé krajině Novodvorska a Žehušicka. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-9-VI, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)*

Na přelomu 17. a 18. století byla upravena rozlehlá barokní zahrada u zámku v Nových Dvorech, v krajině byly vysazovány lesíky a zřizovány bažantnice. Na tuto barokní etapu navázala a rozvinula ji na přelomu 18. a 19. století velkolepá klasicistní úprava krajiny kolem nově vystavěného zámku Kačina,[81] kterou nechal provést hrabě Jan Rudolf Chotek (1789 založen park, 1822 dostavěn zámek). Zámek vznikl na nevysokém návrší nad dnes již zaniklým rybníkem, jenž byl ústředním objektem krajinářského parku (ještě s formálními prvky – dvojitý stromový rondel) ovládajícím širokou krajinu, k němuž se sbíhala hvězdice lesních průhledů a alejí. Hlavní osa šla od zámku topolovou alejí k rybníku a dále až ke vsi

[80] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 154n

[81] Národní kulturní památka od roku 2001 (Nařízení vlády č. 132/2001 Sb. ze dne 28. března 2001 o prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky)

Habrkovice, k západnímu průčelí zámku se sbíhal trojzubec dalších parkových os. Jednou z nich byla čtyřřadá lipová alej do Nových Dvorů, druhá směřovala do středu obory zřízené západně od zámku, která byla proťatá osmiramennou hvězdicí alejí a ve středu zdůrazněná kamennou vázou, třetí vedla k hájovně Kačina.[82]

Upravena a odvodněna (1867) a později přeměněna v přírodně krajinářském duchu (1870) byla i rozsáhlá obora u žehušického zámku (zakreslena již v roce 1518), která byla v dnešním rozsahu zřízena v široké nivě řeky Doubravy na místě někdejšího rybníka Kravinec (Kráva) mezi obcemi Žehušice a Bojmany. Také barokní areál zámku v Žehušicích byl v roce 1826 empírově přestavěn a původně formální zahrada byla změněna na přírodně krajinářský park. Obora s prastarými duby, skupinami stromů a solitéry byla po obvodu lemována lesními porosty. Na krajinářský park bývala upravena i nedaleká obora Vedralka s loveckým zámečkem, rybníčkem a skalními skupinami a háj Kamajka, upravený koncem 18. století s letohrádkem v maurském slohu z poloviny 19. století.[83] Žehušický zámek s parkem a s oborou je prostřednictvím společných kompozičních prvků svázán s panstvím na Kačině.

E.1.3 Budenicko-Zlonicko

V poměrně neatraktivní přehledné zemědělské krajině velkého měřítka, asi 8 km severně od Slaného, vyniká areál krajinářských úprav mezi Zlonicemi a Budenicemi, navrhovaná krajinná památková zóna Zlonice-Budenice.[84] Území mezi Budenicemi a Zlonicemi je ukázkou kultivované a komponované krajiny 18. a 19. století s výraznými prostorovými souvislostmi staveb a přírodních prvků.

Historický vývoj sídel a kultivace krajiny v prostoru Zlonic a Budenic souvisel s významnými obdobími střídajících se majitelů panství. Od roku 1538 do roku 1707 bylo zlonické panství v majetku Valkounů z Adlaru, poté hraběte z Kolowrat a od roku 1721 patřilo rodu Kinských. Budenické panství vlastnil v letech 1664 až 1693 významný majitel Matěj Ondřej Hartman z Klarštejna, poté je koupil Jiří Adam z Martinitz a od roku 1748 vlastnil panství Filip Kinský, který spojil buděnické a zlonické panství v jedněch rukou. Rod Kinských pak byl majitelem obou panství až do zániku vrchnostenského zřízení.

Dnešní komponovaná krajina je tvořena množstvím prvků a krajinných segmentů vzniklých v průběhu historického vývoje. Základy nejdůležitějších prostorových vztahů v sídlech a krajině byly založeny do konce 17. století rody Hartmanů z Klarštejna na Budenickém panství a Valkounů z Adlaru na panství Zlonickém. Do dnešní podoby byla zdejší krajina přivedena za panství Kinských v polovině 18. století a dotvořením těžiště krajinářských úprav, kostela sv. Isidora s hrobkou Kinských s romantickou krajinářkou úpravou, v 1. polovině 19. století.

---

[82] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 154

[83] TÍŽ, s. 434n

[84] HENDRYCH 2000, s. 151

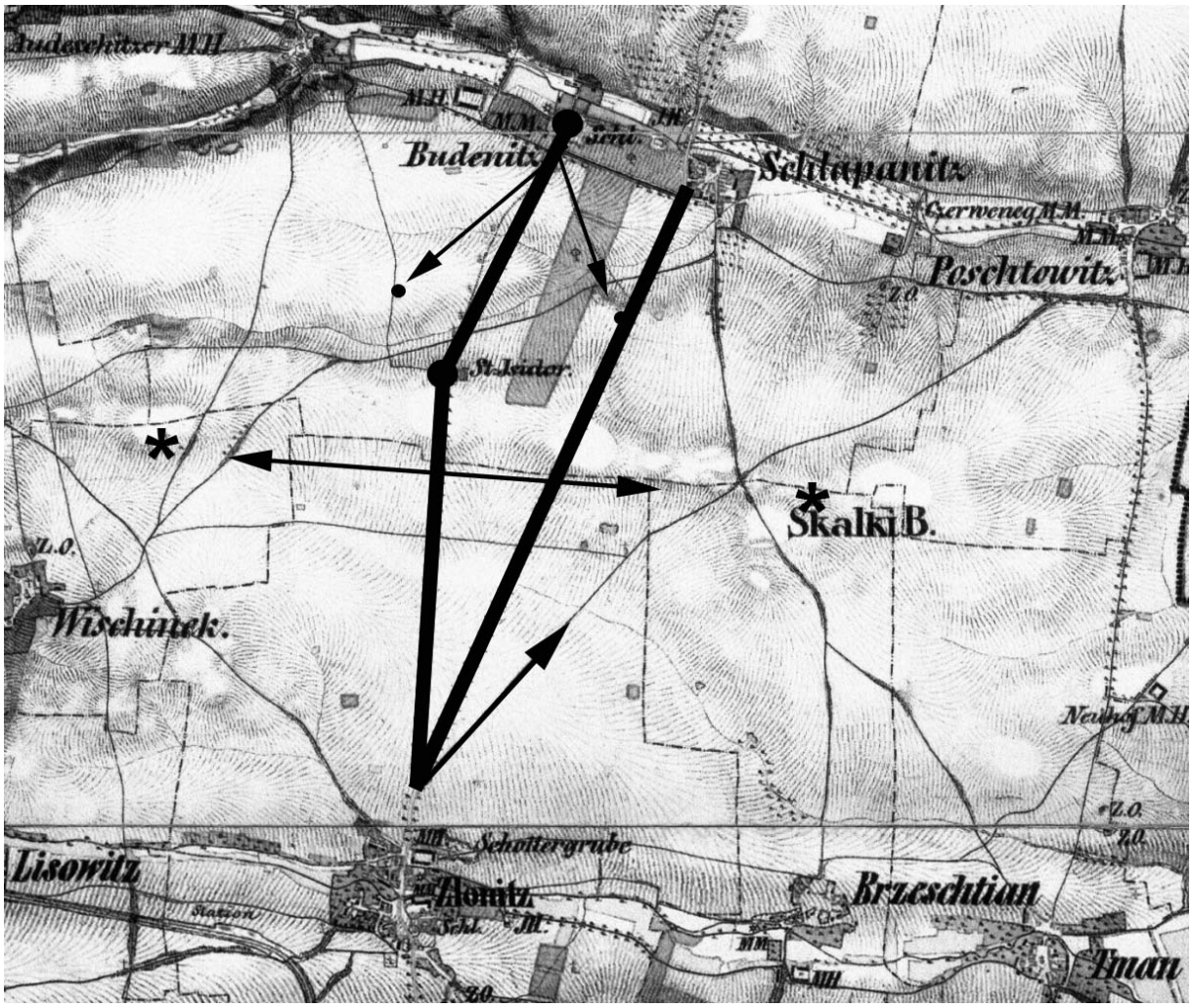

Obr. 21: Krajinné kompozice. Budenicko-Zlonicko.

Archivní mapa z první poloviny 19. století zachycuje základní kompozici kulturní krajiny mezi Budenicemi a Zlonicemi. Zvýrazněna je hlavní geometrická osová kompozice, trojzubec os vybíhajících ze Zlonic, z nichž cesta na Břešťanské skalky je dnes zaniklá (označena šipkou). Zřetelné je zalomení osy u kostela sv. Isidora a její nasměrování na zámek v Budenicích. Z mapy je možné vyčíst další souvislosti vyjádřené prostorovými osami. Na hlavní osu od sv. Isidora do Zlonic je kolmá spojnice dvou terénních dominant, Hrobu a Břešťanské skalky. Spojnice těchto výšin s branou zámeckého parku v Budenicích jsou zdůrazněny křížky. Řada těchto struktur se dochovala ve zdejší krajině dodnes. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-7-I, W-6-I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

Architektonickými památkami Budenic, které se výrazně uplatňují mezi nevýraznou obytnou zástavbou, jsou zámek, špýchar, hospodářský dvůr (1818) a ovčín. Ve Zlonicích, na jejichž vývoj měla velký vliv stavba železnice, se projevuje skladba tří v baroku vzniklých architektonických dominant, kostela Nanebevzetí Panny Marie (1731), zámku a špitálu (1694, přestavěny 1745). U budenického zámku se původně nacházela francouzská zahrada ze

začátku 18. století, dvě štěpnice a bažantnice. Koncem 18. století byla francouzská zahrada proměněna v přírodně krajinářský park, později doplněný romantickými prvky.[85]

Základ hlavní krajinářské kompozici položil v roce 1673 Hartman z Klarštejna, když postavil při cestě z Budenic do Zlonic kamenný sloup se sochou svatého Isidora a později zde vystavěl poutní kostel. V letech 1758 až 1766 zřídil hrabě Kinský mezi Budenicemi a Zlonicemi novou cestu, kterou dal v roce 1769 osázet kaštany. Cesta byla vyvýšená, s příkopy po stranách, lemovaná živým plotem. V roce 1722 byl založen remízek *Sternwald* s hvězdicovitě uspořádanými cestami. V letech 1827 až 1840 pak byla vystavěna hrobka Kinských v náhorní poloze za hřbitovem u kostela sv. Isidora.

V dnešním obrazu krajiny je patrná geometrická osová kompozice, která má tři kompoziční uzly. Je to chrám Nanebevzetí Panny Marie ve Zlonicích, od kterého vybíhal trojzubec os – císařská silnice ze Zlonic na Šlapanice, cesta (dnes zaniklá) na Břešťanské skalky a jírovcová alej ke kostelu sv. Isidora. Velmi zajímavým prvkem kompozice je zalomení osy v nejvyšším místě terénu u kostela sv. Isidora a její nasměrování na zámek v Budenicích. Osová kompozice je doplněna dalšími vizuálními osami a plochami bývalého Sternwaldu a kdysi parkově upraveného okolí hrobky Kinských (1841). V polích se nacházejí barokní sochy svatého Václava a Ludmily, Floriána a Jana Nepomuckého.

V prostorových vztazích krajiny je možno identifikovat další významné souvislosti, vyjádřené prostorovými osami. Na hlavní prostorovou osu od sv. Isidora do Zlonic je kolmá spojnice dvou terénních dominant, Hrobu a Břešťanské skalky. Spojnice těchto výšin s branou zámeckého parku v Budenicích jsou zdůrazněny křížky, uplatňujícími se při pohledech do volné zemědělské krajiny.

E.1.4 Křivoklátsko

Krajina kolem Nového Domu, severně od Křivoklátu, má zvláštní ráz, rozsáhlá pole a louky obklopuje hluboký smíšený les. Vznikla zde kultivovaná komponovaná krajina 18. a zejména 19. století, kterou doplňují lesní průseky v okolních revírech, bažantnice, bývalé obory, množství hájoven (hájovna na Brejli se uvádí již v roce 1655, samota se později rozšířila na osadu s pilou a kaplí), řada památek drobné sakrální architektury a loveckých památníků. Území krajinných úprav části bývalého Fürstenberského panství svazujících významné dvory a drobné prvky krajiny alejemi a průseky v lesních porostech v prostoru Amalie – Doupno – Nový Dům je navrhováno za krajinnou památkovou zónu Křivoklátsko.

Vlastníkem území křivoklátských lesů bylo královské (císařské) panství křivoklátské (křivoklátsko-krušovické). V roce 1658 bylo jako zástava na necelých třicet let dáno do správy hraběti Janu Adolfu Schwarzenbergovi a posléze po roce 1685 prodáno hraběti Arnoštu Josefovi z Valdštejna, aby v roce 1731 přešlo dědictvím na knížecí rod Fürstenberků, kterým patřilo až do července 1929, kdy bylo odprodáno československému státu.

[85] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 83

V druhé polovině 18. století se začalo na panství Fürstenberků, kteří byli dobrými hospodáři, ve snaze rozšířit výměry pozemků patřících ke knížecímu velkostatku, s větším odlesňováním. Okrasně didaktická zemědělská a lesní hospodářství na Křivoklátském panství jsou spojena s novými a revolučními hospodářskými postupy a technologiemi. Byly odlesněny velké plochy v místech dvora Požáry (připomínán 1548, poplužní dvůr založen Egonem Fürstenberkem koncem 18. století), v Novém Domě (1657) a jinde, kde byly stavěny velké hospodářské dvory, Doupno – Maxov (podle knížete Maxmiliána Fürstenberka), Míče, Emilov a Amálie, propojené švestkovými, hruškovými a jabloňovými alejemi. Dvůr Amálie, jeden z největších a nejvýstavnějších v Čechách, byl založen roku 1830 a nazván podle manželky Karla Egona z Fürstenberka Amalie Kristiny Bádenské. V blízkosti byla po polovině 19. století založena bažantnice (hlavní remíz obklopený lesy má výměru asi 80 ha), u dvora byl vybudován byt bažantníka a dřevěná odchovna bažantů, později zde vznikl lihovar, cihelna, ovčín a sadařství s pěstováním mladých ovocných stromů.

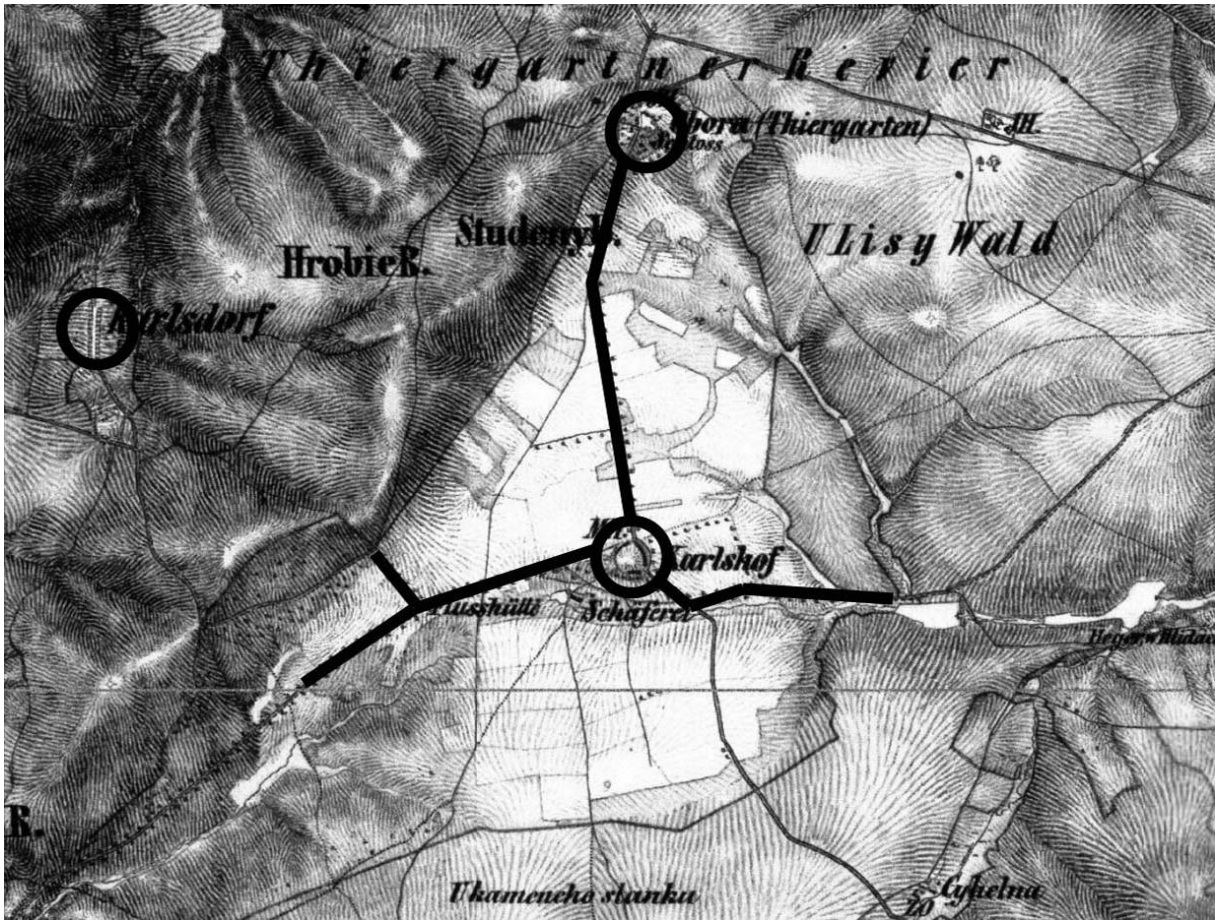

Obr. 22: Krajinné kompozice. Okolí Karlova na Křivoklátsku.

Zdejší komponovanou krajinu 19. století ze všech stran lemovanou hlubokými křivoklátskými lesy organizují dvě dominantní stavby, Leontýn (na archivní mapě je zachycen původní zámeček Obora) a kruhová stavba dvora Karlov. Dominanty jsou spojené cestami s alejemi členícími plochy zemědělské půdy (vyznačeny silnými čarami). Mimo tuto kompozici, již uvnitř lesů, vyniká dochovaná urbanistická struktura Karlovy Vsi. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-9-II, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

E.1.5 Okolí Karlova na Křivoklátsku

Na tomtéž křivoklátsko-krušovickém panství Fürstenberků vznikla další lokalita komponované krajiny v okolí Leontýnského zámku a dvora Karlov. Jedná se o otevřenou zemědělskou enklávu obklopenou křivoklátskými lesy.

Za vlády Fürstenberků docházelo ve snaze po zvětšování výměry pozemků k lokálnímu odlesňování křivoklátských lesů, uprostřed otevřených ploch byly stavěny velké hospodářské dvory, v jejichž blízkosti vznikaly nové osady, které měly dělnický charakter. Dá se říci, že od konce 18. století do poloviny století 19. byla vytvořena dnešní struktura polních enkláv uprostřed rozsáhlejších lesních komplexů, kterou doplňují hájovny ve zdejších lesích.

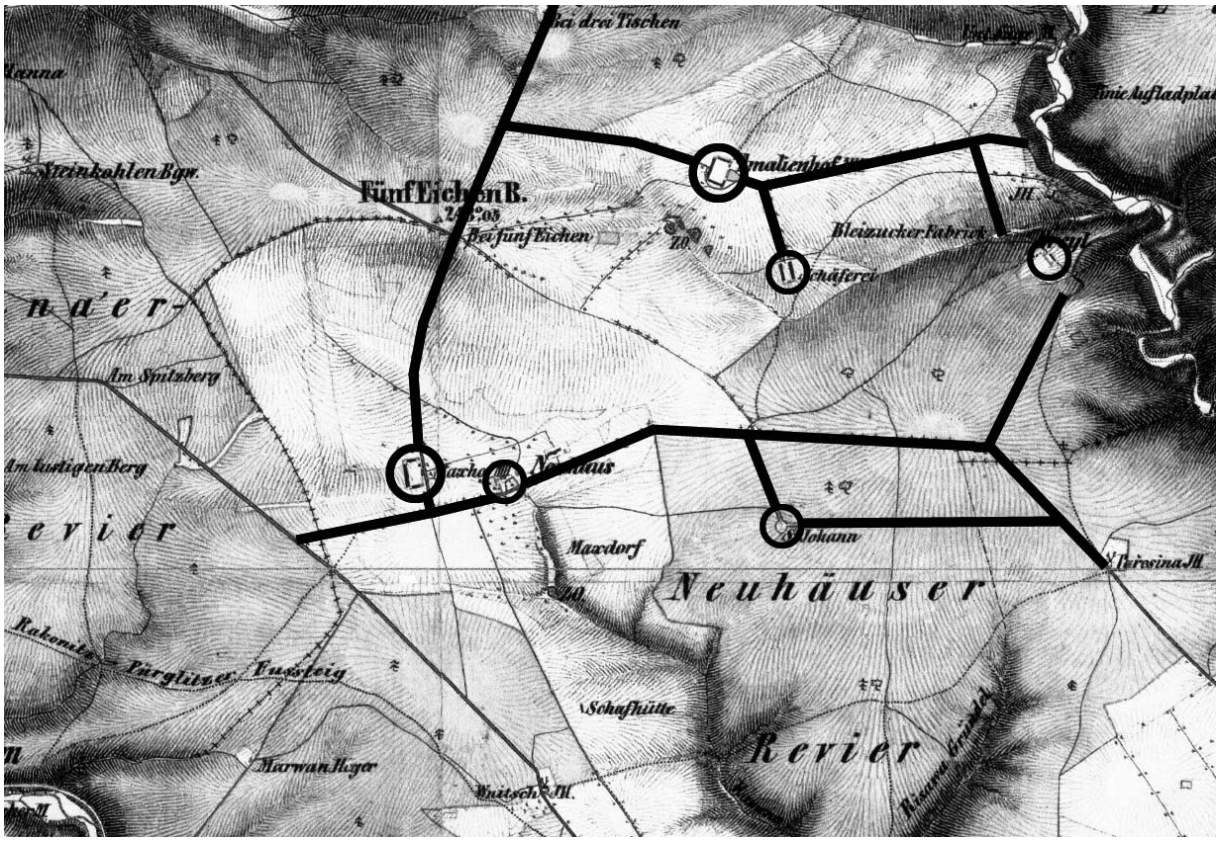

Obr. 23: Krajinné kompozice. Okolí Nového Domu na Křivoklátsku.

Území krajinných úprav dotvořené v průběhu 19. století svazuje významné dvory (Amálie, Doupno-Maxov) a drobné prvky krajiny (kaple, ovčíny, hájovny) alejemi a průseky v lesních porostech (vyznačeny silnými čarami). Většina z krajinných struktur zaznamenaných na archivní mapě z první poloviny 19. století se dochovala i v dnešní krajině. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-8-II, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

Se vznikem Karlovy Vsi a dvora Karlov, který leží v centru zdejší komponované krajiny, je neodmyslitelně spjato jméno jejího zakladatele Egona II. Fürstenberka. Jeho předek Egon I. Fürstenberk, jedna z nejvýznamnějších osobností rodu a jedna z předních osobností českého národního obrození, jako pokrokový velkostatkář zvelebující své rozsáhlé křivoklátské državy

založil v roce 1779 dvůr Karlov. Karlova Ves (Karloves) byla na doporučení Karla Egona II. založena v roce 1826 na místě zvaném „U Buku“. Ves byla založena výhradně pro zemědělské dělníky a dřevaře, kteří se živili těžbou dřeva ve křivoklátských lesích, pálením milířů, stavbou cest na panství a prací u dvora Karlov. Karel Egon vydal také jednotné stavební povolení pro 26 stavení. Všechny domky musely být seřazeny pod knížecí cihelnou po obou stranách cesty a okna světnic měla směřovat k cestě. Každý domek musel být postaven z kamene z panského lomu a kryt taškami z panské cihelny.

Roku 1854 se dědicem panství stal jeden z jeho tří synů Max Egon, jenž se v roce 1860 oženil s Leontýnou hraběnou z Khevenhüller. Ta když po třinácti letech manželství ovdověla, provdala se za svého švagra Emila Egona, který po dalších dvanáct let panství spravoval. Kněžna Leontýna byla výrazným typem sebevědomé aristokratky, pro kterou nechal její první manžel v roce 1865 přestavět nedaleký klasicistní přízemní lovecký zámek Oboru, postavený na místě staršího statku v roce 1820, v dobovém tudorovském slohu a nazval jej Leontýnem (dnešní novogotická úprava pochází z let 1893 až 1894). Zámek obklopuje volně řešený park, který navazuje na les a pole. Druhý Leontýnin manžel princ Emil nechal postavit na opačné straně Karlovy Vsi jiný lovecký zámeček (chatu) a nazval jej Emilovnou.

Pro zdejší kulturní krajinu, ze všech stran lemovanou hlubokými křivoklátskými lesy, jsou typické dominantní stavby (Leontýn, Karlov) spojené cestami (původně s alejemi) radiálně vybíhajícími od kruhové stavby dvora Karlov usazeného v centru odlesněné enklávy, plochy polí členěné cestami a doplněné nelesní zelení a dodnes výrazně dochovaná urbanistická struktura některých sídel (Karlova Ves).

E.1.6 Okolí zámečku Svatý Hubert

Okolí loveckého zámečku svatý Hubert v přírodním parku Jesenicko je součástí širších krajinářských úprav na petrohradském panství Czerninů z Chudenic. Partie komponované krajiny jsou spojené zejména se zámkem v Petrohradě. Širokému okolí dominuje rotunda Všech svatých s kuželovou střechou na kopci stejného jména, vystavěná v letech 1650 až 1656 na rozvalinách hradu Petrohradu z poloviny 14. století, ke které vede dlouhá kaštanová alej. Vrch se tyčí nad rozlehlým petrohradským renesančním a barokním zámkem, někdejším honosným sídlem hrabat Czerninů z Chudenic. K zámku přiléhá rozsáhlý krajinářský park s rozsáhlými loukami a skupinami starých stromů, kterým protéká Podvinecký potok se třemi rybníky, a parkově upravená krajina v širším okolí zámku. Základy parkové úpravy položil v 19. století Rudolf Födisch a pokračoval v nich poslední czerninský zahradník Ferdinand Synek. Významnou stavbou doplňující zdejší krajinu je i Nový pivovar podle návrhu architekta Josefa Zítka, který byl vystaven u Finkova rybníka v letech 1862 až 1863.

Tyto krajinářské úpravy doplněné krajinnou zelení a drobnou architekturou však leží mimo hranice Středočeského kraje. V řešeném území Středočeského kraje vykazuje znaky záměrné krajinářské kompozice pouze okolí svatohubertského zámečku. Lovecký zámeček Svatý Hubert nechali Czerninové vystavět počátkem 18. století. Byl postaven uprostřed lovecké obory pro vysokou a černou zvěř pod Plávečským vrchem mezi Drahouší a Velkou

Chmelištnou. Patrová barokní budova, postavená v křížení lesních průseků, má půdorys pravidelného osmiúhelníku, zvoncovou střechu a nad ní vížku s korouhví ve tvaru jelena. V době, kdy se na Svatém Hubertu pořádaly hony, vedlo od zámku osm průseků a hlídka v lucerně dávala otočením korouhvičky znamení, kterým směrem zvěř proběhla. Ve vížce stál myslivec, který otáčením korouhve ukazoval lovcům, ve kterém průseku zvěř zahlédl. Jeden z průseků je směrován i k hradu Petrohrad. U zámečku vznikla zástavba malé osady, která zámeček stojící uprostřed kruhového prostoru obklopovala.

Dnes již nejsou průseky tak zřetelné, přesto je lze na leteckém snímku lokality tušit. Zámeček slouží jako sídlo lesní správy a některé průseky se zachovaly jako lesní cesty.

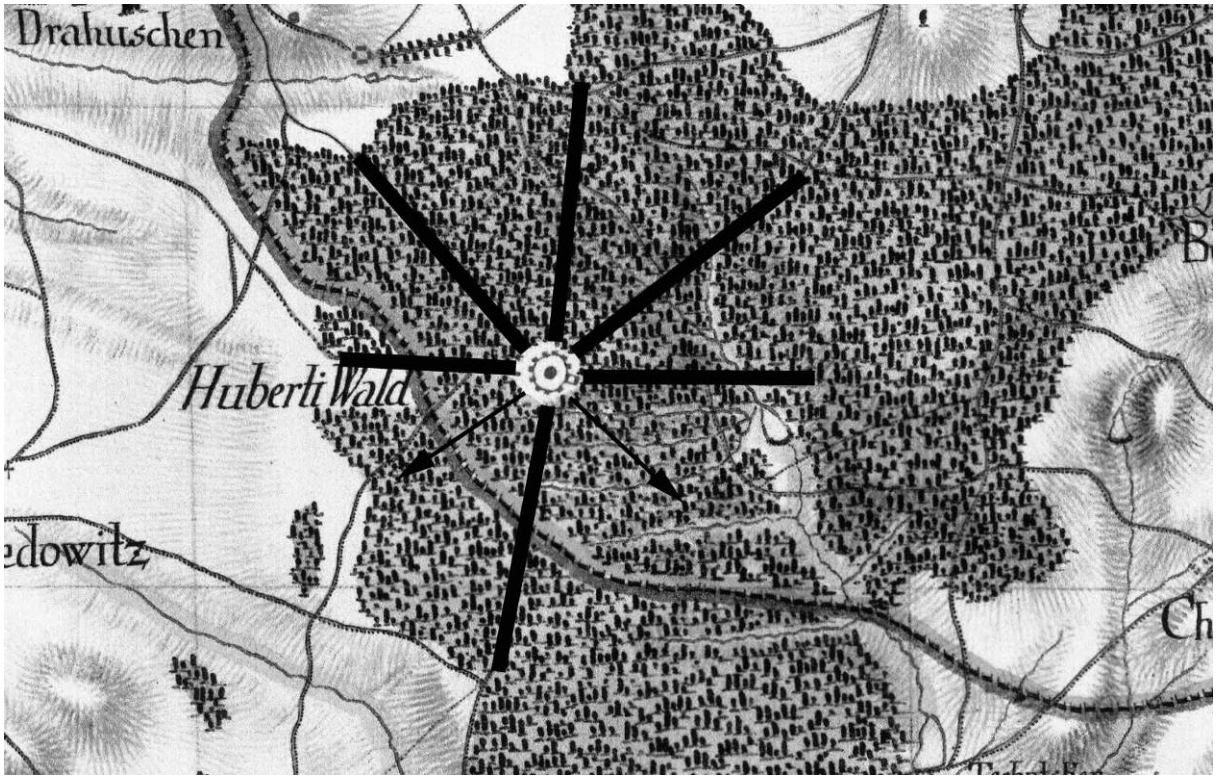

Obr. 24: Krajinné kompozice. Okolí zámečku svatý Hubert v přírodním parku Jesenicko.

Archivní mapa z druhé poloviny 18. století zachycuje lovecký zámeček uprostřed lovecké obory postavený v křížení lesních průseků. Centrální osmiboká stavba z počátku 18. století je obklopena schematicky naznačenou zástavbou kolem kruhového prostoru. Původně vedlo od zámečku osm průseků, z nichž je šest z mapy dobře patných (v mapě zvýrazněny) a dodnes více méně zřetelných i na leteckých snímcích lokality v podobě lesních cest. Zbývající dva průseky, které ani v archivní mapě zachyceny nejsou, jsou naznačeny šipkami. (zákres autor, mapový podklad ©1st Military Survey, Section No. 104, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

E.1.7 Březnicko

Historická kulturní krajina Březnicka vyniká několika vzájemně oddělenými a stylově nesouvisejícími krajinným úpravami. Na jedné straně je Březnice s vazbou na starobylou krajinnou dominantu a památné místo Strážiště, Hrochův hrádek s lázeňským místem Dobrá

Voda a na bažantnici a oboru s myslivnou Holandr, na druhé straně Drahenice se zámkem, hospodářským dvorem Draheničky, mlýnem a ovčínem, dokumentující prvky malého feudálního panství. Pozdější původ má ortogonální systém alejí v Tochovicích vytvářející drobně členitou krajinu vytvořenou pro chov koní.

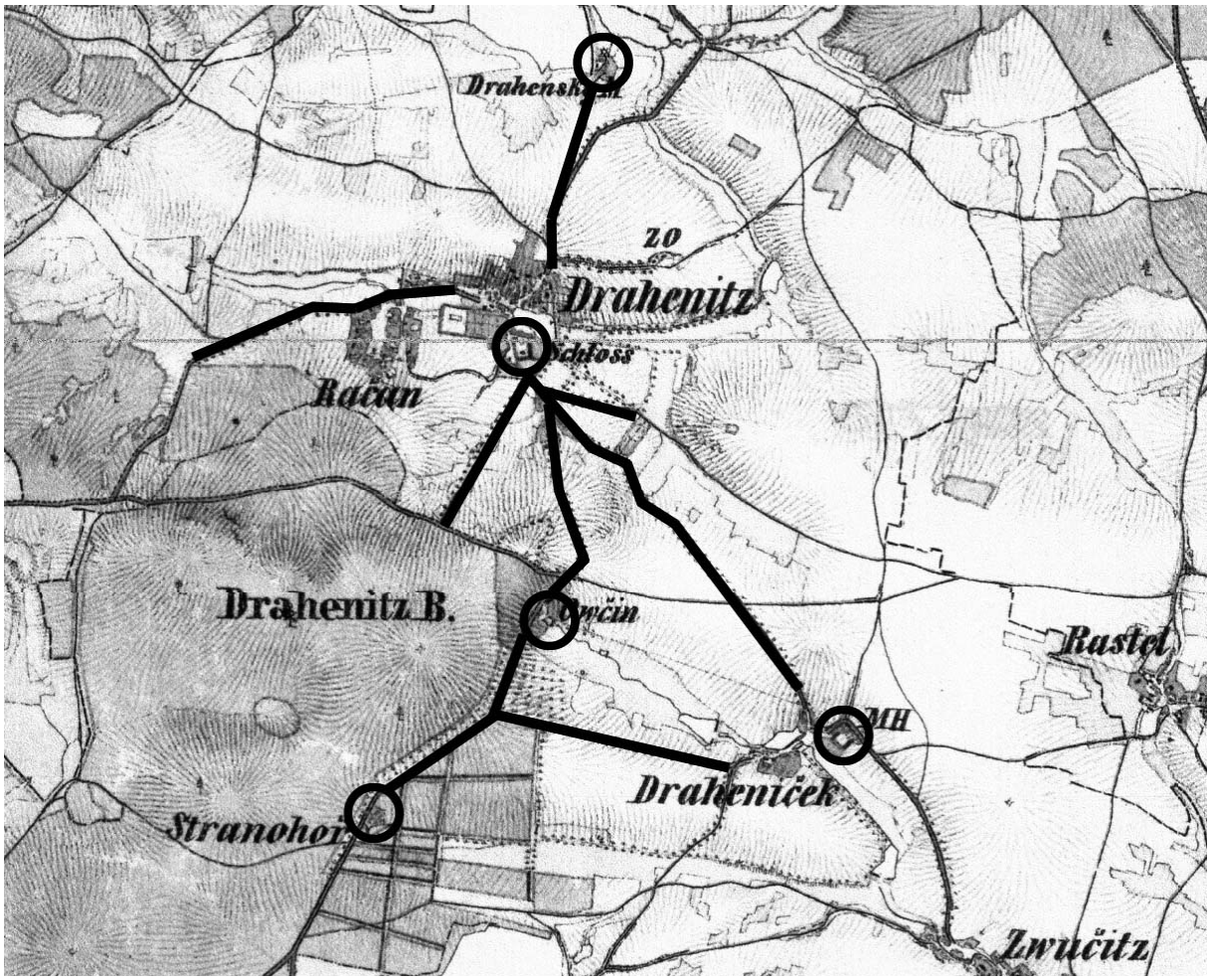

Obr. 25: Krajinné kompozice. Březnicko. *(část kulturní krajiny v okolí Drahenic na Březnicku)*

Původní komponované krajinné zásahy na Březnicku jsou asi nejlépe patrné v okolí Drahenic. Na archivní mapě z první poloviny 19. století je dosud patrné uspořádání na území malého feudálního panství. Dominantou Drahenic je renesanční zámek s krajinářským parkem. Od zámku vybíhají aleje připojující hospodářský dvůr Draheničky, nedaleký ovčín, mlýn a myslivnu Stranohoří. Jedním z prvků záměrně komponované krajiny a svědectvím zdejšího významného panství je mimo jiné i pravidelná oboustranná lipová alej z Drahenic do Hudčice lemována kamennou zídkou.[86] *Na snímku jsou zvýrazněny hlavní body kompozice (zámek – dvůr – ovčín – myslivna – mlýn) a hlavní aleje (označeny silnými čarami), z nichž se většina dochovala do současnosti. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-12-I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)*

Historie Březnice začíná ve 13. století, kdy při tvrzi obývané pány z Březnice, pocházejícími ze starobylého rodu Buziců, vzniká osada, která vyrůstá v tržní městečko. Za Lokšanů dochází k přestavbě dosud gotického hradu v renesanční zámek. V roce 1621 se

[86] HENDRYCH 2008, s. 114

stává novým pánem Březnice Přibík Jeníšek z Újezda a s ním zde také začíná nebývalý stavební rozvoj. Se svojí ženou Kateřinou z Talmberka zakládá jezuitskou kolej, dominantu města chrám sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského a hřbitovní kostelík sv. Rocha. Velice aktivní jsou i březničtí jezuité, kterým byla v roce 1647 svěřena do správy i Svatá Hora u Příbrami. Vně zámeckého opevnění z 16. století se nachází zámecký park v přírodně krajinářském slohu vzniklý okolo roku 1835 za panství Kolowratů, na místě staré rybniční soustavy s alejemi na březích a starší obory.

Nedaleké Tochovice, které tvoří další část krajinných úprav Březnicka, připojil Jiří z Lokšan k Březnici a spolu s ní byly prodány Jeníškovi z Ujezda. Po střídání majitelů připadly v roce 1823 Karlu knížeti ze Schwarzenberga. U zdejšího empírového zámku se rozkládá rozsáhlý přírodně krajinářský park, na který navazují novější krajinářské úpravy v podobě zelených linií členících zdejší zemědělskou krajinu. Jižně od Březnice pak leží Drahenice, kde byla v 17. století starší tvrz přebudována na zámek, který v 18. století patřil Nosticům a po nich byla jeho majitelkou Anna, kněžna Lobkowiczová. Od renesančního zámku s krajinářským parkem, který je nejvýznamnější památkou Drahenic, vybíhaly aleje propojující zdejší panské hospodářství, dvůr Draheničky, nedaleký ovčín, myslivnu a mlýn.

E.1.8 Okolí Konopiště

Jádrem krajinné kompozice je zámek, jehož rozsáhlý park leží na ose Konopišťského potoka s rybníky a navazuje na komponovanou krajinou s dominantou vrchu Chvoje.

Hrad založil nedaleko svého rodového sídla Benešova kolem roku 1294 pravděpodobně Tobiáš z Benešova. Po vymření Benešoviců přešlo Konopiště v roce 1327 na 275 let do rukou Šternberků. V 17. až 19. století se pak v držení Konopiště vystřídala celá řada vlivných šlechtických rodů. V barokní rezidenci proměnili Konopiště v 18. století Vrtbové z Vrtby. Před rokem 1830 byly zdejší zahrady ještě za posledního panovníka z rodu Vrtbů přeměněny na krajinářský park. Les na vrchu Šiberna byl rozdělen na dvanáct průseků, které se protínaly v kruhovém středu, kde stálo 13 barokních mytologických soch. Nejdelší průsek směřoval až ke vstupu do zámku.

V roce 1887 koupil zámek s celým panstvím od Lobkowiczů František Ferdinand d´Este. Arcivévoda dal zámek přestavět v historizujícím stylu a jeho okolí přeměnil v rozsáhlý velkoryse plánovaný krajinářský park, který zvýšil svou rozlohu na 225 ha díky připojení okolních polí a hospodářských stavení, která následník trůnu vykoupil. Protože Ferdinand byl také vášnivým lovcem, zvětšením parku získal rozsáhlý lovecký rajón.

Celý park leží v členité a zvlněné krajině umožňující zajímavé výhledy a průhledy parkem na dvě jeho hlavní dominanty, zámek a rozsáhlý Zámecký rybník. K parku přiléhá též obora, se kterou je celková rozloha území 340 hektarů. V blízkosti pak leží další obora Vlková založená roku 1922 na ploše dalších téměř 400 hektarů, ve které jsou chováni daňci a mufloni.[87]

[87] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 166n

Obr. 26: Krajinné kompozice. Okolí Konopiště.

Archivní mapa druhého vojenského mapování z první poloviny 19. století ukazuje okolí zámku v dnes již neexistující podobě vzniklé před rokem 1830, za posledního majitele z rodu Vrtbů. Tehdy byly zdejší barokní zahrady přeměněny na přírodně krajinářský park a oboru, les na vrchu Šiberna byl rozdělen na dvanáct průseků (označeny šipkami), z nichž nejdelší směřoval až ke vstupu do zámku, které se protínaly v kruhovém středu, kde stálo 13 barokních mytologických soch.[88] *Tyto úpravy s pozůstatky starších formálních prvků byly setřeny postupně realizovanou novou velkorysou úpravou iniciovanou novým majitelem panství Františkem Ferdinandem d´Este. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-10-III, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)*

E.1.9 Žleby-Filipov

Krajina mezi Žleby, Filipovem a Hostovlicemi vyniká kontrastem polohy zámku a parku na rozhraní nížiny a okraje vrchoviny při řece Doubravě a zemědělské krajiny se systémem alejí propojujících hospodářské dvory, myslivny a obory s cennými obcemi (unikátní jednotná kompozice zástavby Filipova)

Zámek Žleby vznikl jako hrad na skalnatém ostrohu v údolí řeky Doubravy, při jejím soutoku s říčkou Hostašovkou. Po rodu Czerninů a později Trčků z Lípy získali žlebské panství v polovině 18. století Auerspergové, kterým patřilo téměř po dvě století. Jan Adam přestavěl tehdy renesanční zámek v barokní. Za Vincence Karla byl pak zámek romanticky přestavěn a doplněn přírodně krajinářským parkem v dramatickém terénu pod hradem. Osou dolního parku v údolí pod hradem je řeka a zejména vodopád při soutoku obou řek. Park

[88] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 167

přechází v navazující oboru při řece Doubravě.[89] Krajina východně od zámku vykazuje stopy krajinářských úprav, v nedalekém Filipově stojí zámek, který postavil Filip Krakowský z Kolowrat, jenž roku 1760 koupil zdejší dvůr a po němž byla ves přejmenována na Filipov. V jeho okolí můžeme najít pozůstatky dřívějšího zámeckého parku, jehož plocha byla v minulosti využívána jako bažantnice. Zámek je ukázkou anglické novogotiky a je o to pozoruhodnější, že novogotika se jako převládající stavební sloh prosadila nejen v architektuře hospodářského zázemí zámku ale i celé nevelké obce. Krajinu doplňují bývalé panské dvory (Markovice), bažantnice (U svaté Anny), myslivny a obora propojené alejemi.

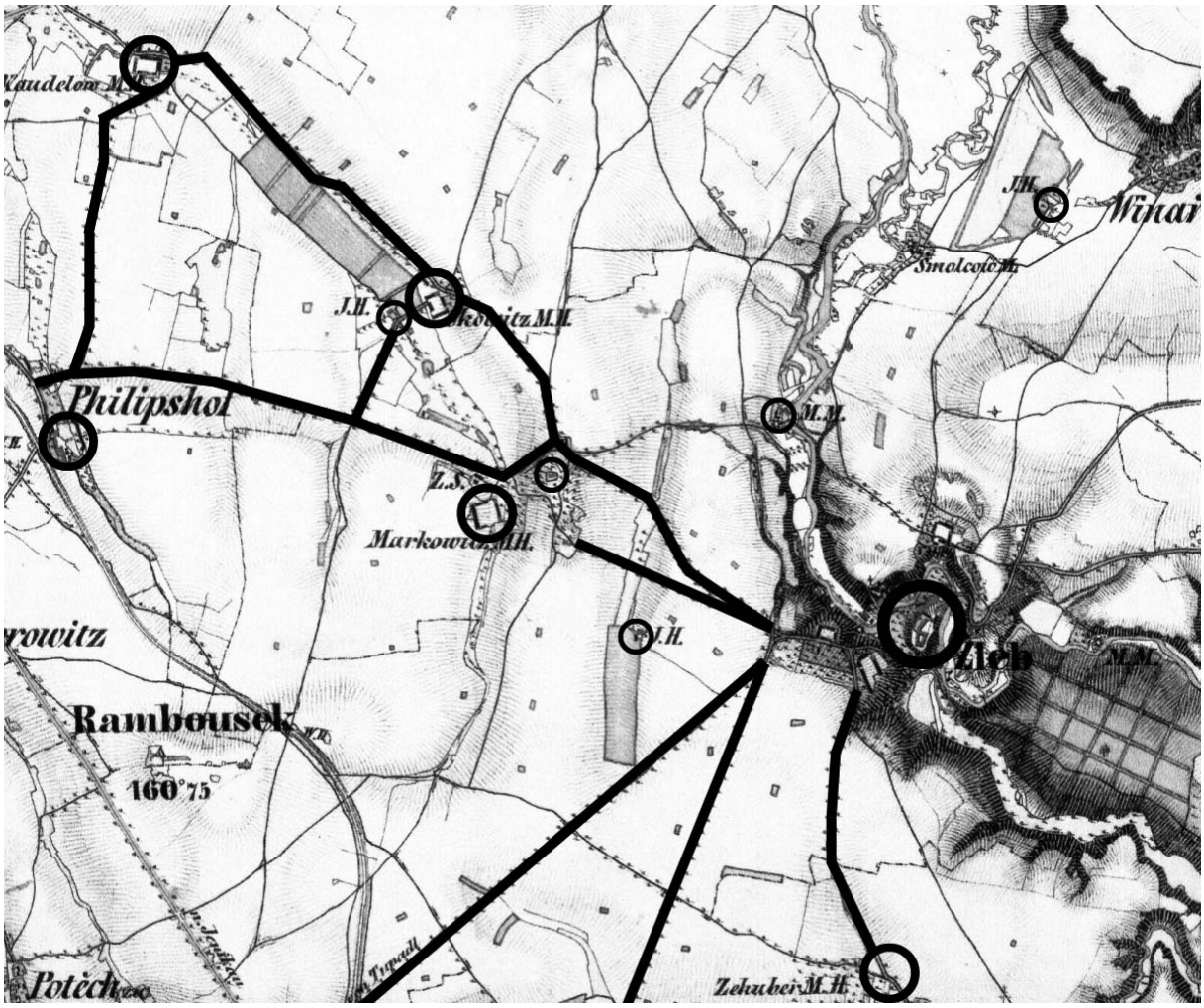

Obr. 27: Krajinné kompozice. Žleby-Filipov.

Snímek zachycuje část zemědělské krajiny panství Žleby s výrazným zářezem řeky Doubravy, ve kterém byl vybudován ve vazbě na zámek rozsáhlý přírodně krajinářský park a navazující obora. Otevřená krajina západně od Doubravy je prostoupena systémem alejí, které spojují hospodářské dvory (Markovice s kaplí sv. Marka a hrobkou, Skovice, Koudelov, Zehuby, Horky), četné bažantnice (bažantnice sv. Anny), myslivny, mlýny na Doubravě a obory s cennými obcemi, mezi kterými vyniká unikátní jednotná kompozice zástavby Filipova se zámkem a parkem (bývalou bažantnicí). Tato základní struktura se dodnes, byť v pozměněné podobě, dochovala. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-9-VII, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

[89] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 436n

E.1.10 Lysá nad Labem-Stará Boleslav

Jedná se o dva segmenty historické krajiny rozdělené koridorem řeky Jizery u jejího soutoku s Labem. Krajina mezi Lysou, Káraným a Předměřicemi na levém břehu Jizery představuje kultivovanou podobu hospodářského feudálního celku s oborami, lesními průseky a bažantnicemi, doplněného významnými body kompozice, zámečkem Bon Repos na severu a Karlshof na jihu, s nově založenou vesnicí Byšičky a dalšími lokálními úpravami. Na pravém břehu Jizery, severně od Staré Boleslavi, jsou ve zdejších rozsáhlých lesích (historicky doložené myslivny, lovecké pomníky) dodnes zachovány průseky, které vějířovitě vycházejí z Boleslavi na sever, přičemž hlavní osa spojuje Starou Boleslav s Předměřicemi.

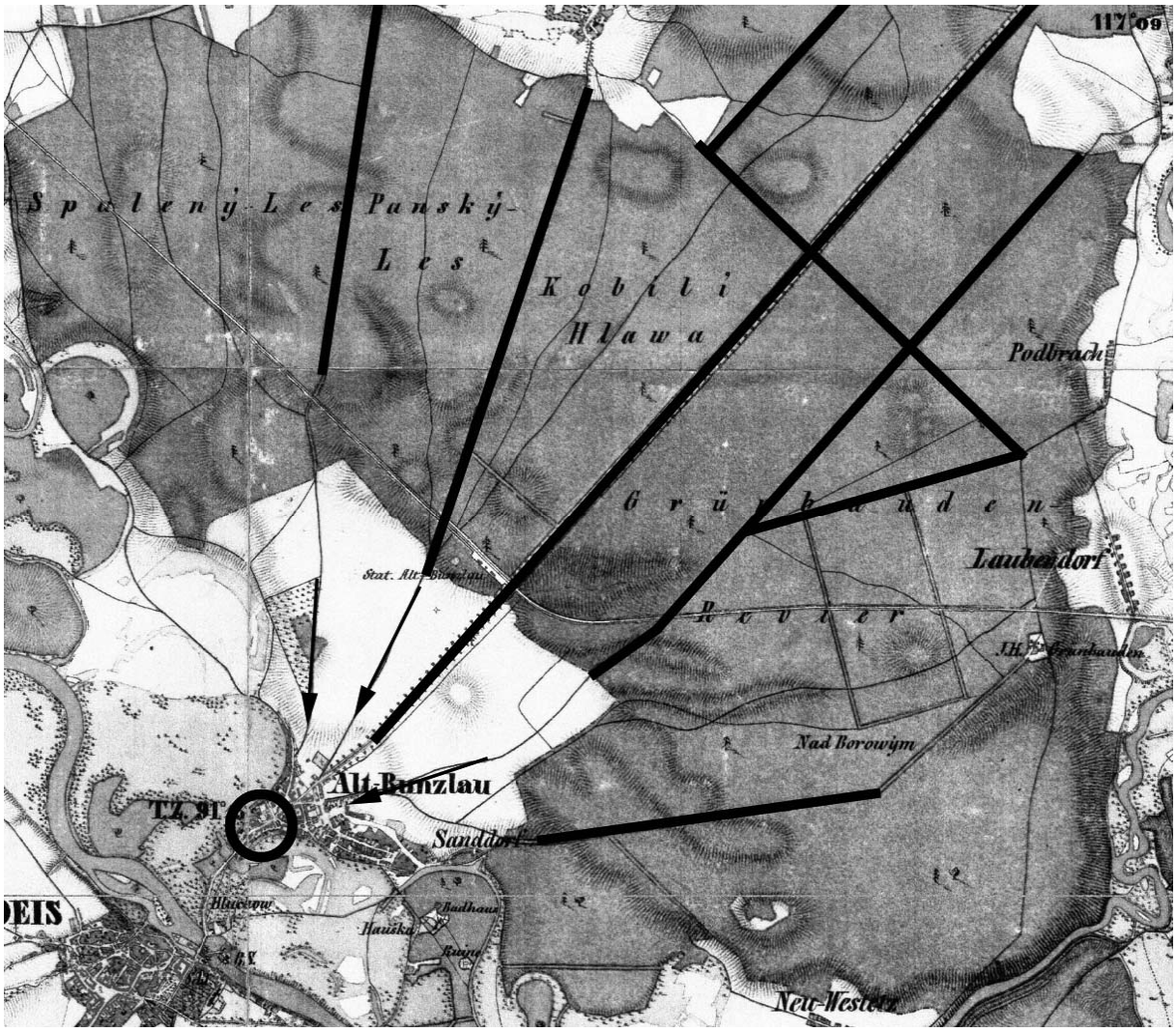

Obr. 28: Krajinné kompozice. Lysá nad Labem-Stará Boleslav.

(část krajinné kompozice severně od Staré Boleslavi) V rozsáhlých lesích severně od Staré Boleslavi, jednoho z nejvýznamnějších poutních míst barokních Čech, kde jsou historicky doložené myslivny a lovecké pomníky, je dodnes zachován systém lesních průseků a navazujících alejí vějířovitě vycházejících ze Staré Boleslavi na sever. Hlavní přímá osa pak spojuje Starou Boleslav s Předměřicemi. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-7-III, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

Na poměrně rozsáhlém území postupně hospodařilo na zdejších velkých feudálních panstvích (Lysá, Brandýské panství, Benátecké panství) několik významných šlechticů, kteří zdejší krajinu záměrně dotvářeli do její dnešní podoby. V dějinách kraje patří bezesporu k nejvýznamnější Sporckovská éra na panství Lysá. Jan Sporck zvelebil panství a nashromáždil postupně značné jmění. František Antonín Sporck dal následně zcela přestavět v barokním slohu zámek v Lysé, nedaleko zámku obnovil augustiniánský klášter, v zámku nechal postavit kapli sv. Tří králů, ve městě nový farní kostel a severně od Lysé zámeček Bon Repos.

Sporck tím zabydlil krajinu u Lysé podobně jako své panství Kuks. U letního zámečku Bon Repos vybudoval v dominantní krajinné poloze kapli sv. Jeronýma se sochařskou výzdobou v podobě dvou andělů a dvou kamenných lebek přehlížejících Pojizeří a strážících vstup do přístupové zámecké aleje na rozcestí. V krajině nechal vystavět poustevny (které se nedochovaly) a barokní pomník císaři Karlu V. z dílny Matyáše Brauna.[90]

E.1.11 Křinecko

Významná krajinářská kompozice, založená v raném baroku, je vázaná na stavby, jejichž autorem byl Carlo Luragho. Těžištěm komponované krajiny je zámek se zámeckou zahradou. Ortogonální geometrická osnova svazuje na severu kostel sv. Jana Nepomuckého a na západě krajinnou dominantu a mystické místo krajiny Chotuc. Severně je položená umělá terénní dominanta se zámečkem Kuncberk, jejíž význam je zdůrazněn diagonální polohou vůči osnově Chotuce a diagonální polohou zámku. Výrazná geometrie krajinných úprav v sobě skrývá rozpor a napětí. K území je připojena alejovou osnovou trojzubce a paralelních os krajina severně od Oskořínku.

Panství Nový Kuncberk a později panství-velkostatek Křinec leží při severním okraji polabské nížiny. Hlavním orientačním a kompozičním bodem je opukový svědecký vrch Chotuc s kaplí Nejsvětější Trojice, jejíž počátky se kladou už do předhusitské doby. Po celý středověk tu hospodařilo několik šlechtických rodů. V době třicetileté války byl Křinec z velké části zničen. O jeho obnovu, uspořádání městečka, panského sídla a okolní krajiny, jež položilo základ jejímu současnému vzhledu, se zasloužili Morzinové, kteří tu postavili zámek (1659), kostel sv. Jiljí (po roce 1680), kapli sv. Jana Nepomuckého (1717), lovecký zámeček na Kuncberku (asi 70. léta 17. století), a zřídili tu park. Vývoj a uspořádání krajiny v okolí Oskořínku pak byl ovlivňován velkostatkem, který byl v držení řady různých majitelů, z nichž k nejdůležitějším patřili knížata Thurn-Taxisové z Loučeně.

[90] srv. HENDRYCH 2001, s. 19

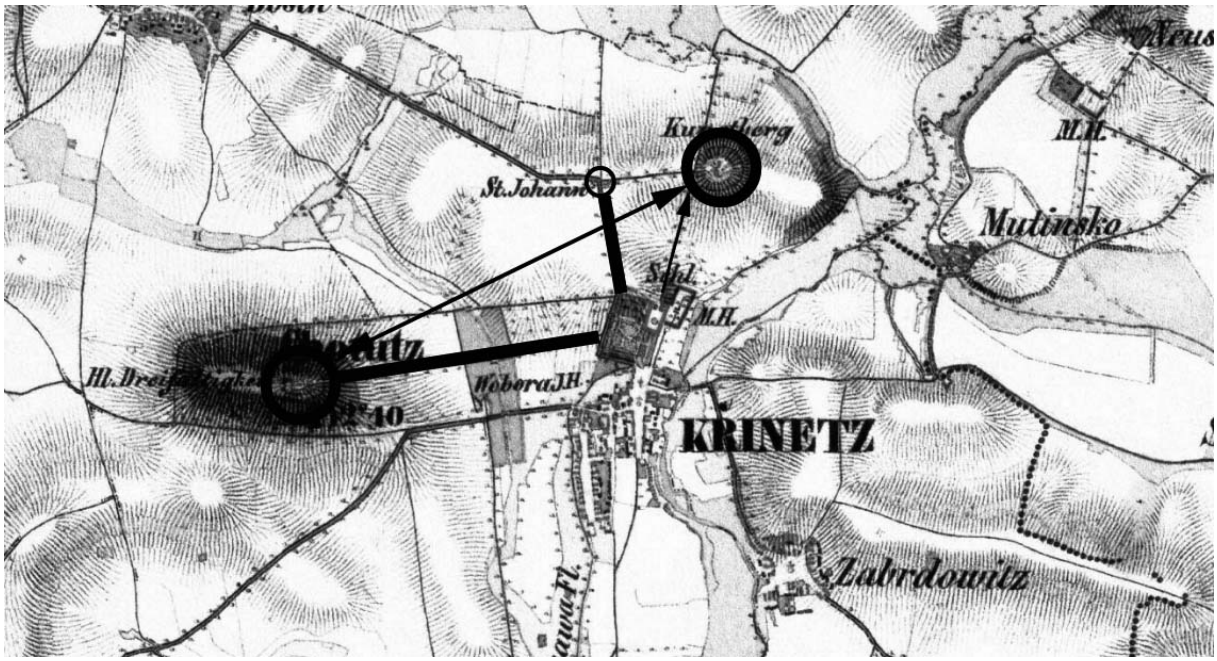

Obr. 29: Krajinné kompozice. Křinecko.

Snímek archivní mapy zachycuje těžiště raně barokní krajinné kompozice kolem Křince, jejímž centrem je zámek se zámeckou zahradou. Ortogonální geometrická osnova svazuje se zámkem na severu kostel sv. Jana Nepomuckého a na západě opukový svědecký vrch Chotuc s kaplí Nejsvětější Trojice. Severně od zámku, diagonálně od této základní kompozice je položená umělá terénní dominanta s loveckým zámečkem Kuncberk. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-7-V, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

E.1.12 Chlumec nad Cidlinou (západ)

Území mezi Chlumcem a obcemi Lovčice, Dlouhopolsko a Žehuň ukazuje dochovanou návaznost geometricky členěné a intenzivně hospodářsky obdělávané zemědělské krajiny a krajiny lovecké, s rybníky, oborami a bažantnicemi. Geometrické souvislosti vrcholí Santiniho dominantou zámku Karlova Koruna (Karlskron) v Chlumci nad Cidlinou, který již z dálky akcentuje obraz krajiny. Ojedinělá obrysová propracovanost Santiniho stavby je dokladem snahy o její maximální vizuální efekt v rámci rozlehlého krajinného okolí.

Chlumecko bylo v 18. a 19. století zhruba totožné s tehdejším chlumeckým panstvím Kinských. V polovině 18. století zahrnovalo dvě města a 47 vesnic. Sama Žehuňská obora (tehdy Chlumecká obora) s pozůstatky průseků a středního rondelu byla založena již v roce 1562 arciknížetem Ferdinandem a byla určena pro chov klisen a hříbat, původně umístněných v Sadské. Spolu s oborou Hvězda u Prahy se tak jedná o jednu z nejstarších obor v Čechách. Zpustla v období třicetileté války a znovu ji obnovil a oplotil až Václav Norbert Oktavián Kinský v roce 1719, původně pro chov vysoké a černé zvěře. František Ferdinand Kinský byl jedním ze čtyř šlechticů v Čechách, který v oboře choval bílé jeleny. Josef Leopold Kinský však stádo v roce 1830 věnoval Matyášovi Thun-Hohensteinovi do nové obory v Žehušicích a koncem 18. století byl do obory přemístěn chov koní chlumeckého panství z hřebčína

u zámku Karlova Koruna v Chlumci nad Cidlinou. Obora dodnes představuje významnou umělecko-historickou lokalitu barokní doby.

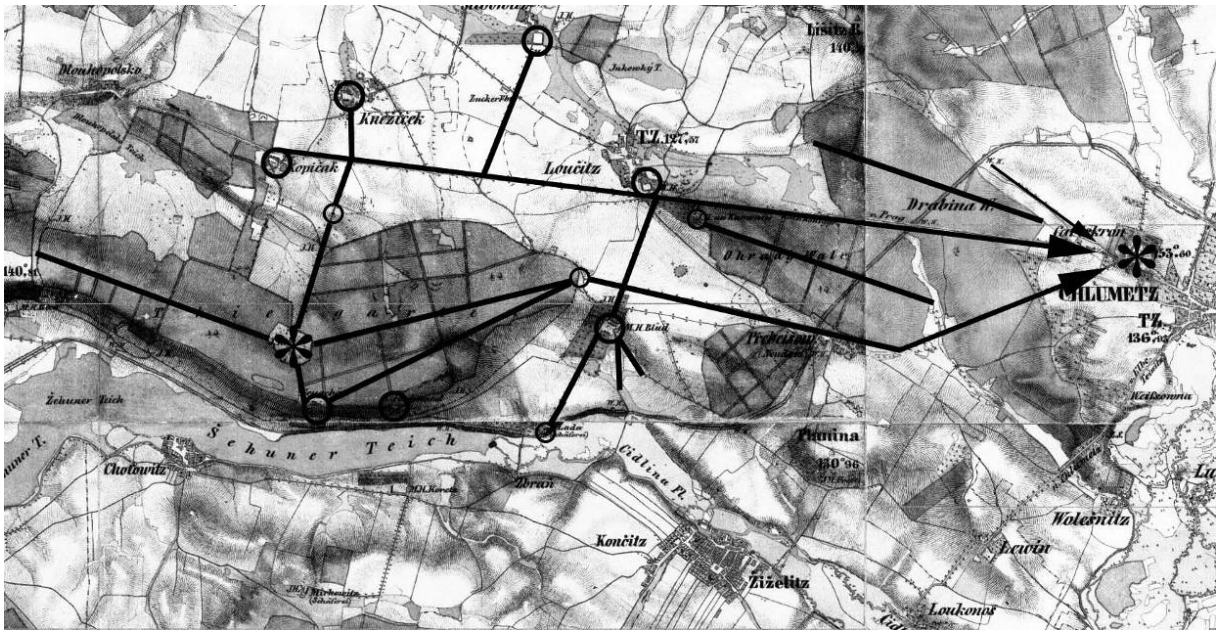

Obr. 30: Chlumec nad Cidlinou (západ)

Snímek archivní mapy z první poloviny 19. století zachycuje geometricky členěnou zemědělskou krajinu s alejemi propojujícími vsi a panské dvory (Bludy, Lovčice, Slibovice, Kněžičky), prostoupenou rozsáhlými segmenty lovecké krajiny, s rybníky, oborami a bažantnicemi. Důležitým bodem bývalého chlumeckého panství, kromě dominanty zámku Karlova Koruna v Chlumci nad Cidlinou, ke kterému se sbíhají hlavní, dodnes zachované, cesty, je především z velké části dochovaná Žehuňská obora (Chlumecká obora), založena již 16. století, s loveckým zámkem, fořtovnou, bránami (Bludská a Kněžická), kaplí sv. Ferdinanda a dalšími drobnými stavbami. Uprostřed obory, na průsečíku dodnes dochovaných lesních průseků, stávala dřevěná osmiboká stavba a po jejím obvodu lovčí dům a dalších sedm nevelkých objektů. Dodnes je v rámci obory patrný střední rondel. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. O-7-VI, O-8-VI, O-7-VII, O-8-VII, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

E.1.13 Mnichovohradišťsko

Geometrická osnova alejí s typickými prvky komponované krajiny, zámkem, parkem, bažantnicí (Sychrovská bažantnice), myslivnou a poplužními dvory (Arnoštice, Hněvousice) na levém břehu Jizery mezi Mnichovým Hradištěm a Sychrovem propojuje zámek a zámecký park s dominantním vrchem Káčovem (350 m n.m.).

Po třicetileté válce připadlo Mnichovo Hradiště vojevůdci Albrechtu z Valdštejna a v majetku jednotlivých členů rodu zůstalo město až do roku 1945. K jeho rozvoji přispěl koncem 17. století Arnošt Josef z Valdštejna, který získal okolní statky a vytvořil tak rozsáhlé mnichovohradišťské panství. Nechal přebudovat zámek do dnešní barokní podoby a učinil z něj rodové sídlo.

K panství patřila i obora Klokočka u Bakova nad Jizerou založená v roce 1689 na barokním obrazci průseků, s kaplí nad pramenem a s lovčím zámečkem, později s lázněmi.[91]

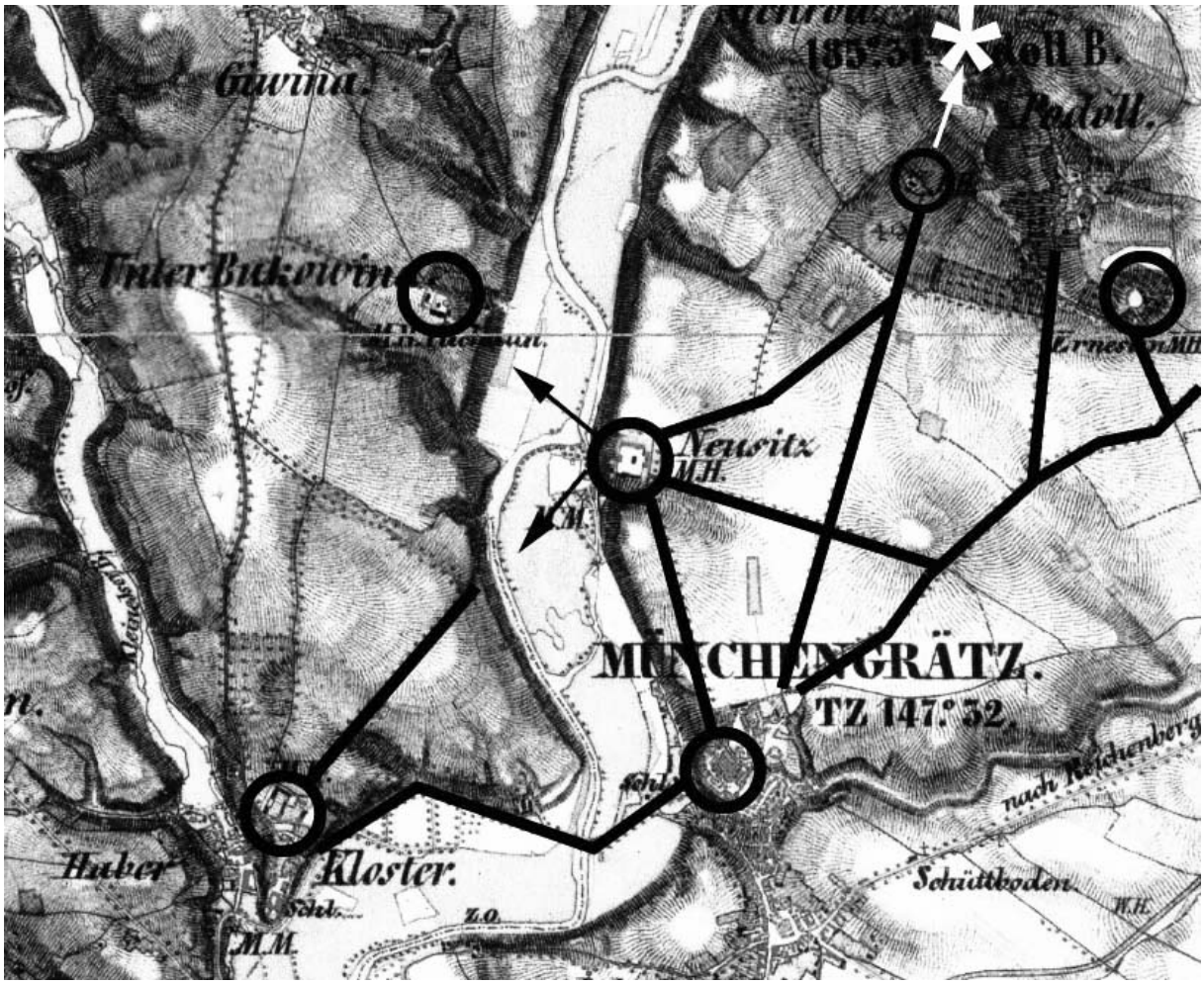

Obr. 31: Krajinné kompozice. Mnichovohradišťsko.

Menší segment komponované krajiny leží severně od Mnichova Hradiště. Geometrická osnova alejí propojuje zámek a zámecký park s bažantnicí (Sychrovská bažantnice), myslivnou a panskými dvory na levém břehu Jizery (Arnoštice, Hněvousice) a vizuálně i s dvory na pravém břehu (Pachoun, Klášter Hradiště). Hlavní osa pak váže zámek a zámecký park s dominantním vrchem Káčov. (zákres autor, mapový podklad ©2nd Military Survey, Section No. W-8-II, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, ©Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, ©Ministerstvo životního prostředí ČR)

Drobné krajinářské úpravy menšího rozsahu či významu se vyskytují i na jiných místech řešeného území. Síť alejí vzniklých v souvislosti s dělením polních úseků se například dochovala v okolí vsí Skůry a Tmaň jižně od Hospozína vč. spojení dvora Nový Dvůr se vsí Křovice, úpravy krajiny jsou výrazné i v oblasti Kamenicko-Štiřínsko, v údolí Blanice u Vlašimi a na Jabkenicku.

[91] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 236n

1.3.2 Stopy hospodářské činnosti a exploatace krajiny

Komponované kulturní krajiny patří k vrcholným projevům minulosti v krajině, jsou oceňované a zhusta chráněné (na národní i mezinárodní úrovni). Většina dochovaných struktur a prvků však souvisí s běžným životem a hospodařením v daném regionu. Zemědělské využívání krajiny, struktura orné půdy, vinic, sadů, luk a pastvin, lesů a ladem ležících půd je místně ovlivněno klimatem, úrodností, dostupností a obdělatelností půdy, nadmořskou výškou a morfologií terénu, podmínkami demografickými a sociálními, lidnatostí, intenzitou využívání pozemků, vlastnickými poměry, velikostí a tvarem pozemků, ale i tradicemi a vnějšími vlivy. Jinak je utvářena zemědělská krajina v nejúrodnějších oblastech průmyslového zemědělství (např. Haná, Polabí), jinak krajina pastorální.

Některé regiony jsou typické historickými krajinářskými úpravami, například rybničními soustavami a vodohospodářskými úpravami. Zcela ojediněle působí obraz třeboňské kulturní krajiny jako ploché rybniční pánve protkané meandrujícím korytem řeky Lužnice, s liniemi hrází osázených duby a s vodními kanály s bohatou pobřežní vegetací. Zdejší krajina reprezentuje soustavu uměle vytvořených vodních toků a rybníků. Je zcela unikátní, co se týká rozsahu a způsobu provedení. Koncem 15. a zejména v 16. století zde vznikla ojedinělá a svým technickým řešením mimořádná soustava 465 rybníků propojených umělými kanály (Zlatá stoka a Nová řeka).[92] Původně nehostinné území s nepřístupnými mokřinami a močály bylo od středověku postupně kultivováno systémem mistrovsky koordinovaných technických a vodohospodářských úprav, které směřovaly k vytvoření plně funkční, hospodářsky prosperující, dobře obyvatelné krajiny, s vysokou přírodní i kulturně historickou hodnotou.

Jiné regiony byly ovlivněny výraznou exploatací území, jedná se o oblasti spojené s těžbou nerostných surovin (Ostravsko), ale i s těžbou dřeva. V závislosti na klimatických a přírodních podmínkách se v různých regionech rozšířilo pěstování charakteristických zemědělských plodin (vinná réva, chmel, zelenina, brambory), se kterými je spojený typický obraz krajiny (barevnost, textura) i typická struktura a dělení plužiny, tvary a velikost zemědělských ploch, rozmístění mezí (snosy, tarasy, zídky z kamenů) či doprovodné vegetace.

Všechny výše uvedené znaky a hodnoty kulturně-historické charakteristiky krajiny jsou významnými aspekty vytvářejícími nezaměnitelnost a rázovitost jednotlivých regionů. Jsou nedílnými složkami krajiny, jejího obrazu. Spoluvytváří krajinný obraz daný uspořádáním hmot a forem jednotlivých krajinných složek. Výraz vzniklého krajinného obrazu, jehož součástí jsou také doklady existence a působení člověka (sídla, samoty, drobné stavby, cesty, obhospodařované plochy, rybníky apod.) je pak dán společným projevem všech charakteristik (přírodní, kulturní, historická).

Ochrana těchto dochovaných krajinných prvků a struktur, vzniklých v souvislosti s osidlováním, kultivací a hospodářským využíváním krajiny, je tedy významná pro zachování regionálních odlišností v rámci České republiky i Evropy. Co se týká ochrany

[92] PAVLÁTOVÁ 2007, s. 51

těchto prvků a struktur, panuje poměrná shoda na ochraně komponovaných krajin – ovšem řada z nich, kde se dochovaly jen stopy či torza původních struktur, není vůbec identifikována a žádnou památkovou ochranu nepožívá. To ovšem neznamená, že taková krajina není chráněna jinými instituty, jak o tom bude pojednáno v dalších kapitolách. V každém případě je z množství území vytypovaných k prohlášení za krajinnou památkovou zónu dosud chráněn jen zlomek. Ostatní historické struktury nejsou obvykle vnímány jako hodné zájmu a ochrany, ačkoli pro charakter a regionální identitu té které krajiny mohou být konstitutivní.

1.4 Místa duchovního významu (nehmotné hodnoty krajiny)

Je evidentní, že vedle hmotných památek a dochovaných struktur existuje něco jako duchovní, nehmotná hodnota krajiny, paměť krajiny, genius loci[93] či význam místa. Tento fakt je koneckonců alespoň implicitně obsažen i v naší legislativě. Stavební zákon,[94] když definuje cíle územního plánování, hovoří o ochraně a rozvíjení přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví a o ochraně krajiny jako podstatné složky prostředí života obyvatel a základu jejich totožnosti.[95] Podobně zákon o ochraně přírody a krajiny[96] hovoří o krajinném rázu, tedy o přírodní, kulturní a historické charakteristice určitého místa či oblasti, který je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu.[97] V obou případech se mimo jiné hovoří o kulturní hodnotě nebo charakteristice krajiny či území. Slovo kultura pochází z latiny a doslova znamená „to, oč je třeba pečovat“ a původně se užívalo pro pěstování kulturních plodin. Marcus Tullius Cicero začal označovat kulturou záležitosti související s činnostmi duchovními. Tím došlo k posunutí pojmu od obdělávání půdy k pěstění ducha. Dnes se tento pojem používá v různých oblastech a označuje to, co je odkázáno na soustavnou lidskou péči a co by bez ní zaniklo. Slovník cizích slov definuje kulturu jako *historicky podmíněný souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených a vytvářených lidstvem v procesu společenské a historické praxe a charakterizující historicky dosažený stupeň ve vývoji společnosti*.[98] V této definici je nutné zdůraznit právě zmínku o souhrnu duchovních hodnot.

Toto pojetí se objevuje i v dalších důležitých dokumentech týkajících se krajiny. V roce 2000 byla ve Florencii přijata Evropská úmluva o krajině, která je od roku 2004 součást i našeho právního řádu. Česká republika zavázala právně uznat krajinu jako základní složku prostředí, v němž obyvatelé žijí, jako výraz rozmanitosti jejich společného kulturního a

[93] Termín je spjat především se stejnojmennou knihou Christiana Norberga-Schulze. (NORBERG-SCHULZ 1994)

[94] Zákon 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)

[95] srv. §18, odst. 4

[96] Zákon ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (v platném znění)

[97] srv. § 12, odst. 1

[98] KLIMEŠ 1983, heslo „Kultura“

přírodního dědictví a základ jejich identity.[99] V závěrech 16. zasedání Výboru pro světové dědictví z prosince 1992 v Santa Fé se objevuje jako kategorie kulturní krajiny termín asociativní krajina, která v sobě uchovává hodnoty přírodního prvku na pozadí náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací, přičemž materiální složky v takové krajině mohou být nevýznamné nebo mohou dokonce scházet.[100] Kupříkladu ve vyhlášce prohlašující území bojiště bitvy u Slavkova za památkovou zónu jsou stanoveny podmínky pro zabezpečení ochrany a péče o památkovou hodnotu zóny, kterou – dle textu vyhlášky – tvoří zejména význam daného území pro historickou osobitost místa, historické vazby sídel, krajiny a terénních útvarů a krajinný obraz daného území.[101]

Pojmy kulturní dědictví krajiny, její identita, náboženské, umělecké či kulturní asociace či historická osobitost místa implikují existenci nehmotné hodnoty, nehmotné paměti krajiny. Je tedy zřejmé, že existuje řada míst, která mají určitý hlubší význam a tím se podílejí na vytváření identity a vlastní totožnosti krajiny. Jsou to místa se vztahem k významným historickým osobnostem či významným historickým událostem, území s mimořádným geniem loci, pozůstatky uzavřených částí dějin, představující nezaměnitelnou hodnotu, nesmazatelné znamení a pečeť historicky těmto místům vtisknutou. Velice často jsou tato místa doprovázena dalšími hodnotami hmotnými, památkovými, přírodními či estetickými. Podstata jejich cennosti a významu však tkví hlouběji než v těchto hmotných artefaktech. Většinou mají tato území nějaký typ zákonné ochrany (krajinné památkové zóny, kulturní památky a jejich ochranná pásma, přírodní parky), leckdy však péče o tato místa nespadá či nemusí spadat do režimu legislativy upravující ochranu movitého a nemovitého kulturního dědictví, nejsou prohlášeny ani za kulturní památku, ani nejsou sbírkovým předmětem. Přesto mají pro uchování historické paměti neodmyslitelný význam.[102] Těmto hodnotám krajiny se bude věnovat kapitola 2.

---

[99] Evropská úmluva o krajině, předpis č. 13/2005 Sb. m. s., čl. 5, písm. a

[100] (*41) The final category is the associative cultural landscape. The inclusion of such landscapes on the World Heritage List is justifiable by virtue of the powerful religious, artistic or cultural associations of the natural element rather than material cultural evidence, which may be insignificant or even absent. (Report of the Expert Group on Cultural Landscapes,* La Petite Pierre (France) 24-26. October 1992, http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm)

[101] Vyhláška MK ČR č. 475/1992 Sb. ze dne 10.9.1992, o prohlášení území bojiště bitvy u Slavkova za památkovou zónu

[102] srv. KUPKA 2009b; KUPKA 2010a

1.5 Vizuální hodnoty historických prvků a struktur

Výše uvedené prvky, soubory a struktury se v krajinné scéně, na pozadí a ve vazbě na přírodní danosti území, nějak projevují a spoluvytvářejí charakteristické obrazy krajiny, jež jsou s nimi úzce spojeny. Nelze v této souvislosti hovořit o nové kategorii znaků, nýbrž o specifickém zorném úhlu pohledu na některé z nich. V následujících kapitolách (kap. 3) bude pojednáno zejména o dvou fenoménech, z hlediska krajinného rázu velmi významných, o kulturních dominantách a dominantních rysech krajiny a o historickém obrazu sídel v krajině, tj. vizuálním zapojení historického sídla do jeho přírodního (krajinného) rámce.

2 Místa s duchovním významem základní typologie

Jak již bylo uvedeno, je nepochybné, že existuje řada míst, která mají určitý hlubší význam a tím se podílejí na vytváření identity a vlastní totožnosti krajiny.[103] Ačkoli bývají tato místa doprovázena dalšími hodnotami hmotnými, památkovými, přírodními či estetickými, podstata jejich cennosti a významu tkví hlouběji než v těchto hmotných artefaktech.

2.1 Místa starých bájí a pověstí

Jednoznačně k těmto krajinám patří místa spojená s mytologií, pověstmi či nejstaršími počátky českých dějin, s příběhy, jež jsou zaznamenány v nejstarších českých kronikách a letopisech (Stadice, Vlastislav, Libušín, Tetín, Budeč, Praha, Levý Hradec, Tursko, Pšov, Libice, Kouřim).[104] Do této kategorie lze zařadit i lokality starých keltských a slovanských hradišť – výšinných (Stradonice u Nižboru, Vladař u Žlutic) či blatných (Mikulčice, Pohansko) – o kterých sice existují objektivní poznatky získané archeologickými výzkumy, jejichž neúplnost však ponechává široký prostor pro mytické představy o těchto místech.[105]

Takovým místem a typickým příkladem tohoto typu území může být památná hora Říp. Legenda, kterou poprvé zaznamenal počátkem 12. století kronikář Kosmas, pokládá právě horu Říp a její okolí za místo, kde se usadili první Slované vedení praotcem Čechem při příchodu do nové vlasti a kde se odehrálo rituální „vzetí do vlastnictví“ okolní země, vrcholící jejím novým pojmenováním po vůdci těchto Slovanů, Čechovi. Pověst o praotci Čechovi rozvinul v 16. století Václav Hájek z Libočan, podle něhož byl vojvoda Čech po své smrti pochován v nedaleké Ctiněvsi. Nejnověji zpracoval pověst roku 1894 Alois Jirásek ve Starých pověstech českých. Hora Říp tak dostala během dějin další hodnotu a význam, který

[103] *Ono velké a posvátné, čemu tu člověk obětuje svoji individuální existenci, je uzavřeno v pojmech „Otčina“, „Matička země“, „Rodná zem“, „Domovina“ či „Vlast“.V prvních třech pojmech je prostoru, ve kterém žijeme, přiřazena stejná úcta a stejná starost, která je prokazována předkům, a která jako boží přikázání či mravní imperativ tvoří základní kámen každé civilizace. Druhé dva pojmy poukazují k jiné rovině vztahu člověka k místu. (...) Člověk, rod, kmen, národ jsou v prostoru doma, je jimi vlastněn a je jim vlastní.* (DEJMAL 2000b, s. 98)

[104] o starobylé krajině dolního Povltaví např. HENDRYCH 2002a

[105] NĚMEC – POJER 2007, s. 42n

nespočívá pouze v přítomnosti románské rotundy sv. Jiří na kopci u Roudnice nad Labem. Stala se symbolem českého národa a inspirovala, zvláště v době národního obrození. Více než signifikantní je obrozenecky buditelské heslo „*Co Mohamedu Mekka, to Čechu Říp*“ umístěné na zdejší turistické chatě z roku 1907. Pro mnoho Čechů dodnes představuje Říp místo, které je alespoň jednou za život třeba navštívit.

Podobnou horou opředenou mnoha nejrůznějšími pověstmi je i Blaník. Uvnitř hory odpočívá dle pověsti vojsko, jehož velitelem je patron země české svatý Václav. Čeká, až bude českému národu nejhůře. Ve chvíli, kdy bude naše vlast v největší tísni, zazelená se suchý dub na Blaníku a pramen pod ním vydá tolik vody, že studánku přeplní a voda poteče až po stráni dolů. Pak se v hoře otevře tzv. Veřejová skála, rytíři uvnitř se probudí z hlubokého spánku a pod vedením svatého Václava vyrazí proti nepřátelům, porazí je a v Čechách nastane opět klid a mír. Pozornost Blaníku a legendě o svatováclavskému vojsku přineslo zejména národní obrození. Putování lidu na Blaník má však ještě starší tradici. Od roku 1989 se zde pravidelně pořádají Svatováclavské slavnosti. Podobnou roli hraje slovenská hora Sitno, podle pověsti sídlo sitňanských rytířů, kteří v době nebezpečí přijdou na pomoc ohroženému národu.

Nedaleko Trmic lze navštívit ves Stadice, památné místo, odkud byl podle legendy povolán na český trůn kněžnou Libuší Přemysl Oráč. Na zdejším Královském poli, kde údajně Přemysl naposledy oral, stojí pomník z roku 1841. Místo se stalo místem shromažďování vlasteneckých českých spolků. K pověsti patří i Přemyslova líska, jejíž oříšky byli Stadičtí až do roku 1701 povinni odevzdávat na panovnický stůl. Hora Říp s rotundou sv. Jiří i Královské pole ve Stadicích s pomníkem Přemysla Oráče jsou od roku 1962 chráněny jako národní kulturní památky.

Z lokálního hlediska jsou důležitá i místa spojená s místní historií, s místními pověstmi a legendami – šibeniční vrchy, památné kameny,[106] tajné chodby a Žižkovy duby, místa spojená s příběhy, které se vztahují ke konkrétním, blízkým a všeobecně známým místům a objektům, kopci, studánce, kapličce, kříži, kostelu, hradu, domu, stromu, příběhy, které vysvětlují místní a pomístní názvy (toponymické pověsti)[107] či původ a vznik (etiologické pověsti) krajinných jevů (kopců, rybníků, propastí) a jiných přírodních zajímavostí a pozoruhodností (památných stromů). Hovoří o založení vesnic a měst, o původu hradů, zámků, klášterů a dalších stavebních památek. Vyprávějí o jejich kouzelné moci a skrytém tajemství.[108] Jednou z takových pověstí, která je dodnes námětem mnoha umělcům, je příběh knížete Oldřicha z rodu Přemyslovců a krásné pradleny Boženy. K tomuto setkání mělo dojít v roce 1002 v Peruci. Pod zdejším zámkem je pseudogotická Boženina studánka a nedaleko odtud Oldřichův dub, pod kterým se Oldřich s Boženou scházeli.

---

[106] Jedná se o kameny či skály, které jsou (domněle i právem) spjaty s historickými osobami a událostmi nebo častěji s místními pověrečnými vyprávěními nebo lidovým kultem světců (např. Bába u Drahomyšle, Zkamenělý pastýř u Klobuk, Lechův kámen u Kouřimi, Sealsfieldův kámen v Podyjí, Máchův „Kostničí kámen“ u Kokořína). (CÍLEK 2000, s. 72)

[107] více např. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 2001

[108] JANUSOVÁ – KÁŇA 1982

Obr. 32: Duchovní (nehmotné) hodnoty krajiny. Památná hora Říp.

Nejtypičtějším příkladem míst, která jsou spojena s řadou historických či mytologických asociací, je zdaleka viditelná hora Říp u Roudnice nad Labem s románskou rotundou sv. Jiří na vrcholu (1126). Nápadná vyvýšenina (460,7 m) poutala pozornost lidí od nejstarších časů a v rovinaté krajině byla důležitým orientačním bodem. Význam hory je však především spjat s bájným příchodem Slovanů do nové vlasti. Zde se odehrálo její rituální „vzetí do vlastnictví". Význam místa dokládá patriotický nápis „Co Mohammedu Mekka, to Čechu Říp" umístěný na turistické chatě z roku 1907. Z Řípu byl také v roce 1868 vyzvednut jeden ze základních kamenů pro Národní divadlo v Praze. (Foto: autor)

2.2 Místa historických událostí

K památným místům určitě patří území spojená s významnými historickými událostmi. Nejtypičtějším příkladem jsou místa historických bitev, kterých se na našem území nachází desítky. Lokality jako Lipany (1434) či Bílá hora (1620) se staly pojmy, synonymy zde proběhlých bitev a vlastně názvy celých dějinných epoch („před Bílou horou“). Může se jednat o bitvy legendární, či bitvy z nedávné minulosti. K prvnímu případu patří bitva Lucké války mezi českým knížetem Neklanem z rodu Přemyslovců a lučanským knížetem Vlastislavem dne 10. května 863 na polích v blízkosti středočeské vsi Tursko, o níž se nachází zpráva v Kosmově kronice z 12. století. Vůdce vítězných Čechů jménem Tyr, později přejmenovaný na Čestmír, v této bitvě padl a byl údajně pohřben na bojišti na jedné vyvýšenině u Turska, která ještě dnes nese starobylý název Krliš. Celou historku později popsal Alois Jirásek ve svých Starých pověstech českých. K nejstarším skutečně historicky doloženým bitvám na našem území patří bitva u Wogastisburgu, která proběhla v roce 631 nebo 632 mezi slovanskými kmeny Sámovy říše a franskými vojsky krále Dagoberta I. u slovanského hradiště jménem Wogastisburg. V této bitvě dosáhlo slovanské vojsko významného vítězství. Přesná lokalizace hradiště je dnes zřejmě nemožná a o samotné bitvě také nevíme téměř nic.

Významným místem spojeným s vojenskými dějinami země je obec Chlumec, kde došlo v roce 1040 k válečnému střetnutí knížete Břetislava I. s císařem Jindřichem III., které skončilo velkým Břetislavovým vítězstvím. V únoru 1126 došlo u Chlumce k bitvě ještě významnější, kdy se zde střetla početná vojska krále Lothara III. s vojskem knížete Soběslava. Ten využil horského terénu a Lothara a jeho vojska na hlavu porazil. Do naší a evropské historie se poté Chlumec ještě výrazněji zapsal po porážce protinapoleonské koalice bitvou u Chlumce a Přestanova v srpnu 1813.[109]

Z míst bitev nejnovějších lze jako příklad uvést městečko Milín s osadou Slivice a přilehlým okolím. Tato lokalita ležící ve středních Čechách se stala v květnu 1945 svědkem jedné z posledních významnějších vojenských operací druhé světové války v Evropě. Mezi osadou Slivice a Milínem je od roku 1970 na paměť těchto bojů památník Vítězství a od roku 2000 se zde každoročně koná rekonstrukce bitvy.

[109] Chlumec patří mezi tři z historických bojišť, která jsou v současnosti vyhlášena za krajinné památkové zóny – bojiště bitvy u Slavkova 1805 (vyhláška MK ČR č. 475/1992 Sb. ze dne 10. 9. 1992 o prohlášení území bojiště bitvy u Slavkova za památkovou zónu), bojiště u Přestanova, Chlumce a Varvažova 1813 a bojiště u Hradce Králové 1866 (Vyhláška MK č. 208/1996 Sb. ze dne 1. 7. 1996 o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny).

Exkurs 2: Základní kameny Národního divadla

Z hlediska úvah o nehmotných hodnotách krajiny je signifikantním pohled na základní kameny Národního divadla, které sem byly dopraveny z řady památných míst Čech a Moravy. Jejich původ i význam, který jim byl ve své době přikládán, dokumentuje vnímání památných míst v našem národě tehdy i dnes.

Samo pokládání základních kamenů Národního divadla a se stalo mohutnou slavností a manifestací emancipačních snah českého národa v polovině 19. století. Původně bylo stanoveno, že se má základní kámen vzít z hory Řípu, nakonec však zvítězila myšlenka, aby se první základy Národního divadla utvořily z balvanů, jež by dodaly různé vrchy Čech a Moravy. Kromě Řípu nakonec dodaly základní kameny také Blaník, Radhošť, dva kameny vyšehradská skála, Žižkov, Svatobor u Sušice, moravský Hostýn, Boubín, pomezný vrch Čerchov, ale i Prácheň, Buchlov, Lipník, Helfštejn, Doudleby, Branka na Dobeníně, Zlatý kůň, Trocnov, zřícenina podlažického kláštera u Chrastě, Záhlinice a konečně přibyla cihla uhnětená z hlíny a vody studánky, kde křtil sv. Cyril z Podivína.[110] Vlastní základní kámen, na který poklepali osobnosti národního života a ve kterém byl vytvořen prostor pro pamětní listy, však nepocházel ze žádného pamětihodného místa, ale z Louňovic na Černokostelecku.[111] O významu památných míst a jejich vlasteneckém vnímání svědčí samy přípravy a přivážení základních kamenů do Prahy, které tvořilo působivou předehru vlastní slavnosti, ve které nechyběl motiv politické a vlastenecké manifestace. Úcta, jakou lidé kamenům prokazovali, je dojímavě popsána v řadě dobových děl.[112]

Podíváme-li se na vlastní základní kameny, nejvíce jich pochází z památných hor Čech a Moravy.[113] Posvátná místa znají všechny náboženské systémy, neboť úzce souvisí s vnímáním krajiny a přírody vůbec. Hora je v mnoha kulturách symbolem posvátného spojení nebe se zemí, náleží zemi, ale zvedá se k nebi. Je vysoká, blízká nebi a proto místem setkání obou základních elementů.[114] Takové hory bývaly považovány za „pupek světa“ (*omfalos*), centrum, střed universa, jímž prochází *axis mundi*, spojující zemi s nebem, dotýkající se nebe a vyznačující nejvyšší bod světa. Co je nahoře, vyvýšené, zjevuje transcedenci v kterémkoli

---

[110] ŠUBERT 1881, s. 166

[111] BENEŠOVÁ – SOUČKOVÁ – FLÍDROVÁ 1999

[112] *(...) národ, jenž je doprovázel k posvátnému místu, které je čekalo, uctíval je, jako živá božstva, hladil je, líbal a klaněl se jim s vzrušenou úctou, cítil, že to jsou zakleté bytosti nadpřirozené síly (...) Tyto posvátné kameny byly vezeny s královskými poctami, ve všech obcích, kudy projížděly, byly vítány slavnostními branami, výstřely z hmoždířů, ohněm pochodní, hudbou a písní, národ dotýkal se jich jako zázračných pokladů, se slzami v očích, a promlouval k nim tklivými slovy, vyslovujícími slavnostní pohnutí chvil, jejichž kouzlo nebylo nikdy zapomenuto.* (BARTOŠ 1933, s. 208n)

[113] *Základy národního divadla byly obestřeny tajemným symbolismem, jehož výrazem byla volba kamenů, určených, aby podepřely symbolicky národní stavbu, do jejích základů bylo třeba vložit kameny z posvátných vrchů českých a moravských, obestřených mythickou slávou.* (BARTOŠ 1933, 208n)

[114] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 25

náboženském oboru. Okolo této kosmické osy se rozkládá „náš svět“, kterým je svatá země, protože je to místo, které je nejblíže nebi, protože odtud, od nás, lze dosáhnout nebe. Průlom posvátného promítá doprostřed beztvaré tekutosti profánního prostoru pevný bod, střed do chaosu a zároveň vyvolává zlom úrovní, otevírá spojení mezi kosmickými rovinami, zemí a nebem, a umožňuje ontologický přechod z jednoho modu bytí do jiného.[115]

Symbolický význam má i sám kámen. Mnohé kultury přisuzovaly skalám a kamenům pro jejich tvrdost, stálost a nepomíjivost prvotní význam.[116] Kámen především *je*, je stále týž, nemění se, ohromuje člověka tím, co je na něm nepřevoditelného a absolutního a tímto způsobem analogicky odhaluje nepřevoditelnost a absolutnost bytí. Jeho existence je absolutní, mimočasová, nezranitelná děním.[117] *Sedmero skal slučuje se zde, v lůně této národu zasvěcené půdy, aby chrámu našeho národního jeden tvořily základ mohutný, jejž nižádná zloba lidská nebyla by s to zvrátiti.*[118]

První kámen dorazil do Prahy již 5. května 1868 z Radhoště a stal se podnětem ke slavnostní manifestaci bratrství Čech a Moravy. František Palacký jej přivítal slovy: *Z posvátného někdy Radhoště na Moravě, který s vysokosti své panuje nad krajinou rozsáhlou a chová v sobě kolébku i hroby praotcův našich, odevzdávám Vám z útrob mohutné hory jeho vytesaný základní kámen co příspěvek k posvátné svatyni, budované pro zvelebení umění vlasteneckého a ušlechtění srdce i života našeho národního.*[119] Dr. Sladkovský pak při vlastní slavnosti pokládání základního kamene k tomu dodává: *Staropamátný Radhošť sesterské naší Moravy, na jehož vrcholi v dávných již dobách, kdy v kraje tyto nebylo ještě vniklo vznešené učení Kristovo, předkové naši, oslavujíce boha pohostinství, povzbuzovali se k lásce k bližnímu, staropamátný Radhošť klade sem žebro z obrovského boku svého…*[120] Symbolický a duchovní význam památné hory je z těchto projevů více než zřejmý.

Podobně lze uvést příklad kamene z hory Řípu, jehož samotné přivezení do Prahy nabylo ještě větších rozměrů a slavnostnosti. 10. května se konal na Řípu velký tábor lidu a odtud byl následně vypraven kámen s nápisem: *Ze Řípu Čech svůj domov vzal, na Bílé hoře dokonal, v matičce Praze z mrtvých vstal.*[121] Do Prahy dorazil o den později společně s kamenem z Žižkova, na kterém stálo: *Nejmladšímu strážci národa nestarší strážce Prahy.* Opět můžeme připomenout slova dr. Sladkovského: *Posvátný Říp, z jehož velebného temene praotec náš Čech poprvé rozhlížel se po čarovábných nivách krásné této země, a jménem celého národa svého pro všecko své potomstvo uvázal se v držení její; vrch ten posvátný ukládá zde mocný odděl tělesa svého, aby základy národní této budovy hlásaly opět světu veškerému, že od*

[115] ELIADE 2006, s. 28n, 45, 85

[116] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 25

[117] ELIADE 2006, s. 105

[118] SLADKOVSKÝ 1868, s. 12

[119] ŠUBERT 1881, s. 167

[120] SLADKOVSKÝ 1868, s. 12

[121] ŠUBERT 1881, s. 167n

praotce svého národ náš podnes je v dědičném držení této vlasti své, a že tisíciletého svého práva k ní povždy hájiti bude do posledního dechu života svého.[122]

Do třetice lze zmínit kámen z hory Blaníku, který byl do Prahy dopraven 13. května. Také tento byl po celé cestě, kudy se ubíral, vítán nadšenými davy, které se scházely z celého dalekého okolí. Také on byl dr. Sladkovským přivítán slovy: *Náš Blaník konečně, slynoucí nadějnou národu našemu pověstí, mocný kloub tvrdé šíje své sklání v posvátné tyto základy, aby tak, jako z tajemných útrob jeho vyslané vojsko reků z největšího někdy nebezpečenství má vysvoboditi národ náš; vycházela také z velebných síní chrámu umění našeho národního mocná četa bojovníků národních, kteříž kouzelnou zbraní umění svého slavně opět národu našemu vydobudou předního místa v řadě národů osvícených.*[123]

Podobně by bylo možno hovořit i o dalších kamenech z památných hor (Svatobor, Boubín). Dalšími pamětihodnými místy jsou lokality spojené s významnými osobnostmi národních dějin, Prácheň,[124] Žižkov či Trocnov. Sladkovského slovy: *Z kraje, kde nesmrtelný náš mistr Jan Hus spatřil světlo života, ze staroslavné Práchně mohutný leží zde balvan na důkaz, že chrám osvěty naší národní spočívá na základě všeobecné osvěty lidské, na základě pravdy věčné, jejíž prvním hlasatelem byl mistr Jan Hus a jejíž prvními neohroženými obránci byli statní otcové naši (...) veleslavný Trocnov, kolébka to největšího reka národa našeho Žižky, i vítězstvím jeho na věky proslavený Žižkov náš svých beder výtvary zde kladou, by základy našeho chrámu národního záruku v sobě chovaly toho, že co statní synové Žižky a Prokopů dovedeme statně brániti vlasti i národa, i jako rekovný Jaroslav obhájiti osvětu proti všelikým útokům sveřepých surovců.*[125]

Další jsou místa spojená s významnými událostmi, Vyšehrad, Branka na Dobeníně,[126] či Čerchov,[127] významná správní centra (hrady Helfštejn a Buchlov, Doudleby) a místa spojená s křesťanskými počátky našeho národa, které reprezentuje cihla z Podivína. Opět slovy dr. Sladkovského: *Ze země i vody studánky, jejíž pramenem slovanský apoštol Cyril praotce naše*

---

[122] TAMTÉŽ

[123] SLADKOVSKÝ 1868, s. 12

[124] Dr. Sladkovský ve své slavnostní promluvě spojuje Prácheň s krajem Jana Husa, byť se primárně nejedná o místo spojené s Janem Husem, ale o starobylé správní centrum Prácheňského kraje, později přesunuté do Písku. Na žulovém základním kameni proto byly vytesány nápisy „Pracheň“ a „Písek“.

[125] SLADKOVSKÝ 1868, s. 12n

[126] Kdysi tudy procházela zemská stezka z Čech do Kladska. V těchto místech byla strážena vojenskou posádkou proti vpádu nepřítele (*porta terrae*). Odehrálo se zde několik významných vojenských střetnutí (1068, 1241, 1866).

[127] Nejedná se jen o tradici Chodů, ale i o další významné události (některé bájné), jež zmiňuje dr. Škada při předávání kamene na staveniště: *Na severním úpatí Šumavy, kde v starých dobách již vtírali se nepřítelé do země, strmí do výše vrch Čerchov, který svědkem byl tam, kde Samo porazil franckého krále Dagoberta* (bitva u Wogastisburgu nebyla dosud přesně lokalizována), *kde zvítězil Břetislav* (bitva u Brůdku na Šumavě, 1040), *kde chrabří Husité porazili hordy křižácké* (bitva u Domažlic 1431). *Čerchov ten posílá Vám kámen do základů budovy uměn národních, na důkaz, že přední strážcové naši na nejzazším západu Šumavy, stateční to Chodové, stojí pilně na stráži za právo a čest vlasti a národa a že žehnají společnému dílu národnímu, jemuž provolávám »Na zdar!«* (cit. dle ŠUBERT 1881, s. 170)

zasvěcoval učení Kristovu, z posvátné vody a země vypálenou kameninu zasílá sem sesterská naše Morava, aby tak jako slovanští apoštolové Cyril a Metoděj ctěni a slaveni jsou po veškerém světe slovanském, i chrám našeho umění proslavil se v Slovanstvu veškerém.[128]

Letmý pohled na téměř stopadesát let staré události dokládá, že v době emancipace českého národa byl intenzivně vnímán význam památných míst symbolizujících naší národní historii a svébytnost („regiony národní paměti“[129]). Památná či posvátná místa jsou vnímána i dnes[130] a tvoří nedílnou součástí naší národní a státní identity a významný znak kulturní a historické charakteristiky krajiny.

Všechna tato místa duchovního, kulturního či historického tj. nehmotného významu představují v krajině nejen omezení její exploatace spojené s jejich ochranou – často se na těchto místech setkáváme se zájmy státní památkové péče (památky, památkové rezervace a zóny, památková ochranná pásma) či ochrany přírody a krajiny (zvláště chráněná území, přírodní parky, registrované významné krajinné prvky, památné stromy) – ale i velkou příležitost. Jedná se o místa, kde bývají postaveny pomníky, památníky, umístěny pamětní desky, místa, kde se konají vzpomínkové akce a rekonstrukce bitev, místa informačních cedulí i naučných stezek, místa turistických průvodců i místa návštěv školních výletů a vycházek dětí s rodiči či prarodiči. Vždyť právě toto jsou místa, která pomáhají vytvářet identitu lokality, vztah patriotismu místních obyvatel i zájem turistů. Mělo by být v zájmu místních správ tyto skutečnosti prezentovat před místními i příchozími. V územně plánovací praxi je tedy dobré a spravedlivé zohlednit význam těchto míst, i těch, která nejsou chráněna zákonnými nástroji, a přijmout je jako legitimní limit (např. zahrnout je do nezastavitelného území, ochránit významný průhled, zajistit průchod), i jako příležitost, kterou lze využít v rámci turistického ruchu, rekreace (vymezení tras turistických, naučných či cyklistických stezek) i při prezentaci lokality a vytváření její „image“ (letáky, publikace, internetové prezentace, kulturní, společenské, sportovní akce).

2.3 Poutní místa

Dalším typem významných míst jsou místa s duchovním významem v pravém slova smyslu, místa spojená s legendami, poutní místa či poutní cesty. Význam těchto míst, většinou spojených s kulturními nemovitými památkami, krajinářskými úpravami či estetickými hodnotami krajiny (ne vždy), tkví ve vazbě na duchovní dějiny a víru národa. K těmto místům se váže řada historických zpráv a legend o zázračných událostech. Tradice poutí k místům bližšího prožitku Boží přítomnosti jsou doloženy již z období Starého zákona (každoroční pouť do Jeruzaléma) a jsou již od nejstarších dob charakteristickým fenoménem i křesťanské zbožnosti.

[128] SLADKOVSKÝ 1868, s. 13

[129] SEMOTANOVÁ 2008, s. 11

[130] Dokládá to řada knižních titulů různé kvality z posledního období.

Řada poutních míst spojených s cennými nemovitými památkami je takto i chráněna. Objevují se však i místa nová, památkově nechráněná, kde jsou přesto přítomny („téměř hmatatelně“) duchovní hodnoty hodné ochrany. Příkladem novodobého poutního místa bez památkových hodnot může být poutní místo na vrchu Živčáková východně od slovenského města Turzovka. Silný vliv poutí na českou krajinu se projevuje především v období baroka.

Exkurs 3: Barokní poutní krajina

Důležitou složkou kulturně historických hodnot české krajiny, které vytváří její neopakovatelnost a charakter, jsou struktury vzniklé v souvislosti s barokním poutnictvím, fenoménem, který se nesmazatelně zapsal do jejího obrazu. Tyto stopy odkazují na výrazný kulturní, sociální, sociologický a náboženský jev, který má významné místo v civilizačním a duchovním vývoji našeho národa, na barokní pouť. S českou barokní krajinou – což je pojem užívaný pro historickou fázi vývoje kulturní krajiny, která se v Čechách formovala mezi první čtvrtinou 17. a koncem 18. století[131] – je tedy neoddělitelně spojen fenomén barokního poutnictví, který se do ní výrazně zapsal a dodnes je v jejích segmentech patrný. Doba barokní je v Čechách spojena s obdobím razantní rekatolizace, pro kterou vytvořily předpoklady politické události pobělohorského období. Zejména působením nových školských řeholí (jezuité) a řady misionářů byla podchycena mládež. Generace narozená po roce 1610 již přijímala katolické náboženství rychle, často k zármutku rodičů, a upřímně k němu přilnula. Byla to výrazná generační změna, která proměnila během několika desetiletí Čechy v katolickou zemi. Právě tato generace se v roce 1648 chopila zbraně a na pražských hradbách pobila pět tisíc Švédů, kteří chtěli v Čechách obnovit předbělohorské náboženské poměry.[132]

Postupně se dočkala naplňování usnesení Tridentského koncilu (1545-1563) o svátostech, pastoraci a o kultu Panny Marie, světců, jejich relikviích a obrazech.[133] Obnovená úcta k svatým, víra v účinnost jejich přímluvy, víra v očistec a zejména mariánská úcta se velmi projevily i v lidovém kultu, ve výzdobě barokních sakrálních prostor a následně i v proměně české krajiny. V životě člověka 17. a 18. století totiž není možné od sebe oddělovat profánní a sakrální. Každá lidská činnost byla spojena s patronací Panny Marie či svatých.[134] Staletá tradice náboženského života lidu prostoupená barokní vírou v zázračné propojení a vzájemné prostupování sakrálního a profánního, projevující se v umělecké oblasti mimo jiné také bohatostí forem a duchovním obsahem plným napětí, zasahuje celou krajinu a výrazně ji sakralizuje.[135]

---

[131] srv. SÁDLO et al. 2005, s. 182

[132] srv. Kadlec 1994, s. 139

[133] ROYT 1994, s. 179

[134] srv. ROYT 1994, s. 188

[135] srv. ROYT 2000, s. 36

Jedním z fenoménů, které se v barokní době rozvinuly do nebývalé šíře forem a podob, je právě barokní poutnictví. Jedná se o úkaz, který je dobře vymezitelný pobělohorským obdobím a ukončený dekrety Josefa II. Hlavní rozvoj poutnictví nastává po roce 1648, kdy již v zemi nebylo místo pro nekatolické vyznání.[136] Tvrdým zásahem proti poutnictví pak byly dekrety Josefa II. z let 1782-1784. Poutní místa byla hromadně rušena a chrámové poklady ve větší míře proměněny v mince. Ačkoli poutě i nadále pokračovaly a pokračují i dnes,[137] nikdy nedosáhly podoby a rozkvětu doby předjosefínské a nikdy již neměly takový vliv na podobu naší krajiny jako toto poměrně krátké období barokního poutnictví.

Náboženská pouť, kterou rozumíme putování se zbožným úmyslem na památné a posvátné místo jako ke zvláštnímu zdroji milosti, je známá v mnoha náboženstvích od nejstarších dob. Význam pouti pregnantně vyjadřuje papež Jan Pavel II.: *Pouť byla vždy významnou chvílí v životě věřících a v různých dobách nabývala různých kulturních výrazů. Připomíná osobní putování věřícího po stopách Vykupitele: je cvičením účinné askeze, pokáním za lidské slabosti, stálou bdělostí nad vlastní křehkostí, vnitřní přípravou na obnovu srdce. Skrze bdění, půst a modlitbu poutník postupuje po cestě křesťanské dokonalosti a za pomoci Boží milosti se snaží dojít „k mužné zralosti, k onomu věku, kdy se na nás uskuteční Kristova plnost“ (Ef 4,13)*.[138] Již ve vystupování do svatyně je nepopiratelná spiritualita, jistá askeze, předobraz „vystupování do nebeského Jeruzaléma“, útěk ze světa (*fuga mundi*), stesk po nebi spojený se steskem po „jiném“ lidském soužití.[139]

Starý Zákon dosvědčuje mnohokrát hodnotu putování na svatá místa. Bylo tradicí, že Izraelita šel na pouť do města, kde se uchovávala archa úmluvy, nebo že navštívil svatyni v Betelu nebo svatyni v Šílu, jež byla svědkem vyslyšení modlitby Anny, Samuelovy matky. Také Ježíš putoval s Marií a Josefem do svatého města Jeruzaléma.[140] Náboženské poutě jsou charakteristickým fenoménem i křesťanské zbožnosti již od nejstarších dob. Pouť odpovídá situaci člověka, který rád popisuje svůj život jako cestu. Od narození až po smrt prožívá každý vlastní situaci putujícího člověka (*homo viator*). Putování prvních křesťanů směřovalo na posvátná místa spjatá s pozemským životem Ježíše Krista (Betlém, Nazaret, Jeruzalém), Panny Marie (Efez) a také k hrobům a ostatkům apoštolů a mučedníků (Řím, Santiago de Compostela, Bari, Tours).[141] Ve středověku se pak kromě úcty k andělům (Mont-St-Michel), relikviím a zázračným hostiím silně rozšířil mariánský kult a poutě k milostným obrazům a sochám. Kromě dalekých poutí do Santiaga de Compostela, Cách či Říma se u nás už v raném

---

[136] ROYT 1994, s. 192

[137] Oživení poutí od druhé poloviny 19. století představují poutní místa Altötting, Antipolo, Aparecida, Assisi, Caacupé, Chartres, Coromoto, Częstochowa, Ernakulam-Angamaly, Fatima, Guadalupe, Kevelaer, Knock, La Vang. Loreto, Lourdes, Mariazell, Marienberg, Montevergine, Montserrat, Nagasaki, Namugongo, Padova, Pompei, San Giovanni Rotondo, Washington, Yamoussoukro atd. (*Direktář o lidové zbožnosti a liturgii* 285)

[138] *Incarnationis mysterium* 7

[139] DE FIORES – GOFFI 1999

[140] srv. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii* 280

[141] TAMTÉŽ 32

a vrcholném středověku objevují lokální poutní místa, například Kájov, Chlum sv. Máří či Sázava. Nejstarší poutní trasy v českých zemích mohou pocházet z 12. a 13. století, zcela výjimečně i ze století jedenáctého. Čeští poutníci putovali často i za hranice království. Hojně navštěvovanými místy byly například Mariazell, Pasov, Altötting či Neukirchen b. hl. Blut. Bavorští a rakouští poutníci zase hojně přicházeli na poutní místa, kterými bylo protkáno celé rakousko-české a bavorsko-české pohraničí (Svatý Kámen u Českého Krumlova, Svatá Anna na Tannaberku, Hojná Voda, Svatá Trojice u Trhových Svin a další).[142] Náboženské putování se v různých dobách měnilo pod vlivem politických, vojenských, ale i náboženských událostí. Novověk, u nás pak zejména pobělohorská doba, pak s sebou přinesl rozkvět řady poutních míst a vznik mnoha dalších, mnohdy navazujíce na starý předhusitský kult, do té doby neznámých zázračných lokalit. Poutním místům byla udělována papežská privilegia a odpustky.

Doba barokní znamenala obnovení úcty k svatým, která se mohla měřit se středověkem. Poutní místa byla zasvěcována tradičním světcům (sv. Kliment, sv. Petr a Pavel), řádovým patronům, českým zemským patronům (sv. Václav, sv. Vojtěch, sv. Cyril a Metoděj), ale i protimorovým patronům, patronům města, světcům chránícím lidské společenství před různými nemocemi, před požárem (sv. Florián), zemědělským patronům. Oblíbená byla poutní místa zasvěcená patronce rodiny svaté Anně, velké úctě se těšil svatý Josef, ve středověku ještě málo uctívaný. Nebývalé úcty doznal svatý Jan Nepomucký, kanonizovaný v roce 1729. V tomto období byl neobyčejně silný také kult andělů. Nejsilnější však byla úcta mariánská. Panně Marii je zasvěceno nejvíc poutních míst u nás. Kromě mariánských poutních chrámů byly s oblibou budovány i napodobeniny loretského domku svaté Rodiny (*Sancta Casa*). Každé větší město pak mělo ve své blízkosti tzv. Horu kalvárii, s křížovou cestou zakončenou nejčastěji Božím hrobem. Kalvárie byly navíc pravidelně spojovány s mariánskou úctou.[143] Některá místa byla navštěvována pouze krátce (např. Hájek u Prahy nebo Malý Blaník), jiná přežila až do dnešní doby. Čelní pozici v zemi zaujímá Stará Boleslav, kolébka českého poutnictví, avšak nejživějším poutním místem byla a dosud je zřejmě Svatá Hora u Příbrami v pražské arcidiecézi.

K poutním místům se váže řada historických zpráv a legend o zázračných událostech. Zřejmě nejčastější jsou případy uzdravení související s použitím vody z pramenů a studánek (mnohde na takových místech vznikaly lázně). Jindy poutní svatyně povstaly na místě zázračného zachránění života, přečkání požáru, který milostnému obrazu nebo soše neublížil, obrany před vojskem, nalezení pokladu, zjevení samotné Panny Marie nebo její sochy a podobně. Poutní kostely a kaple byly zakládány šlechtici, měšťany nebo kláštery. Některé samotné klášterní kostely se staly poutními místy nebo alespoň ve svých interiérech chovaly milostné obrazy a sochy. Jiné kostelíky a kaple založili místní faráři. Velmi často ovšem u samého počátku vzniku poutního místa byli prostí lidé. Jedním z hlavních rysů proměny poutnictví v novověku bylo právě jeho rozšíření mezi široké vrstvy obyvatel (ve středověku

[142] srv. ROYT 1994, s. 192

[143] ROYT 1994, s. 189

spíš záležitost elit). Barokních poutí se účastnila města i venkov, představitelé městské rady i cechů stejně jako šlechtické rodiny.

V naší zemi vzrostly počty poutních míst zvláště v 17. a 18. století, jednak v rámci rekatolizace – jako reakce na protestantské obrazoborectví – a jednak také pod vlivem válek, hladu a morových epidemií. Z té doby u nás pochází nejvíce poutních kostelů a kaplí, u kterých nebylo neobvyklé, že u nich sídlil poustevník, který byl zároveň ochráncem takového místa.

Barokní poutě byly milovány nejen pro svůj náboženský, duchovní, ale i sociální a kulturní ráz. Byly jakýmsi druhem zbožné turistiky, příležitostí, aby se poddaný lid podíval, za zvuků hudby a zpěvu a s vlajícími prapory, za obzor svého bydliště, zapomněl na své starosti a duševně pookřál. Venkovský člověk připoutaný k půdě měl jedinečnou možnost poznat jiné kraje, jiné lidi. Poutě se začaly stávat důležitou součástí duchovního života každého katolického křesťana. Poutě rozmnožovaly zbožnost. Na posvátných místech se věřící lid cítil blíže nebe, čerpal útěchu, radost, sílu a příklad druhých poutníků povzbuzoval ke zbožnosti. Tyto pouti byly obvykle spojeny s promluvami výmluvných kazatelů a s přijetím svátostí. Pouti na posvátná místa se konaly jako pouti prosebné i jako pouti kající, neboť obtíže na takové cestě spojené s mnoha oběťmi a sebezapíráním se staly zároveň pokáním a kajícím skutkem. Poutě byly spjaty s procesími, společnou modlitbou a zpěvem, v průvodu byly nošeny sochy, kříže a korouhve. Někdy se šlo i několik dnů pěšky a lidé přinášeli značné osobní oběti, např. i tím, že v období nutných zemědělských prací – na nichž mnohdy záležela jejich existence – opouštěli na několik dnů své domovy. Program pouti tvořila řada ceremonií, pobožností a písní určených pro různé příležitosti při cestě a na poutním místě samém.

Osudy poutních míst se postupně významně propojovaly s životem okolních vsí, měst a městeček. Vedle prostého a jistě velmi důležitého poznávání přinášelo s sebou poutnictví také hospodářský rozkvět míst, která byla cílem poutí, vedlo k budování poutních stezek a špitálů i hostinců podél těchto cest. Při zájezdních hostincích vznikaly kaple ke zbožnému rozjímání poutníků. Existence poutí dala vzniknout nádherným alejím stromů, radiálně se sbíhajícím k poutnímu místu a chránícím poutníky před nepřízní počasí.[144] V některých případech se objevují i poboční poutní místa (Malá Svatá Hora na Příbramsku).[145] U dalekých poutí, např. do Santiaga de Compostela, bylo možno pro ty, kteří již nemohli pokračovat dál, získat milosti spojené s návštěvou poutního místa i v jiných privilegovaných kostelech po cestě.

Protože se soukromými poutěmi byla spojena četná nebezpečí, začali jezuité a jiní kněží zavádět pouti společné a slavné za vedení kněží a za dozoru starších lidí. Taková barokní pouť měla svůj řád, který se měnil podle ročního období. Zástup poutníků směřující k poutnímu místu nesl v čele poutní prapor s vyobrazením patrona jejich kostela, bratrstva či cechu, nebo na nosítkách milostnou sochu nebo obraz. Poutníci, než došli k cíli, k poutnímu kostelu, se zastavovali u architektonicky ztvárněných zastavení, převážně s obrázky

[144] srv. ROYT 2000, s. 36

[145] srv. ROYT 1994, s. 193

Kristových pašijí či s vyobrazeními zázračných mariánských obrazů, u křížů, křížků a božích muk, často působivě zasazených do krajiny. Písněmi a modlitbami velebili kříže, sochy svatých a kostely (řada dochovaných poutních a modlitebních knih, poutních itinerářů). V samém závěru poutní cesty pak bývalo zvláště zdůrazněné místo (tzv. poklona), z něhož mohli poutníci poprvé spatřit cíl své cesty, poutní kostel. Poutě tedy pomáhaly urbanizovat českou krajinu.[146]

Součástí poutních míst bývaly křížové cesty, mnohdy situované v nádherném přírodním prostředí. Zcela unikátní je pašijová cesta s pětadvaceti zastaveními v areálu poutního místa v Římově. Jindy šlo jen o prostou kapličku nad studánkou nebo jen o boční oltář ve farním kostele, charakteristickými prvky větších poutních center však bývají rovněž ambity, v nichž přespávali poutníci přicházející zdaleka, nacházejíce tu útočiště před nepřízní počasí. V souvislosti s poutními místy vznikaly i ustálené poutní cesty, které byly provázeny kříži (jednoduché dřevěné kříže, někdy s plechovou postavou Krista, umně vyřezávané dřevěné kříže, malé kamenné kříže, kříže s kamennou podezdívkou, do níž je zasazen železný kříž s korpusem Ukřižovaného, velké kamenné, výjimečně zděné kříže), sochami a obrazy světců, kapličkami, božími muky (zděné z kamenů nebo cihel), kaplemi a kostely.[147] Příkladem takové cesty může být *Via sancta* z Prahy do Staré Boleslavi, poutní cesta z Prahy do Hájku či svatá cesta z Březnice na Svatou Horu nad Příbramí a další. Drobné církevní stavby doplňovaly skupiny stromů, což byl zvyk ještě z předkřesťanského období. Nejčastěji to byla dvojice nebo trojice, jako doprovod drobných sakrálních staveb se však objevuje i jednotlivý strom či čtveřice. V lokalitě poutních míst bývaly i zvláštní balvany, opředen pověstmi (Svatý Kámen). Podél cesty se též obezdívaly a jinak upravovaly prameny či zdroje pitné vody. Na mostech po celé zemi se na paměť shození „mučedníka zpovědního tajemství“ z mostu objevují plastiky svatého Jana Nepomuckého.

Jak bylo řečeno výše, barokní poutě se nevepsaly do české krajiny jen vlastním poutním místem, ale řadou dalších doprovodných objektů a poutních cest, které křižovaly krajinu. Dnes již není možné předpokládat, že by se vrátil fenomén poutnictví, jak jej známe z doby barokní. Ačkoli v posledních letech dochází k obnově poutí na řadě téměř zaniklých poutních míst, jsou obnovovány křížové cesty, kapličky a další objekty, lze tyto relikty barokní krajiny obnovit i v jiných souvislostech (poutní trasa do Santiaga).

Staré poutní stezky, využívané ještě v nedávných stoletích, jsou postupně po ztrátě své funkce zapomenuty. Jako připomínky se objevují opuštěné kapličky, boží muka či kříže stojící nejen uprostřed polí, ale i při silnici, vzácně i uprostřed města. Taková poutní cesta je cenná nejen sporadickými architektonickými objekty, z nichž mohou některé být kulturními nemovitými památkami, ale svým významem historickým a duchovním. Památková obnova jednotlivých staveb má své opodstatnění, avšak teprve sdružení těchto objektů do původního řetězce jim dává nezaměnitelnou a jedinečnou hodnotu.

---

[146] srv. ROYT 2000, s. 36

[147] srv. LÖW – MÍCHAL 2003, s. 398n

Poutní cesty s doprovodnými objekty, alejemi a krajinářskými úpravami patří ke kulturnímu dědictví a k významným hodnotám kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu. Z tohoto hlediska je příhodné například pomocí vhodných pozemkových úprav, využitím nástrojů územního plánování, ochranou formou státní památkové péče, osvětou a hledáním náplně pro takovou cestu, zachovat historické trasy pro další generace.

Obr. 33: Poutní místa v krajině. Římov.

Jak již bylo řečeno, je řada poutních míst doprovázena dalšími stavbami, křížovými cestami, loretánskými kaplemi, božími hroby, prameny léčivé vody, zájezdními hostinci, exercičními domy či hospici. Unikátním příkladem řešení rozsáhlé krajiny v okolí poutního místa je pašijová cesta u jihočeského poutního místa Římov (krajinná památková zóna), realizovaná od poloviny 17. až do první čtvrtiny 18. století. Každé z 25 zastavení vedoucích krajinou kolem obce je originálně ztvárněno a dokonale zasazeno do krajinného rámce. Rozmístění kaplí v terénu údajně odpovídá poloze tradiční křížové cesty v Jeruzalémě. Srovnatelným objektem sakrálně didaktické povahy by mohlo být severoitalské Varallo, které je obecně dáváno jako předloha svatých poutních cest, a další krajinně-architektonické komplexy italských svatých hor (sacri monti), jež jsou umístěny na vrcholcích kopců a hor jako integrální součásti komponované (sakralizované) krajiny (památka UNESCO Sacri Monti del Piemonte e della Lombardia). (Foto: autor)

Obr. 34: Poutní místa v krajině. Sloup.

Řada poutních kostelů a kaplí tvoří buď díky své terénní poloze, nebo své velikosti, vertikalitě, tvaru či neobvyklosti hmoty uprostřed běžné zástavby sídel výrazné dominanty. Sloupu, významnému poutnímu místu a severní vstupní bráně do chráněné krajinné oblasti Moravský kras, dominuje barokní kostel Panny Marie Bolestné postavený v letech 1751-1754. Kostel nevyniká vyvýšenou polohou, nýbrž vertikalitou světlých věží na pozadí zalesněných svahů okolních kopců, které dosahují výšek 650 m oproti nadmořské výšce městečka 470 m. (Foto: autor)

Obr. 35: Poutní místa v krajině. Zelená Hora.

Barokní poutní kostel svatého Jana Nepomuckého na Zelené hoře u města Žďár nad Sázavou patří mezi nejvýznamnější stavby Jana Blažeje Santiniho-Aichela (1677-1723). Chrám korunuje Zelenou Horu a je zdaleka viditelný. Jeho působivost je kromě dominantní polohy, která byla podpořena i částečným vykácením původně zalesněných svahů, násobena unikátními hmotami a jedinečnou siluetou. Tento vrcholný Santiniho výtvor byl roku 1994 zařazen na seznamu světových kulturních a přírodních památek UNESCO. (Foto: autor)

Obr. 36: Poutní místa v krajině. Čestická Kalvárie.

Řada poutních míst je téměř „srostlá“ se svým krajinným rámce. Unikátní kompozici staveb a přírodního prostředí představuje Kalvárie nad jihočeským městysem Čestice sestávající z šesti staveb, které roku 1821 nechala postavit hraběnka Reyová jako dík za své uzdravení. (Foto: autor)

Obr. 37: Poutní místa v krajině. Svatá Anna u Kraselova.

Některá poutní místa, původně budovaná v dominantních polohách, zůstávají dnes ukrytá zrakům kolemjdoucích. Takovým příkladem je poutní kostel sv. Anny s ambity u jihočeské vesnice Kraselov. Základ dnešnímu poutnímu místu položil biskup Jan Ignác Dlauhoveský z Dlouhé Vsi, který kostel v roce 1680 vysvětil a převezl sem památnou sochu svaté Anny. Kostel byl v roce 1726 obklopen ambity a roku 1761 zde dokonce byly zřízeny lázně. Vršek, na kterém poutní kostel stojí, je obklopen lesem, je krásný v každé roční době a atmosférou místa patří mezi nejkrásnější poutní místa v Čechách. (Foto: autor)

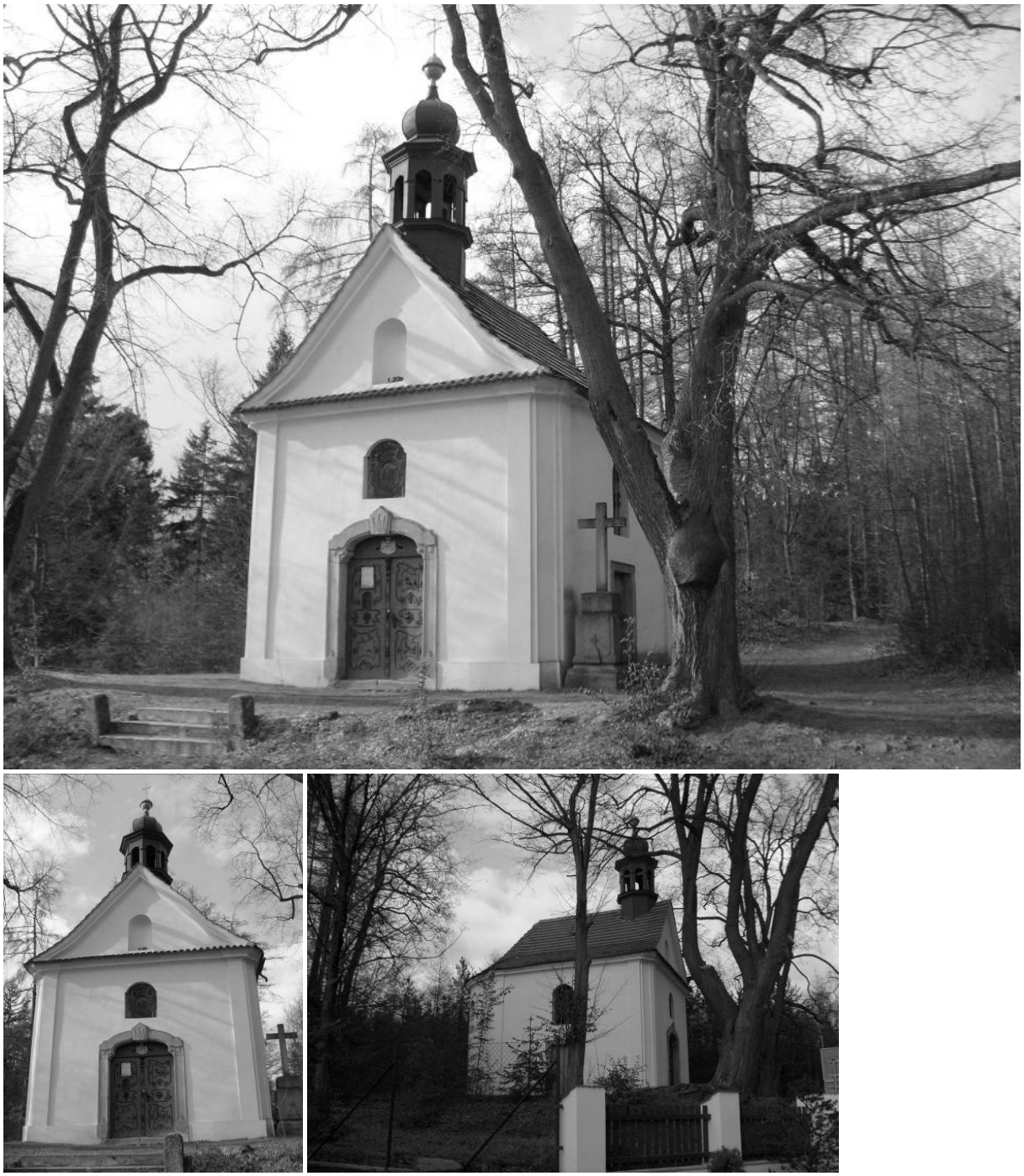

Obr. 38: Poutní místa v krajině. Malá Svatá Hora.

Součástí poutních cest bývala i pobočná poutní místa, která tvořila zastávky na cestě a v některých případech mohla znamenat pro poutníky, kteří nemohli dojít až ke vzdálenému poutnímu místu (např. do Santiaga), možnost získat i zde milosti spojené s poutí. Památná poutní kaple Panny Marie na Malé Svaté Hoře (486 m) vznikla na polovině cesty mezi Prahou a Svatou Horou. Za jasného počasí prý bývalo odtud vidět věže asi 25 km vzdáleného poutního místa. Kaple byla postavena v roce 1809 Edmundem Chvalským z Prahy, přičemž pozemek a stavební materiál věnoval mníšecký pán Jan z Unwertu. Kaple byla vysvěcena v roce 1810, dnes je rekonstruovaná a shlíží na silnici R4. (Foto: autor)

Exkurs 4: Posvátno a posvátný prostor

Hovoříme-li o duchovních (nehmotných) hodnotách různých míst (krajiny), objeví se poměrně nevyhnutelně téma posvátna. Posvátná místa jsou místa významuplná, fungující jako „centra“, objekty orientace a identifikace člověka, vytvářející prostorovou strukturu, neboť teprve soustava významuplných míst umožňuje člověku pravdivě žít.[148]

Pojem posvátna je podobně jako později pojednaný pojem krásna bez problémů užíván v běžné komunikaci. Jejich přesnější definice však vyžaduje podrobnější diskurs.

Rudolf Otto chápe posvátno jako kategorii sui genesis, kterou nelze definovat, nýbrž jen popisovat (iracionalita, nemožnost pojmového vyjádření). Kde se tato kategorie objevuje, vzniká pocit posvátna,[149] který autor spojuje s tajemným úděsem (posvátný *tremor*), úděsným mystériem.[150] Toto *mysterium tremendum* v sobě podle Otta obsahuje moment vznešenosti vyvolávající bázeň, moci, síly, mohutnosti, naprosté převahy, *maiestas.*[151] Úděs a vznešenost pak zároveň obsahuje třetí moment, energii posvátna.[152] Posvátno je skutečností *par excellence*, je zároveň mocí, účinností, zdrojem života a plodnosti.[153] Momentem posvátna je vedle toho tajemno, tedy bázeň budící tajemno – pocit něčeho zcela jiného, jež staví posvátný objekt do protikladu nejen ke všemu obvyklému a známému a činí jej nadpřirozeným, ale staví jej i do protikladu ke světu, a tím jej činí čímsi vyšším, nadsvětským, zcela jinou skutečností a kvalitou, z jejíž specifiky cosi cítíme, i když to neumíme vyjádřit jasným pojmem.[154] Tím, že se zjevuje posvátno, může se předmět stát čímsi jiným, aniž přitom přestane být sám sebou. Eliade připomíná, že posvátný strom nebo kámen nejsou uctívány jako takové, jsou uctívány pouze proto, že jsou to hierofanie, že ukazují cosi, co již není kámen, ani strom, nýbrž posvátno, *das ganz andere*.[155] Ve stromu se sjednocuje země a nebe, zvedá se ze země, roste a je živý. Každým rokem strom znovu a znovu opakuje opravdový proces stvoření. Skalám a kamenům přisuzovaly mnohé kultury význam pro jejich tvrdost, stálost a nepomíjivost.[156]

Kvalitativním obsahem posvátna je podle Otta kromě uvedeného momentu odstrašujícího tremenda a majestátu i cosi zvláštně přitažlivého, upoutávajícího, fascinujícího (*mysterium*

---

[148] srv. NORBERG-SCHULZ 1994, s. 27n

[149] OTTO 1998, s. 21

[150] *(...) v tom, co vyzařuje a dýchá z náboženských památníků, staveb, chrámů, tu se nám vnucuje jediné pojmenování: mysterium tremendum.“* (TENTÝŽ, 26) *„Mystérium je však to, co vůbec přesahuje myslitelnost. Je to formou, kvalitou i podstatou něco „zcela jiného“.* (TENTÝŽ, 132)

[151] TENTÝŽ, s. 31n

[152] TENTÝŽ, s. 34n

[153] ELIADE 2006, s. 23

[154] OTTO 1998, s. 36n

[155] ELIADE 2006, s. 13

[156] srv. NORBERG-SCHULZ 1994, s. 26

fascinans), co s děsivým momentem tremenda tvoří podivnou kontrastní harmonii.[157] Člověk posvátno hledá, přeje si je, prahne po něm, přičemž fascinace není přítomna jen v náboženské touze, ale už ve slavnostní chvíli, když pozvedá mysl k Bohu.[158] Zážitek posvátna však zároveň doprovází pocity vlastní pokleslosti, nepatrnosti, nicoty, jistého odhodnocení sebe, pocit stvořenosti, pocit profánnosti (mystérium potřeby pokání). Je to pocit vyvolaný samotným dojmem posvátna. Co se velebí, je moc, která má samou svou podstatou nejvyšší právo, největší nárok na službu, a ta se chválí, protože je plně hodna chvály. Ona ze sebe sama poskytuje cosi specifického, aby učinila člověka schopným komunikovat s ní, propůjčí, navodí nebo dá nástroje posvěcení, tj. aktu, který toho, kdo se přibližuje k posvátnu, činí na okamžik posvátným.[159]

Posvátné a profánní jsou dvě modality bytí na světě, dvě různé existenciální situace. Existují určité části prostoru, které se kvalitativně odlišují od jiných, jsou posvátné a v důsledku toho „silné“, významuplné, a na druhé straně prostory neposvěcené, bez vlastní struktury a vlastní konzistence, amorfní. Projev posvátna ontologicky zakládá svět, odhaluje absolutní „pevný bod“, „střed“, umožňuje zorientovat se v chaotické stejnorodosti, rovněž vyvolává zlom úrovní, otevírá spojení mezi kosmickými rovinami a umožňuje ontologický přechod z jednoho modu bytí do jiného.[160]

Eliade příklady tradičních společností dokládá, že sakrální architektura pouze přejímá a rozvíjí kosmologický symbolismus, který je přítomen již ve struktuře primitivních obydlí. Všechny symboly a rituály týkající se chrámů, měst či domů se vposledku odvozují z prazkušenosti posvátného prostoru. Chrám představuje *imago mundi*,[161] protože svět je jakožto dílo bohů posvátný. Kosmologická struktura chrámů působí, že svaté místo *par*

---

[157] Jistou obdobu spatřuje Otto mezi posvátnem a vznešeností. Také tento pojem je podle něj nedefinovatelný, mající v sobě něco tajemného. Samotná velikost není vznešená. Vznešenost působí na lidskou mysl, podobně jako posvátno, dvojace, odstrašujícím, ale zároveň neobyčejně přitažlivým dojmem. Pokořuje ji a zároveň ji povznáší, omezuje ji a zároveň jí dodává vzepjetí, vyvolává zprvu pocit podobný strachu, ale zároveň obšťastňuje. Vznešenost je schopna vyvolávat posvátno a zároveň jím být vyvolávána, přecházet do posvátna, nechat ho v sobě zaznít. (OTTO 1998, s. 54n)

[158] OTTO 1998, s. 45n; Otto zmiňuje řecké slovo *deinos*, což je *něco hrozivého i uchvacujícího, zlého i imponujícího, silného i zvláštního, podivného i podivuhodného, lekajícího i fascinujícího, božského i démonického a energického.* (TENTÝŽ, s. 52)

[159] TENTÝŽ, s. 61n

[160] ELIADE 2006, s. 45; V tradičních společenstvích jsou kosmické úrovně – podsvětí, země a nebe – propojeny. Spojení je vyjadřováno obrazem *axis mundi*, která spojuje a zároveň podpírá nebe i zemi. Okolo této osy se rozkládá svět, osa se nachází „uprostřed“, na „pupku země“, je středem světa. Posvátné místo tvoří zlom v homogenním prostoru, tento zlom je symbolizován otvorem, kterým lze přecházet z jedné oblasti do druhé. Jedním z četných obrazů je kosmická hora, která vyjadřuje spojení mezi nebem a zemí. Chrámy jsou napodobeniny kosmické hory, představují tak spojení mezi nebem a zemí par excellence. Pro křesťany se na vrcholu kosmické hory nachází Golgota. Symbolika středu světa „neutváří“ pouze území, mosty, chrámy a paláce, ale i to neskromnější lidské obydlí. (ELIADE 2006, 28sqq., 46)

[161] *Celá země (Palestina), město (Jeruzalém), svatyně (jeruzalémský chrám) představují bez rozdílu imago mundi. Iosephus Flavius zaznamenal svědectví o symbolismu jeruzalémského chrámu, podle něhož nádvoří znázorňovalo „moře“ (tj. podsvětní oblasti), svatyně zemi a svatyně svatých nebe (Starožitnosti židovské, III,7,7).* (ELIADE 2006, s. 32)

excellence, příbytek bohů, chrám, ustavičně znovuposvěcuje svět, představuje jej i obsahuje zároveň. Svět, byť by byla jeho nečistota sebevětší, je nakonec posvěcován díky chrámu, ustavičně očišťován svatostí svatyň. Architektonický plán chrámů je vnímán jako dílo bohů, těší se duchovní, neporušitelné, nebeské existenci. I pro Izraelity byl model chrámu a jeho vybavení stvořen od věčnosti Hospodinem, který jej zjevil svým vyvoleným, aby na zemi vytvořili jeho nápodobu. Město Jeruzalém bylo pouze napodobeninou transcendentního modelu, člověk je mohl poskvrnit, avšak nebeský model Jeruzaléma byl neporušitelný, mimo čas, *in aeternum*. Křesťanská bazilika a později katedrála tuto symboliku přejímá.[162]

Otto se zabývá i konkrétními prostředky k zobrazení posvátna (tajemství vzbuzujícího chvění a úžas) v umění,[163] kdy za nejpůsobivější vyjadřovací prostředek posvátna považuje vznešenost, a to zejména a nejdříve v umění architektury. Neurčitý cit pro slavnostní mohutnost a pro pompézní, vznešené gesto je podle něj dost původní cit, klíčící už u „primitivů“ a nepochybně dosažený v egyptských mastabách, obeliscích a pyramidách. Dále hovoří o magičnu, magickém dojmu jako vybledlé formě posvátna, jež se projevuje v mnoha stavitelských dílech nebo i v písních, formulích, sledu gest nebo zvuků, ve výrobcích dekorativního umění, symbolech, emblémech, liniích a křivkách především v čínském, japonském a tibetském umění ovlivněném taoismem. Vznešenost i pouhá magičnost mohou tedy působit silně, přesto to jsou jen nepřímé prostředky k vyjádření posvátna v umění. Podle Otta mají umělci na Západě jen dva přímé prostředky, tmu a mlčení. Tma musí být taková, aby ji její protipól zrušil a zároveň ještě zvýraznil; a taková, jakoby chtěla pohltit i zbytky jasu. Teprve přítmí je „mystické“. A dojem z něho je dokonalý, když se spojí s pomocným momentem vznešenosti.[164] V mluvě tónů tomu odpovídá mlčení.[165] Kromě mlčení a tmy zná umění Východu ještě třetí prostředek k vyvolání silně posvátného dojmu, prázdnotu, širou prázdnotu, která je zároveň vznešeností v horizontální dimenzi.[166] Tak jako temno a mlčení je i prázdnota negací, ale takovou negací, jež odsouvá „teď a tady“, aby zapůsobilo cosi „zcela jiného“.

---

[162] ELIADE 2006, s. 42n

[163] OTTO 1998, s. 72n

[164] *Přítmí ve vysokých síních, pod korunami vysokého stromořadí, zvláště je-li oživeno a do pohybu uvedeno tajemnou hrou tlumených světel, vždycky mluví k duši a stavitelé chrámů, mešit a kostelů toho využívali.* (OTTO 1998, s. 74)

[165] *Pozitivní prostředek k vyjádření posvátna nemá ani hudba, ačkoli přece jinak umí vyjádřit nejrozmanitější city. Nejsvětější, nejposvátnější okamžik (...) vyjádří hudba jen tím, že zmlkne, a to zcela a na delší chvíli, takže se může doslova rozeznít ticho.* (OTTO 1998, s. 76)

[166] Autor odkazuje na posvátno pouště či stepi bez hranic. Zmiňuje čínské stavitelství s tichými rozlehlými náměstími, dvory a nádvořími, ale zejména čínské malířství jako umění doslova malovat prázdnotu, činit ji vnímatelnou a podávat toto téma v mnoha variantách. (OTTO 1998, s. 75)

2.4 Místa spojená s významnými osobnostmi

Dalším typem významných míst jsou místa spojená s historickými osobnostmi, s jejich narozením, životem, tvorbou či smrtí. Samy za sebe hovoří názvy Jiráskův Hronov, Skupova Plzeň, Čapkova Strž, Dvořákův Turnov a Sychrov či Dvořákův Lipník, kraj Oty Pavla, kraj Karla Klostermana, Hrabalovo Kersko či Máchův kraj. V době socialismu byla za památky prohlašována a adorována i místa spojená s událostmi a osobami dělnického hnutí jako rodný dům Klementa Gottwalda v Dědicích u Vyškova či rodný dům Antonína Zápotockého v Zákolanech.

2.5 Místa spojená s uměleckými díly

Podobným typem památného místa jsou lokality spojené s literárními a uměleckými díly. Lokality a scenérie objevující se na významných obrazech, lokality, kde se odehrávají slavná literární díla. Názorný příklad představuje Babiččino údolí v Ratibořicích u České Skalice. V údolí, kterým vede naučná stezka, se nachází množství památek nerozlučně spjatých s dílem Babička od Boženy Němcové. Tuto krajinu nazval Babiččiným údolím poprvé roku 1878 spisovatel Otakar Jedlička působící ve Smiřicích jako lékař. Roku 1952 prohlásilo ministerstvo školství, věd a umění toto údolí za krajinnou a národní rezervaci, roku 1978 pak bylo prohlášeno národní kulturní památkou. Obdobně téměř každý zná již od dětství Hrusice, kde se narodil Josef Lada, jeden z nejpopulárnějších výtvarníků a pohádkářů v Čechách, a které se objevují na mnoha jeho obrazech a obrázcích. Podobně se hovoří o kraji lišky Bystroušky. V okolí Jičína je vymezena Rumcajsova stezka, putování za slavným hodným a moudrým loupežníkem Rumcajsem, jeho ženou Mankou a synkem Cipískem. Příkladů podobných lokalit by bylo možné uvést velké množství.[167]

[167] Pro mnohé z nich může být vazba na významné osobnosti či umělecká díla významnou příležitostí využitelnou v turistickém ruchu či při propagaci daných regionů.

3 Vizuální význam prvků historické krajiny

Pro úvahy o charakteru krajiny je její vnější výraz – krajinný obraz – základní kategorií. Každý ze znaků kulturní a historické charakteristiky má stránku obsahovou a stránku vizuální, přičemž se pro charakter krajiny (krajinný ráz) stává důležitou především tehdy, pokud se projevuje vizuálně.[168] Tato stať se bude zabývat pouze některými aspekty vizuálního projevu historických znaků krajiny, a to kulturními dominantami a kompozičním vztahem sídel (měst) a jejich krajinného rámce. Kapitola je zakončena úvahou o estetické hodnotě krajiny.

3.1 Kulturní dominanty jako specifické atributy krajiny

Je evidentní, že kulturní dominanty hrají v krajině významnou roli a spolupodílejí se na utváření její identity, jedinečnosti a nezaměnitelnosti. Nejedná se jen o kategorii krajinářské kompozice diskutovanou v akademickém prostředí krajinářů a urbanistů, obdivovanou a znázorňovanou umělci, opěvovanou básníky a všeobecně přijímanou a možná neuvědoměle hodnocenou obyvateli, ale o fakt zmiňovaný v naší legislativě, tzn. o jev chráněný zákonem, který je nutné tematizovat, popsat, evidovat, klasifikovat a chránit.[169]

Není divu, neboť se jedná o neobyčejně významné prvky kulturní krajiny spoluurčující její identitu a jedinečnost. Problematické není ani tak vymezení pojmu kulturní dominanta jako spíš její konkrétní identifikace v krajině. Co se týče historických architektonických dominant, ty jsou obvykle stavbami v rámci daného sídla, místa či oblasti mimořádnými, společensky významnými, jejichž umělecké kvalitě bývala věnována velká pozornost. Většinou podléhají institucionální památkové péči. Přitom ovšem nejde pouze o ochranu

[168] VOREL 2007a, s. 14

[169] Kulturní dominanta je termín zmiňovaný zákonem o ochraně přírody a krajiny (114/1992 Sb.), kde se v §12 týkajícím se ochrany krajinného rázu v rámci obecné ochrany přírody (2. část zákona), v odstavci 1 stanoví, že *krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umisťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.* Zákonodárce z mnoha prvků a jevů spoluvytvářejících a popisujících krajinný ráz explicitně jmenuje právě kulturní dominanty krajiny, čímž deklaruje význam těchto prvků pro její charakter a rázovitost. Také ve vyhlášce ke Stavebnímu zákonu (183/2006 Sb.) č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, je mezi územně analytickými podklady obcí (příloha 1) jmenován jev *významná stavební dominanta* (řádek 15). Kulturní dominanty jsou tedy legislativně uznány a chráněny jako hodnoty krajiny a sídel.

jejich fyzické podstaty – ta bývá obvykle zákonnými instituty více méně saturována – ale i o pohledové uplatnění těchto staveb a prvků v krajině a nezkreslení jejich měřítka novodobými intervencemi. Kde památkovou institucionální ochranu tyto stavby nepožívají, je identifikace a ochrana takových dominant složitější, neboť neexistuje jejich seznam, nejsou nikde evidovány a péče o ně je v legislativě vymezena pouze obecně.

Existuje řada definic kulturní dominanty a pojmů vázaných zejména na metodiky posuzování krajinného rázu.[170] Dominantou obecně je převládající, řídící složka „v něčem". V architektuře se jedná o pohledově významný motiv v architektonickém útvaru sídliště, vyvrcholení kompozice hmot architektonického díla, ovládající v průhledu nebo v celkovém pohledu stavbu nebo skupinu staveb.[171] Dominantou krajiny obecně je její převládající, hlavní, základní složka, převládající prvek v konfiguraci hmotných prvků krajinné scény určující její ráz, přičemž krajinné dominanty jsou podle původu typizovány na přírodní, kulturní nebo smíšené, dále na historické a soudobé. Dominanta zpravidla ovládá a uzavírá kompozici celku, je vyvrcholením situace. Jestliže jde o mimořádně významnou dominantu, může mít a zpravidla má pro celkovou kompozici prostoru určující, organizující význam.

Kulturní dominanta krajiny je člověkem bezprostředně vnímaný výsledek lidské činnosti v krajině. Může to být prvek či složka v krajině nebo to jsou dochované stopy kultivace krajiny, jejichž význam je nesporný z historického hlediska, architektury či jiného oboru lidské činnosti a které ve svém projevu převládajícím způsobem ovlivňují znaky charakteristik krajinného rázu. Jestliže estetická hodnota historických dominant je zpravidla jednoznačně kladná, bývá estetická hodnota soudobých kulturních dominant z hlediska krajinného rázu rozporná. Z definice vyplývá, že se nemusí jednat pouze o dominanty výškové – zpravidla umocněné terénní konfigurací, ač tyto jsou nejčastěji tak vnímány, ale i o dominanty plošné či o dominantní působení opakujícího se prvku. V těchto případech můžeme hovořit o dominantních rysech krajiny (hladiny rybníků na Třeboňsku, přehradní nádrž na Lipensku a další).

3.1.1 Dominanty a kompozice krajiny

Dominanty, zvláště výškové, jsou v krajině mnohdy spojeny s dalšími prostředky kompozice, nejčastěji s kontrastem (výšek, hmot, měřítek…) či s gradací, tj. stupňováním účinku kompozice směrem k místu, k němuž kulminuje, zesilňováním a zvyšováním seskupení několika hmot, tvarů, prvků, přičemž tímto v kompozici akcentovaným místem může být právě dominanta, jejímž smyslem a cílem je či může být přímo či nepřímo vyjádřit nějaký záměr, ideu.[172] Gradace zesiluje působení celku a stupňuje estetickou účinnost k těžišti kompoziční skladby. Dominanty se vždy v urbanistické a krajinářské tvorbě uplatňovaly a byla stanovena řada zásad pro jejich tvorbu a působení. Pokud je dominantou vysoká stavba,

[170] BUKÁČEK – MATĚJKA 1999; MÍCHAL et al. 1999; LÖW – MÍCHAL 2003; VOREL et al. 2006

[171] KLIMEŠ 1983, heslo „Dominanta"

[172] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 64; NOVÁK 1985, s. 76

je její organizující úloha širší, mění měřítko celého okolí, vyžaduje kolem sebe značný prostor a naproti tomu též hmotové vyvážení. K jejímu plnému uplatnění je třeba prolomit průhledy, výhledy, místa pozorování. Dominanty věží byly stavěny tak, aby byly viditelné z co největšího území, a také aby výhled z nich obsáhl co největší území. Německý architekt Maertens dle Matouška[173] říká, že vertikálou na sebe město upozorňuje v krajině, kde obvykle převládají táhlejší linie obzoru. Tvrdí, že vjem, jímž na nás působí městské panorama, odvisí od poměru běžného zastavění k věžím a kopulovitým stavbám, které městu dominují. Maertens dokonce dochází k závěrům, že věž rovně zakončená, má-li být dominantou v siluetě sídla, má být nad běžnou zástavbou v poměru výšky 1 : 2, kopulovitá stavba 1 : 3 a věž se špicí 1 : 4, někdy i více (1 : 5 - 1 : 6). Tyto poměry však lze považovat pouze za jednu s teorií. Kulturní dominanty působí na místní, ale i na regionální či nadregionální úrovni, v dálkových, panoramatických pohledech ale i v jednotlivých obrazech, které se otevírají pozorovateli. Jsou to pohledy z různých úrovní. Věžové stavby jsou vnímány jak z velké vzdálenosti, tak z bezprostřední blízkosti. Z přibližujících se dopravních prostředků jsou často pozorovány kontinuálně.[174] Ve všech pohledech by měla být vnímána jak silueta, tak detaily.

3.1.2 Dominanty a orientace v krajině

Kulturní dominanta, zejména vertikální, může v krajině tvořit orientační bod, jakýsi maják či znamení. Každá dominanta organizuje prostor, který je schopna na sebe vázat, je zdaleka viditelným signálem.[175] Aby člověk nalezl oporu pro svou existenci, musí být schopen orientovat se, musí vědět, kde je, musí se identifikovat s prostředím. Identifikovat se znamená v tomto kontextu spřátelit se s určitým prostředím. Jen v prostředí, které je naplněné významy, se člověk cítí doma. Taková krajina, kde se orientuje, se kterou se identifikuje, se stává člověku bližší než jiná místa a oblasti, má k ní zvláštní vztah. Norberg-Schulz tvrdí, že podstatou architektury je zviditelňování *genia loci* a její úlohou je vytvářet místa naplněná významy. Architektura je podle něj prostředkem, který člověku poskytuje existenciální oporu, její účel překračuje pouhou funkcionalitu, neboť člověk potřebuje symboly, potřebuje zakoušet svou životní situaci jako významuplnou a účelem uměleckého potažmo architektonického díla je tyto významy nést a předávat.[176] Kulturní dominanty mohou být těmi prvky v krajině, které tu či onu krajinu odlišují od jiné, které jí dávají osobité vlastnosti a způsobují, že se tato krajina svou výrazností jeví jako nezaměnitelná a jedinečná. Zdáli viditelná dominanta signalizuje, že se příchozí blíží k domovu, že je již v krajině, kterou zná, která je mu blízká. Naopak krajina, kde se nevyskytují zřetelné znaky, které by mohly vytvářet jedinečnost a nezaměnitelnost krajinné scény, může být vnímána jako indiferentní, fádní a zaměnitelná s mnoha jinými.

---

[173] MATOUŠEK 1953, s. 54

[174] Nemusí se přitom nutně jednat jen o dominanty výškové. Přijíždíme-li například k lipenské nádrži, dominantnímu krajinnému prvku celého Lipenska, objevuje se její hladina v průhledech z mnoha poměrně vzdálených míst.

[175] STORM 2002, s. 82

[176] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 22n

3.1.3 Dominanty jako symboly

Není pochyb o tom, že architektonické dominanty v krajině měly a mají významnou symbolickou a ideologickou úlohu. Kontrast byl vždy pomůckou, pokud člověk chtěl zdůraznit nějakou ideu nebo dokonce jedince. Obelisk či kostelní věž není jen budovou, ale i symbolem nějaké ideje. Dominanta věže dodnes signalizuje, kde se nachází významově nejdůležitější místo v městské krajině, historické centrum. Ačkoli bylo, zejména ve středověku, místo výstavby hradů a opevněných kostelů vybíráno s ohledem na přírodní podmínky (voda, přístup, vztah k zemědělskému zázemí) a zejména na možnosti fortifikace, ideový význam těchto staveb je i zde patrný a leckde přetrvává dodnes. Ve středověku byla pro polohu kostela vyhledávána zejména návrší, která zdůrazňovala jejich výšku, ale i věže situované v blízkosti dost širokých vodních ploch (řeka, jezera, rybníku) znásobily působivost své siluety odrazem ve vodě.

Věžovité stavby prvních románských kostelů a sporadicky i hradů vnesly do naší krajiny první dominantní lidské stavby. Ve středověku byl kostel leckdy jedinou kamennou budovou v celém okolí a jeho hmota byla orientačním bodem pro všechny, kdo přicházeli zdaleka. V neděli se v něm scházeli všichni obyvatelé sídla a kontrast mezi budovou tyčící se do výše a jednoduchými a skromnými příbytky, v nichž tito lidé leckdy trávili celý život, byl ohromující. Kostel byl mocným duchovním pojítkem nejen sídla, ale celé okolní krajiny.[177] Výmluvný je v této souvislosti zákaz stavět věže na kostelech některých reformovaných řádů jako projev pokory a prostoty. Také středověké hrady, ač většina byla zbořena v bojích nebo dobrovolně opuštěna, dodnes představuje výrazné dominanty. Ty byly ještě výraznější v době, kdy byly svahy hradních návrší po celou dobu fungování hradů z obranných důvodů důsledně odlesňovány. Středověké hrady se tak staly nedílnou součástí evropské krajiny, impozantními vrcholy a uzlovými body prostoru, stejně jako vertikální dominanty gotických sakrálních staveb v městech.[178]

Vysoké věže renesančních radnic, zdaleka převyšující okolní zástavbu a dominující siluetě města, naopak prezentovaly moc a sebevědomí bohatých měst a emancipujícího se měšťanstva. V období renesance dosahuje svého vrcholného rozmachu také české rybníkářství, kdy jsou na velkých panstvích (Rožmberkové, Pernštejnové, Těšínské knížectví) zakládány velké rybníky a jejich soustavy, jedinečné plošné dominanty či dominantní rysy mnoha krajin (Třeboňsko).

Podobně věže barokních kostelů, často umně zasazených do krajiny, stvrzovaly ideologický monopol katolické církve v protireformačním období. V tomto období se dokonce hovoří o „sakralizaci“ české krajiny ovládané dominantami kostelů a prostoupené drobnou sakrální architekturou mnoha typů. V baroku se objevují i další dominanty. Nelze nezmínit monumentální zámecké areály, které od koncepcí velkých areálů přechází až ke komponování celé krajiny po vzoru Versailles, Escorialu, Schönbrunnu či Petrodvorce.

---

[177] srv. GOMBRICH 1992, s. 137n

[178] srv. LÖW – MÍCHAL 2003, s. 341

Česká krajina je dodnes formována velkým množstvím kostelů a drobnějších sakrálních staveb tvořících po staletí její kompoziční a duchovní dominanty. Ideový význam kostelních věží podporuje fakt, že když byla v josefínské době povolena výstavba evangelických kostelů, tak pouze bez věží, které do roku 1850 nesměly mít ani synagógy. Také v době socialismu, pokud byly stavěny nové kostely, nesměly mít v některých případech věže. Stávající dominantní stavby kostelů se staly předmětem třídního a ideologického boje a v některých městech byly potlačovány novými výškovými budovami.

Některé dominanty se staly symbolem velkých území. Tyto regiony, jejichž „vymezení" vychází z krajinných, národopisných či vlastivědných zvláštností, jsou ve svém rozsahu značně nejednoznačné. Nedají se zakreslit do mapy a stanovení přesného rozsahu a hranic takového regionu je poměrně složité, zejména pro nedostatek průkazných údajů. Přesto jsou jednoznačně a zřetelně vnímány.[179]

Patří sem například Podblanicko s horou Blaníkem a legendou o blanických rytířích. Ačkoli se nejedná o typickou kulturní dominantu, nelze ji díky historickému významu a jistému charismatu redukovat pouze na dominantu přírodní. Uvnitř hory odpočívá dle pověsti vojsko, jehož velitelem je patron země české svatý Václav. Čeká, až bude českému národu nejhůře. Podobným regionem vymezeným ve stínu starobylé kulturní dominanty je Podřipsko s horou Říp, opředenou pověstí o praotci Čechovi a snahou po nalezení jeho mohyly.[180]

Téměř symbolem Českého ráje je zřícenina hradu Trosky mezi Turnovem a Jičínem. Skalní věže zříceniny, dynamicky zaříznuté do panoramatu CHKO Český ráj, jsou i logem (emblémem) této oblasti.[181] Podobným symbolem je hrad Přimda v případě CHKO Český les. Rovněž hrad Bezděz není pouhou monumentální zříceninou a dominantou, ale i symbolem celého kraje, památným místem, které inspirovalo romantické dílo Karla Hynka Máchy. Básník pobýval na hradě asi sedmkrát, pětkrát zříceninu namaloval a dvakrát si ji zaznamenal do svého seznamu Hradů spatřených, ačkoliv v případě jiného hradu to neudělal. Okolí Bezdězu je dnes všeobecně nazýváno Máchovým krajem a Velký rybník u Doks Máchovým jezerem. Zřícenina hradu Radyně zase již z dálky upozorňuje na fakt, že se jedná o Plzeňsko, jehož je výraznou dominantou. Podobných příkladů je možné nalézt velké množství.

[179] srv. SEMOTANOVÁ 2008, s. 7n

[180] Oba příklady Semotanová trefně nazývá regiony nadané „pamětí minulosti" – „národní paměti", které v dobách, kdy byla ohrožena česká státnost, nabývaly na významu. (srv. SEMOTANOVÁ 2008, s. 12)

[181] více RYBÁŘ 2006

Obr. 39: Kulturní dominanty. Pohled na siluetu Bezdězu přes Břehyňský rybník.

Dominanta středověkého hradu na kopci Velký Bezděz (603,5 m) v Dokeské pahorkatině, poprvé zmíněného roku 1264 za vlády Přemysla Otakara II., se stala symbolem a výrazným orientačním bodem celého regionu, dnes nazývaného Máchův kraj. Mácha k tomuto místu, které vícekrát osobně navštívil, neodmyslitelně patří. Na hradě má osazenu pamětní desku a Velký dokeský rybník nese jeho jméno, Máchovo jezero. Silueta Bezdězu je viditelná z širokého okolí a z mnoha vyhlídkových referenčních bodů. (Foto: autor)

Obr. 40: Kulturní dominanty. Radomyšl.

Početnou skupinu působivých kulturních dominant tvoří poutní kostely a kaple umístěné ve vyvýšených polohách Čech, Moravy a Slezska. Obrázek zachycuje poutní kostel svatého Jana Křtitele nad jihočeskou Radomyšlí. Barokní stavba z let 1733 až 1736 ovládá velký prostor Radomyšle a jejího okolí. Na kopec vede ze vsi 14 kapliček křížové cesty a alej lemující přístup k poutnímu kostelu. (Foto: autor)

Obr. 41: Dominantní rysy krajiny. Rybník Svět (Třeboň).

Z definice dominanty je jasné, že jí nemusí být vždy dominanty vertikální, ale i další převažující, dominantní rysy, v tomto případě rozlehlé vodní plochy. Snímek zachycuje pohled na Třeboň přes rybník Svět, který je jednoznačně dominantním rysem této krajinné scény, a na hráz rybníka s výrazným stromořadím. Vodní plochy mnoha desítek rybníků mohou být jednoznačně považovány za dominantní rys krajiny Třeboňska. (Foto: autor)

Exkurs 5: Symbol

Hovoříme-li o dominantách jako symbolech, je nutný podrobnější diskurs o symbolu jako takovém, neboť i tento pojem – podobně jako pojem posvátna či krásna – je běžně užíván, ale málokdy více tematizován. Symboly[182] jsou obecně řečeno fyzickými reprezentacemi ideje, kterou však svou materiální podobou přímo nijak nepřipomínají ani nenapodobují. Neznáme-li jejich význam, nemůžeme jim porozumět v jejich zástupné funkci. Zjevný smysl a smysl skrytý jsou svázány vzájemně a vázány na uživatele, který zná a rozumí. Smyslová názornost (fyzická reprezentace ideje a zároveň nepodobnost této ideje), významová nejednoduchost (dvojznačnost, otevřenost obsahu), závislost na kultuře a důležitost interpretace jsou tedy důležitými charakteristickými rysy symbolu. Symbol je vyjádřením či zjevením, které nás odkáže k nejasné, slovy nevyjádřitelné a vnitřně rozporné skutečnosti, k posvátné revelaci, k poselství, které není nikdy zcela vstřebáno a není ani plně uchopitelné.[183]

Znamení, symboly, mají tedy funkci vyjevování, aniž však označovanou skutečnost zjevují v plnosti jejího bytí. Symbol není totéž co bezprostřednost, je však znamením a cestou k ní. I když je pravdivým znamením, není samotnou pravdou. Symbol znamená *přítomnost transcendence v obrazné transparenci imanence.*[184] Má transparentní, anagogickou funkci, nesmí přivádět k sobě, ale k tomu, co zobrazuje.[185]

Aristotelův pojem *symbolon* byl rezervován pro znak, který vyvolává v duši představy. Jedna z definic vysvětluje etymologicky pojem symbol takto: *syn* („s“), *bolos* („házení“), *symballein* – současně několika lidem něco hodit, např. rybářům sítě při lovu. Slovo *symbolon* původně znamenalo poloviny záměrně rozlomeného předmětu (prstenu, hole, tabulky…), které se přiložením zlomených krajů k sobě opět spojovaly jako poznávací znamení. Majitel jedné poloviny k ní přiložil druhou polovinu přinesenou hostem, poslem či smluvním partnerem, a ověřil tak jeho pravost (*tessera hospitalis* – znamení přátelské pohostinnosti). V pozdější době se začalo k témuž účelu používat pečeti, která je také symbolem, protože tvoří celek se svou druhou částí – s otiskem do pečetního vosku.[186] *Symbolon* je tedy viditelná věc, která v sobě nese povinnost i právo, každá polovina má význam celku, část, zlomek, který poukazuje na celek a anticipuje plnost, ačkoli zůstává stále částečným.[187]

V platónském pojetí jsou všechny skutečnosti tohoto světa symboly, znamení jiné, vyšší skutečnosti (*typos*), která se v nich vyjadřuje (*antitypos*), je přítomna a působí, ovšem určitým

---

[182] Tématika symbolu zpracována zejména podle ADAM 2001, 92n; DOUBRAVOVÁ 2002, 65n; ECO 2007, 72n; KUNETKA 2001, 123n; RICOEUR 1993; HUŠEK 2004.

[183] ECO 2007, s. 80

[184] L. BOFF: *Die Kirche als Sakrament im Horizont der Welterfahrung*, Paderborn 1972, s. 127 (cit. dle KUNETKA 2002, s. 136)

[185] KUNETKA 2001, s. 137

[186] TENTÝŽ, s. 125

[187] TENTÝŽ, 126n

deficientním způsobem. Smysly vnímatelná skutečnost je v platónském pojetí *eikón* – obraz, odraz, zrcadlení vlastní pravdy jsoucen, ke které mají vést.[188]

Symbol je tedy znamení sestávající ze dvou složek, ze smysly viditelné části, která poukazuje na něco, co přímo vnímatelné není, naznačované mimosmyslové skutečnosti. Teprve jejich spojením se celek stává zřejmým. Později začalo slovo „symbol“ označovat znak, který měl úmyslný, dohovořený význam pro určitou skupinu lidí.

Teorii symbolu rozvíjí řada autorů. Carl Gustav Jung hovoří o archetypálních symbolech (*Urbilder*), které jsou dány už v počátku stvoření (kolektivní strukturální elementy lidské psýché, univerzální řeč lidstva).[189] Podle Junga symbol vyjadřuje něco, co nemůže být vyjádřeno jinak nebo lépe. Pro takový symbol Jung zavádí pojem *živý symbol* a říká o něm, že je „těhotný významem“.[190] Podle Junga se symbol vyznačuje nejasností, komplexitou, plností smyslu, spojením minulosti a budoucnosti, vědomí a nevědomí, vytěsněných obsahů i virtuálních možností. Symbol poukazuje na něco za hranicemi našeho chápání. [191]

Paul Ricoeur rozvíjí problematiku „dvojího smyslu“,[192] smysl doslovný (symbol-věc), bezprostřední, fyzický odkazuje na smysl skrytý (symbol-slovo), obrazný, existenciální, ontologický, přičemž zvláštní důraz autor klade na vázanost obou smyslů, v jejímž důsledku nelze symbolický smysl předat přímo, odděleně od smyslu doslovného. Jádrem symbolu je právě toto napětí mezi doslovným a skrytým (symbolickým) smyslem.

Symbolický smysl je podle Ricoeura konstituován jednoznačným (přesným) smyslem, který vytváří analogii. Symbol je tedy znak zvláštního druhu: skrze svůj doslovný smysl, který něco označuje, symbol vede ke smyslu symbolickému, který označuje něco jiného. Symbol jako daná skutečnost má smysl a dává smysl. Ale to, co dává, se musí promýšlet,

---

188 TENTÝŽ, 127

189 TENTÝŽ, 132; Církevní Otcové si byli vědomi souvislosti mezi symboly, jež předkládalo křesťanství, a symboly, jež patří ke společnému majetku lidstva. Pro křesťanské apologety ukazovaly tyto symboly posvátno prostřednictvím kosmických rytmů. Zjevení víry neničilo předkřesťanské významy symbolů, přidalo k nim pouze novou hodnotou. (ELIADE 2006, 90n)

190 C. G. JUNG: *Psychological Types* (1921), London 1971 (cit. dle HUŠEK 2003, s. 117)[191] HUŠEK 2003, 118; *Symbolem nazýváme pojem, slovo nebo obraz, které samy nám jsou známy, ale jejich konotace, užití nebo aplikace jsou specifické nebo neobvyklé a naznačují skrytý, nejasný nebo neznámý význam.* (C. G. JUNG: *Symbols and the Interpretation of Dreams* (1961), London 1977, cit. dle HUŠEK 2003, 122)

191 HUŠEK 2003, 118; *Symbolem nazýváme pojem, slovo nebo obraz, které samy nám jsou známy, ale jejich konotace, užití nebo aplikace jsou specifické nebo neobvyklé a naznačují skrytý, nejasný nebo neznámý význam.* (C. G. JUNG: *Symbols and the Interpretation of Dreams* (1961), London 1977, cit. dle HUŠEK 2003, 122)

192 HUŠEK 2003, 36 a 162n; *Symbolem nazývám jakoukoli významovou strukturu, v níž smysl přímý, primární, doslovný, poukazuje navíc k jinému smyslu, nepřímému, druhotnému, přenesenému, jenž nemůže být uchopen jinak než skrze smysl první.* (P. RICOEUR: Existence et herméneutique (1966). In: P. RICOEUR: Le conflit des interprétations. Paris 1969, cit. dle HUŠEK 2003, 42); *Symbol je tam, kde se jazykový výraz propůjčuje svým dvojím nebo vícenásobným smyslem k práci interpretace. Tuto práci vyvolává intencionální struktura, která nespočívá ve vztahu od smyslu k věci, ale v architektuře smyslu, ve vztahu od smyslu k smyslu, od druhého smyslu k smyslu prvnímu, ať tento vztah je či není analogií, ať prvotní smysl skrývá či odhaluje smysl druhý.* (P. RICOEUR: *De l´interprétation. Essais d´herméneutique II.* Paris 1986, 26n, cit. dle HUŠEK 2003, 164)

takže symbol apeluje na porozumění, jeho existence vyžaduje interpretaci. K symbolickému myšlení tedy zcela organicky náleží interpretace. Neexistuje symbol bez počátku interpretace.[193]

Jeden z nejslavnějších symbolů a jeden z prvních starokřesťanských symbolů Krista – ryba – byl založen na tom, že jednotlivá písmena řeckého slova pro rybu – *ichthys* (ΙΧΘΥΣ) – jsou zároveň počáteční písmena slov (akrostichon) *Iesos Christos Theoy Hyios Soter* (ΙΗΣΟΎΣ ΧΡΙΣΤΌΣ ΘΕΟΎ ΥΙΌΣ ΣΩΤΗΡ) – *Ježíš Kristus, Boží syn, Spasitel*. Symbol se zde stal znakem i odznakem neviditelného vnitřního zaměření duše, zasvěceným jasným, ale zároveň chránícím před nepřáteli. V pojmu symbol tak našla výraz i idea závoje nebo roušky, která odkazuje na podstatné, ale zároveň je zahaluje.

U symbolického označení hraje jistou roli určitá shoda, schematická analogie a podstatný vztah. Symboly nejsou přesnými obrazy. Proto je vhodnější používat takových symbolů, které tuto nepodobnost zdůrazňují, než funkci symbolu zlehčovat a užívat přirovnání, která se blíží shodě. Podle Pseudo-Dionysia je dobře, je-li na božské věci poukazováno naprosto odlišnými symboly. Protože jsou pojmy pronášené ve vztahu k Bohu (Světlo, Dobro, Pravda, Krása) chápány hypersubstanciálně, je podle Pseudo-Dionysia třeba použít těchto neuvěřitelně nevhodných až provokativně urážející jmen, aby bylo jasné, jak jsou nepřiměřená. [194] Goethe hovoří o tom, že symbolismus mění jev v ideu a ideu v obraz, a to tak, aby si idea v obraze vždy zachovala svoji nezměrnou účinnost a nepřístupnost a zůstala nevyjádřitelnou, i kdyby byla vyslovena ve všech jazycích.[195]

V dějinách sémiotického myšlení[196] je pojem symbol traktován v podstatě pěti způsoby, reflexivně (pasivně, symbol je vždy prostředkem k výkladu něčeho jiného), v aktivním smyslu jednání (symbol je pojmenováním, prostředkem zmocnění se něčeho, přiblížením problému, jeho osvětlením), analyticky (vícesložkovost, vícevrstevnatost, uchopení symbolu jako spojení zlomků, částí), jako formální označení (matematické značky, symbolická logika) nebo jako záležitost konvence. Symboly mohou vyjádřit neviditelnou skutečnost s takovou intenzitou, jaké slova často nedosáhnou. Zprostředkují rychlé uchopení intuitivním poznáním a proniknou i do oblastí, které jsou logické mluvě do značné míry uzavřeny. Symbolika může překlenout rozdílnou jazykovou rovinu, může dokonce nedbat jazykových hranic.

---

[193] *Interpretace je myšlenková práce, která ve zjevném smyslu dešifruje smysl skrytý a rozvíjí ony roviny významu, které jsou zahrnuty ve významu doslovném. (...) Symbol a interpretace se tak stávají souvztažnými pojmy; o interpretaci mluvíme tam, kde je několikerý smysl, a pluralita smyslu se zjevuje právě v interpretaci.* (P. RICOEUR: *Existence et herméneutique* (1966). In: P. RICOEUR: *Le conflit des interprétations*. Paris 1969, cit. dle HUŠEK 2003, 51)

[194] *Aby se věřící, použije-li se jako Božího jména výrazu světlo, nezačali mylně domnívat, že existují nějaké nebeské zářící a světelné substance, bude lepší pojmenovávat Boha jmény divokých šelem, jako je medvěd či leopard, čili označovat ho pomocí nejasných podobností.* (PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, *De coelistis hierarchia* II,XV, cit. dle ECO 2007, s. 81)

[195] J. W. GOETHE: *Sprüche in Prosa*, č. 742, 743 (cit. dle ECO, 2007, s. 77)

[196] Povahou, významem a funkcí znamení, s jejichž pomocí lidé navzájem komunikují, se v posledních desetiletích systematicky zabývá zejména sémiotika.

3.1.4 Dnešní kulturní dominanty

Kulturní dominanty nejsou pouhým reliktem minulosti. I v současnosti se objevují takové stavby, které s sebou nesou všechny atributy kulturní dominanty, stávají se symbolem kraje, identifikačním a orientačním prvkem, jedinečným znakem krajinného rázu míst i oblastí a prvkem spoluvytvářejícím estetickou hodnotu krajiny, jejichž dopad na široké okolí je vnímán jako jednoznačně pozitivní. Technická díla jsou výrazem dnešní doby, která mohou krajinu svou existencí obohacovat.[197] Příkladem stavby, která se plnoprávně zařadila vedle historických dominant, je vysílač s horským hotelem na Ještědu z počátku 70. let 20. století, který se stal symbolem a logem celého kraje. Příkladů podobných dominant je i na našem území několik (např. Bechyňský most „Bechyňská duha“ z roku 1928, monumentální přehradní hráze na Vltavě a další).

V dějinách vidíme, že stavby dominující ve městě a v krajině vždy reprezentovaly určitou moc a měly vztah k celému městu a okolní krajině. Kostely zastupovaly moc duchovní, zámky feudální a radnice vzmáhající se měšťanskou třídu. Na druhou stranu se v současnosti objevují v dominantních polohách stavby a zařízení, které kvůli své „morální“ hodnotě a banální utilitaritě nemohou plnit roli kulturní dominanty v pozitivním slova smyslu (stavby technické infrastruktury, výškové budovy obytné či administrativní, větrné elektrárny…). Jen výjimečně i dnes tyto stavby reprezentují nějakou ideu. Dlouho byla například televizní věž Ostankino nejvyšší na světě, až byla v kanadském Torontu postavena věž jen o pouhých 12 m vyšší. Byl to snad jen technický parametr? Neměly i tyto stavby symbolizovat technologickou převahu nějaké ideologie?

Návrh a realizace věžové stavby s architektonickými ambicemi je mimořádně zodpovědný čin. Některé příklady ukazují, že se i vysoká technická stavba může stát symbolem města, jedinečným architektonickým dílem, neodmyslitelným od genia loci. Byl to třeba osud Eiffelovy věže v Paříži. Také Praha má svou televizní věž se zcela originální formou tří válcových tubusů nesoucích telekomunikační zařízení, kavárnu a vyhlídkovou kabinu (Aulický, Kozák, Bém). Hodnocení této novodobé technické dominanty nechť si učiní každý sám.

Jak je z předchozích řádků patrno, představuje téma kulturní dominanty širokou platformu budoucích teoretických i praktických výzkumů vedoucích k identifikaci a klasifikaci kulturních dominant v krajině a následně k jejich účinné ochraně.

[197] STORM 2002, s. 81

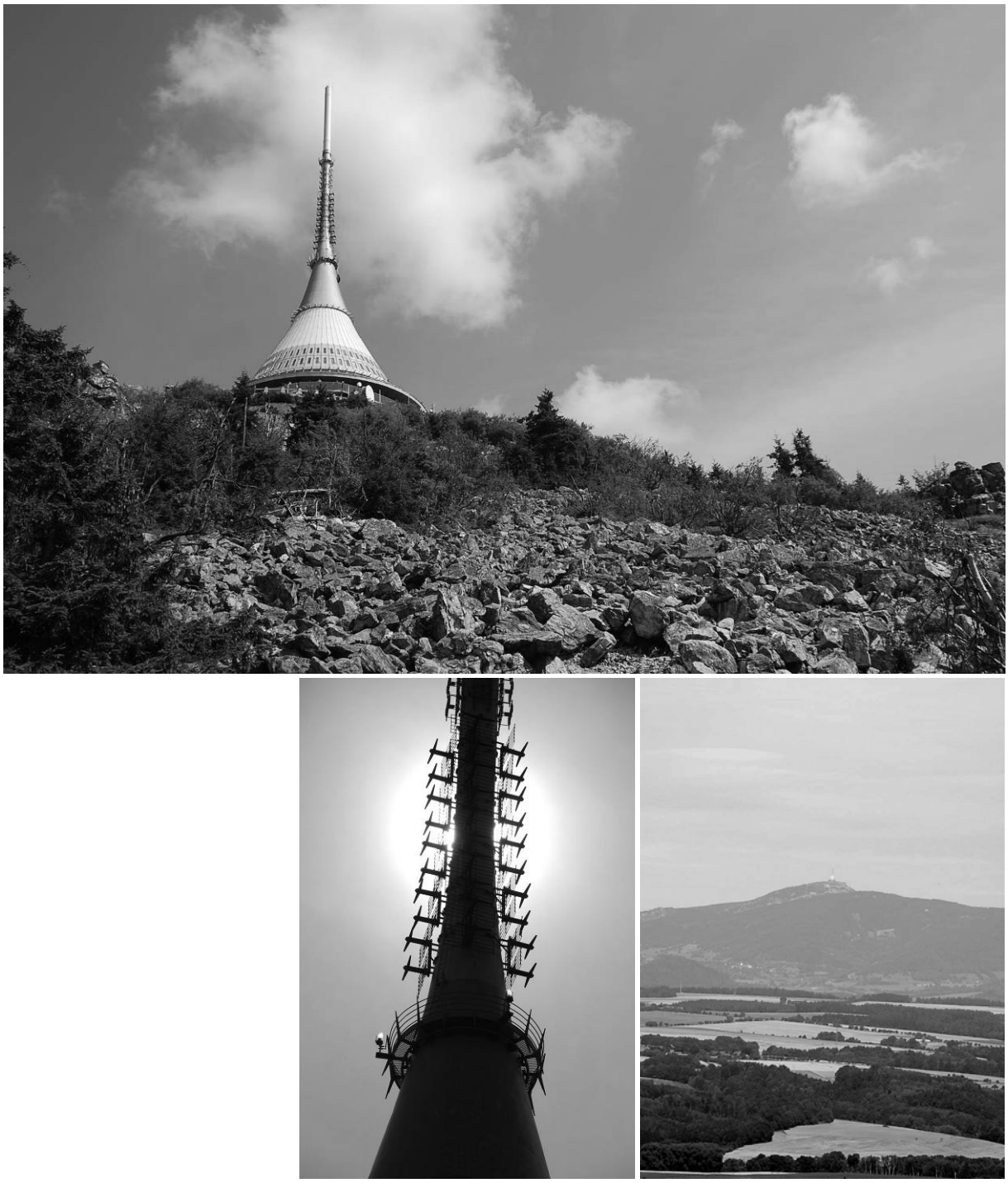

Obr. 42: Nové kulturní dominanty. Ještěd.

Mezi kulturní dominanty lze počítat i stavby novodobé. Příkladem stavby, která jednoznačně splňuje všechny „nároky“ na kulturní dominantu, je slavný objekt vysílače a hotelu na Ještědu, který se stal nejen symbolem Liberce a Liberecka, ale výrazným orientačním bodem. Hora Ještěd (1012 m) byla vždy dominantou severních Čech a symbolem kraje pod ním. Dnešní novou budovu vyprojektoval architekt Karel Hubáček, základní kámen byl položen v roce 1966, nový horský hotel a vysílač ve tvaru rotačního hyperboloidu byl slavnostně otevřen v roce 1973. Od roku 2006 je stavba prohlášena národní kulturní památkou. (Foto: autor)

Obr. 43: Střet novodobé a historické dominanty. Pavlov.

Pohled na Pavlov u Jihlavy ukazuje kontrast původní historické dominanty kostela svatého Víta, barokně přestavěné pozdně gotické stavby písemně doložené roku 1365, s novodobými „dominantami“ větrných elektráren. Ačkoli novodobé technické stavby nejsou v bezprostřední blízkosti historického jádra vesnice, jejich uplatnění v krajinné scéně je díky bezprecedentnímu měřítku neobyčejně silné. Tradiční a poměrně dochovaná silueta obce gradující historickou dominantou je tímto zásahem zcela změněna a znehodnocena, zvláště, jedná-li se o pohled z frekventovaného referenčního bodu, hlavní příjezdové silnice. (Foto: autor)

Obr. 44: Střet novodobé a historické dominanty. Hora Říp a Mělnická elektrárna.

Pohled na bájnou horu Říp z přírodního parku Rymáň. Zdaleka viditelná hora s románskou rotundou sv. Jiří na vrcholu, vystupující z roviny 5 km jižně od Roudnice nad Labem; památné místo české mytologie a historie, se zde dostává do kontaktu s pohledem na technickou stavbu Mělnické elektrárny. Ačkoli jsou od sebe obě dominanty vzdáleny téměř 10 kilometrů, v rovinaté krajině Polabí je jejich společné pozorování z mnoha míst téměř nevyhnutelné. Na jednu stranu může být symbolické, když jsou vedle sebe vnímány prastará hora spojená s nejstaršími „dějinami“ našeho národa a novodobá stavba odkazující na technologie naší doby, na druhou stranu však jejich význam a „morální“ hodnota srovnatelné nejsou. (Foto: autor)

Obr. 45: Střet novodobé a historické dominanty. Strakonický hrad a komín teplárny.

Pohled na areál Strakonického hradu s dominantou věže kostela sv. Prokopa – jeden z nejpůsobivějších pohledů na národní kulturní památku (od roku 1995) přes řeku Otavu se dostává do kontextu novodobé výškové dominanty města, komínem strakonické teplárny. Parkově upravený břeh s naučnou stezkou poskytuje dostatečný odstup a možnost pohledů na siluetu hradu. Pouze z jediného místa, kdy se komín dostává do zákrytu s věží svatoprokopského kostela, je však možné památku vnímat bez rušivého vlivu 147,5 m vysokého monolitického komína. (Foto: autor)

Exkurs 6: Kostely jako kulturní dominanty

Věže kostelů s rozličným zakončením štíhlé vertikály jsou v krajinném obraze lidskou rukou vytvořené dominanty. Hrotité či baňaté ukončení věží s křížem, kalichem, kohoutem či hvězdou, hmoty chrámů, klášterů i kalvárií spolu s hmotami hradů modelovaly a modelují urbanizovanou krajinu, ale i prostory měst a obcí. Zvláště významné krajinářské působení vykazují stavby poutních chrámů. Stavby kostelů se tedy vždy dostávají do kontextu s okolní zástavbou a okolním krajinným rámcem. Mezi lidskými sídly a kultovními místy se vždy definoval určitý vztah vyjádřený v prostoru. Tam, kde se nachází lidská sídla, můžeme s jistotou předpokládat i místa a prostory náboženského kultu, oddělené a vyčleněné z běžného používání. Symbolika křesťanského chrámu se týká nejen jeho polohy v sídle a uplatnění v obraze města jako celku, ale i v jeho dílčích prostorech a urbanistickém interiéru,

dále samotné formy objektu a jeho jednotlivých částí a detailů, nejen v interiéru, ale i v exteriéru. Po staletí bývaly kostely a jejich věže nejvýznamnějšími kulturními dominantami krajiny. Následující řádky se budou zabývat tímto vztahem a rozvažovat o funkci kostelů v dnešním obraze sídel a krajiny.

Záhy po legalizaci křesťanství se kostely stávají dominantními a reprezentativními budovami měst. O dominantní poloze, která se má volit pro budování chrámů, instruktivně pojednává například renesanční architekt Palladio. Jeho přístup platil ve většině případů po mnohá století.[198] V křesťanské společnosti vskutku tvořil kostel střed sídla a byl se svými věžemi jeho nejvyšší stavbou.

Umísťování chrámů v minulosti nebývalo náhodné, vycházelo z pojetí Boha jako Cesty, Pravdy a Života. „Cesta“ je prostorově zhmotněná postavením chrámu v pohledově exponované poloze, většinou na vyvýšeném místě. Je tím zdůrazněna důstojnost domu Božího, do kterého vstupujeme, abychom se povznesli nad světské starosti a touhy. Chrám se stal orientačním bodem nejen pozemské cesty, ale i cesty duchovní. Tehdejší urbanismus vyjadřoval „pravdu“ o životě a filozofii tehdejších křesťanů. Bůh byl centrem jejich pozemského snažení, kostel na náměstí centrem sídla. Také orientace (*oriens* – východ) chrámu byla v minulosti pravdivá a symbolická zároveň. Oltář obrácený k východu připomínal, že věřící vcházející do kostela ze západní strany se mají vzdalovat ze tmy hříchů a přibližovat se ke světlu, k „Pravdě“. Kostel byl spojen i s „Životem“. Téměř u všech chrámů byly budované hřbitovy. Byla to jasná výpověď o životě a smrti. Na místě, kde se symbolicky spojuje země s nebem, končí pouze život pozemský.[199]

Umístění oltáře k východu (orientace) byla ve staré církvi považována za apoštolskou tradici. Ačkoli není možné časově přesně datovat počátek obrácení k východu, tedy odklon od pohledu směrem ke jeruzalémskému chrámu, je jisté, že sahá do nejranějších dob a vždy byl pokládán za podstatnou součást křesťanské liturgie. Orientace souvisí se symbolikou Krista jako vycházejícího slunce. Tento kosmický směr je tedy pro křesťanskou liturgii významný, je výrazem křesťanské syntézy kosmu a dějin, zakotvením v jediném ději spásy a výrazem směřování k přicházejícímu Pánu. Faktem je, že dnešní západní člověk má pro takovou orientaci málo pochopení a její symbolika je těžko vnímatelná – zejména v organismu města. Symbolické a teologické aspekty orientace byly v novověké sakrální architektuře a v novověkém liturgickém životě zastřeny nebo se na ně úplně zapomnělo.

---

[198] *(Staří) se domnívali, že se sluší ostatním bohům nalézat místa pro stavbu jejich chrámů podle vlastností, které jim připisovali, a podle způsobů jejich obětí. Ale my, kteří jsme zvláštní milostí Boha osvobozeni od těchto temnot a opustili jsme jejich marnou a falešnou pověru, budeme volit pro chrámy ta místa, která budou v nejvznešenější a nejslavnější části města, daleko míst nepočestných a na krásných a ozdobných náměstích, do nichž ústí mnoho ulic, takže je možno vidět každou část chrámu v její důstojnosti, což zmnoží zbožnost a obdiv každého, kdo ji uvidí a pozoruje. A budou-li ve městě pahorky, zvolí se nejvyšší jejich část. Ale nejsou-li tam vyvýšená místa, vyzdvihne se rovina chrámu nad ostatní město natolik, kolik bude vhodné, a ke chrámu se bude vystupovat po stupních, protože vystupování ke chrámu nese s sebou větší zbožnost a důstojnost. Čela chrámu se udělají tak, aby vedla do největší části města, aby se zdálo, že náboženství bylo ustanoveno jakoby strážcem a ochráncem měšťanů (*PALLADIO 4.I)

[199] srv. GOČOVÁ – SOROČINOVÁ 1991, s. 46n

Stavba a umístění křesťanského chrámu uvnitř sídla je svědeckou výpovědí o sebepojetí církve, svědčí o nadčasovosti církve, současně je však svědectvím o době, ve které vznikal, svědčí o nadnárodním charakteru církve a současně je součástí národní kultury, je znakem univerzální církve i domovem konkrétního místního společenství. Slouží všem sociálním vrstvám a skupinám bez rozdílu, současně však svědčí o materiálním bohatství nebo chudobě těch, kteří jej stavěli.[200]

V průběhu století se staly křesťanské chrámy dominantami měst a vesnic. Z hlediska urbanistické kompozice byly umisťovány v těžištních polohách. V raném středověku se kamenné kostely budovaly na pečlivě zvolených místech. Orientovány byly podle slunce. Okolní zástavba se vytvářela kolem nich ve zcela podřízeném postavení. Později byly kostely jako vrcholná architektonická a umělecká díla vkomponovány do obrazu sídla. Stále byly orientovány podle kosmu, ale už byly vědomě začleňovány do komplexu ulic a náměstí. Umisťování kostelů mělo uvnitř sídla mimořádný význam. Vybírala se pro ně místa na návrších nejen na základě požadavků estetických nebo ideových, ale i tak, aby měly dobrou základovou půdu a dostatečně hlubokou hladinu spodní vody, aby byly dobře viditelné, aby se z nich dobře rozléhal zvuk zvonů a také aby byly dobře bránitelné (opevněné kostely). Kostely případně s okolním zastavěním označují ve středověkých městech obvykle jejich nejstarší jádra. Uchovávají své původní umístění i tehdy, kdy bylo ostatní město přestavěno na pravidelném půdorysu. Lze soudit, že se některé nejstarší kostely stavěly na místech bývalých pohanských svatyní jako projev převahy křesťanského náboženství.[201]

Gotická katedrála „potřebuje“ měšťanské domy, které se k ní leckdy přimykají, aby získala správné optické měřítko pro svou velikost, bohatství a rozmanitost tvarů. Výšku sousedních domů udává lidské měřítko, hřebeny střech pak sotva dosahují k okapovým římsám bočních lodí katedrály. Tato velikost a monumentalita byla podmíněna významem stavby ve společnosti. Na venkově je toto dominantní postavení většinou zachováno dodnes.[202]

Již v 19. století však byly nově budované kostely využívány i jako rekvizita k urbanistickým kulisám (La Madeleine v Paříži). Ve městech se situace zejména ve 20. století značně změnila a mnoho jiných světských staveb převzalo dominantní postavení v obraze města, které původně náleželo kostelům. Kdyby měly nadále kostelní věže plnit úlohu dominant v městském panoramatu, musely by několikanásobně „narůst“ oproti svému tradičnímu měřítku. Urbanistická dominanta totiž vyžaduje velkou formu navenek i uvnitř. Obojí však již neplatí. Nežijeme v křesťanské společnosti, která má kostel a křesťanskou víru ve svém středu. Dnes již nemohou kostelní věže konkurovat kterékoli výškové budově, neřkuli mrakodrapům. Církevní stavby by v současnosti měly být umisťovány tak, aby odpovídaly místu, které přísluší křesťanskému společenství ve společnosti.[203] Jestliže však

[200] srv. KOMRSKA 1991, s. 32n

[201] srv. HRŮZA 1995, s. 93

[202] srv. TOMÍŠKOVÁ 1991, s. 39n

[203] srv. KOMRSKA 1991, s. 35

dnes církev nalézá své poslání zejména ve své služebné funkci vůči společnosti, pak nebude vytvářet prostory, které dominují velikostí. V každém případě by monumentalita neměla být pro dnešní architekturu cílem. Stavba kostela musí odpovídat tomu, co dnes pro naši konkrétní společnost znamená být křesťanem.[204] Přespřílišná snaha o monumentální výraz se často míjí účinkem a současné sakrální stavby mnohdy dominují svému okolí spíš bombasticky a vtíravě. Přesto mohou stavby kostelů a jiných církevních objektů pomáhat při tvorbě osobitých míst s identitou a šířit odtud duchovní atmosféru a ducha lidského porozumění.

V urbanistické struktuře sídla může mít objekt kostela postavení solitéru či může tvořit součást blokové zástavby či uliční fronty, může být umístěn v otevřené či uzavřené zástavbě. V minulosti se pro stavby kostelů využívaly obě možnosti a záleží zejména na konkrétní lokalitě. Není vhodné „přesazovat“ solitér na místo, kde je třeba navázat na stávající blokovou zástavbu.[205] Nesmí však chybět snaha o zdůraznění prostoru před kostelem, přičemž kostely v uzavřených uličních tazích v případě novostaveb také příliš nepřicházejí v úvahu.

Vertikální dominanta církevních staveb se může stát součástí hlavního prostoru města (náměstí), jak je tomu v Plzni. U řady historických měst, především jsou-li staršího data, může zůstat mimo hlavní náměstí (Písek, Slaný).[206] Pravdou je, že v mnoha historických městech kostel nestojí na hlavním náměstí, ale vytváří se u něj zvláštní, obvykle menší veřejný prostor (kostelní náměstí, katedrální náměstí). Stejně tak je obvyklé, že v řadě historických měst nestojí kostel jako solitérní stavba, ale je zapojen do okolní zástavby. Touto otázkou se zabýval Camillo Sitte, který píše, že oproti dobovým zvyklostem kostely, zejména v Itálii, většinou nestály volně, ale měly z jedné, dvou nebo více stran přístavby. Podle něj, ačkoli se domníváme, že nelze umístit nový kostel jinak než doprostřed prostoru tak, aby stál zcela volně, stavby uprostřed prostoru náměstí přináší jen nevýhody a naprosto žádné výhody.[207] Na mnoha historických příkladech dokazuje, že není potřeba a v minulosti nebylo[208] běžné umisťovat městské kostely doprostřed volného prostoru náměstí. Ačkoli to není v současnosti běžné, je tento názor zajímavým připomenutím, že existuje celá škála

---

[204] Rozhovor s Klementem Richterem. In: *Salve. Revue pro teologii a duchovní život.* 4/2004, 13–27, s. 25

[205] srv. KOMRSKA 1991, s. 36

[206] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 12

[207] srv. SITTE 1995, s. 26n; *Pro budovu je to nejméně příznivé, protože se její působení rozptyluje a nemůže dosáhnout potřebné síly. Takto umístěný objekt zůstává navždy jako dort na podnosu. Živé organické spojení s okolím je předem vyloučeno, stejně jako výhodné perspektivné efekty. Pro ně je nutný odstup a divadelní scéně podobný prostor, vytvářející pozadí pro zdůrazňované průčelí. Také pro stavebníka je centrální umístění nevýhodné, neboť nutí ke zvýšeným nákladům na dlouhá, architektonicky náročná průčelí s kamennými sokly, náročnými římsami atd. […] Přes toto vše, přes zřejmé závady takového umístění a přes poučení z dějin církevních staveb jsou všude ve světě stavěny nové kostely téměř bez výjimky jako volně stojící uprostřed náměstí.* (SITTE 1995, s. 29)

[208] Sitte (1901) dokládá, že z 255 římských kostelů je na jedné straně přistavěno 41, na dvou stranách 96, na třech stranách 110 a na čtyřech stranách dva kostely. Volně stojících je pouze šest kostelů, přičemž z nich jsou dva moderní, protestantský a anglikánský, zatímco zbývající čtyři jsou zatlačeny na okraj nebo do rohu náměstí. (srv. SITTE 1995, s. 28)

urbanistického řešení umístění kostela, nikoli jen řešení jediné, ač v současnosti zcela převládající.

Ačkoli tedy nelze aspirovat u novostaveb kostelů na zcela dominantní postavení v sídle, plní většina církevních staveb, zvláště kostelů a klášterů, důležité sídlotvorné a také centrotvorné funkce. Většina stávajících kostelních staveb, kostelů, klášterů a katedrál, vznikala v minulých stoletích, kolem nich byly stavěny obytné domy a jiné občanské stavby. Později byly tyto stavby začleňovány do komplexů náměstí a ulic sídel. Stavba kostela ovlivňuje urbanistickou, prostorovou a funkční strukturu sídel danou půdorysnou dispozicí, hmotovým uspořádáním a výškovým zónováním urbanistických souborů, způsobem zastavění, rozložením volných ploch, zeleně a dominantních staveb, mezi které řada kostelů a církevních staveb náleží. Výrazně se podílí na výtvarné kompozici sídel, na plošné, hmotové a prostorové skladbě jejich objektů, určují jejich proporce, měřítko, konfiguraci i členění a vytvářející estetickou formu, jejich obsah a funkci. Stavba kostela ovlivňuje a zvláště zvyšuje atraktivitu sídel, která se projevuje ve více formách. Z tohoto hlediska je určité dominantní postavení opodstatněné. Při lokalizaci nových chrámů je třeba zvažovat jejich vztah ke stávajícím městským dominantám, kterým se mohou podřídit, nebo naopak mohou vytvořit v obraze sídla nové dominanty, zdůrazňující nová těžiště obce, což musí být podtrženo i jejich architektonickým řešením. Kostel je v sídle zároveň velmi významným orientačním bodem. Má být, pokud možno, umístěn v pohledových městských osách, aby byl dobře viditelný z dopravních i pěších komunikací.

V minulosti hrála a i dnes hraje významnou roli v prostoru sídla a krajiny zeleň u církevních objektů. Působení zeleně u církevních staveb v prostoru města, vesnice a krajiny je významným faktorem prostředí sídel, ale i v utváření kulturní krajiny. Její význam je jak ideový a estetický tak ekologický. Vzhledem k tomu, že zeleň u církevních staveb patří mezi její nejstarší prvky, má i nemenší význam kulturní. Pro historická sídla je zejména závažná a stojí leckdy v zájmu památkové péče i ochrany přírody a krajiny (památné stromy). Pro prostředí kostelů jsou charakteristické solitérní stromy, dochované jako fragmenty zeleně někdejších hřbitovů. Tyto stromy svým stářím a mohutným vzrůstem se staly tradiční součástí obrazu našich kostelů. Solitérní zeleň se v souvislosti s církevním objektem stává tradiční součástí jeho urbanistické polohy.

V souvislosti se sakrální architekturou obecně i s architekturou kostelů jsou důležité i aspekty krajinářské. Krajina funguje jako rozlehlá základna pro člověkem vytvořená místa, která do sebe pojímá a jako by pro ně předem připravovala přírodní „vnitřní“ místa, významuplná místa, která jsou pro své zvláštní strukturální vlastnosti „známá“. Volba míst určených náboženskému kultu se vždy zakládala na jejich zvláštním působení (genius loci), které vyvolávalo v člověku pocit náboženského zážitku, zážitku transcendentna.[209] Důležitý je i aspekt přístupu a vyjádření vztahu k sídlu vyznačením trasy, která také může mít zvláštní ráz. Z toho je zřejmé, že volba místa je pro sakrální architekturu podstatná, stejně důležitá jako volba architektonické formy. Kostely byly obvykle budovány na krajinářsky

[209] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 23n

exponovaných místech a vytvářely důležité kulturní dominanty, orientační body s významným symbolickým nábojem.[210]

Krajina, ve které člověk žije, není pouhým prouděním fenoménů, ale má strukturu a obsahuje významy. Z přírodní krajiny se tak stává kulturní krajina, to znamená prostředí, kde člověk našel své významuplné místo v rámci celku. Norberg-Schulz[211] definuje pět různých způsobů pochopení přírody, které mají v různých kulturách různou váhu a následně se promítají i do formy a umístění kultovních staveb. První způsob považuje za své východisko síly, které vztahuje ke konkrétním prvkům („věcem") přírody, která je chápána jako „sňatek" mezi nebem a zemí. Například hora náleží „zemi", ale zvedá se k nebi. Je „vysoká", blízká nebi, je místem setkání obou elementů. Proto byly hory považovány za „centra" jimiž prochází *axis mundi*, místa uvnitř všeobsáhlé krajiny, v nichž se vyjevuje struktura bytí, jež slouží jako objekty orientace a identifikace člověka. Taková místa nikdy nejsou místy, která si člověk vybírá, jen je odhaluje. Posvátné místo se člověku tím či oním způsobem samo zjevuje. Hory se tak stávají jedním z archetypů kultovního místa. Podobně mohou být pro svou nepomíjivost chápány skály a kameny, voda jako zúrodňující element a symbol život, ale i rostliny. Pro lokalizaci kultovních staveb byly zásadní zvláštní či výrazné geomorfologické útvary, nejčastěji vyvýšeniny, pahorky a hory (Říp), ale i rokliny, propasti či jeskyně (Svatý Jan pod Skalou). Jindy bývala určující vegetační složka, strom, háj, les, v jiných případech vodní útvary, prameny, jezera, řeky a podobně. To platí z velké části i pro umisťování křesťanských chrámů, ačkoli u nich je primární nový, duchovní pojem chrámu.

Druhý způsob pochopení přírody spočívá v tom, že je z proudu událostí vyabstrahován systematický kosmický řád, který se zpravidla zakládá na sluneční dráze, přírodním jevu, jenž nepodléhá změnám, a dále na světových stranách. Tyto aspekty byly a jsou zohledňovány v budování křesťanských chrámů, v jejich formě a zejména orientaci. Kostel býval stavěn od západu k východu, býval obrácen k východu slunce. Probíhala jím tětiva slunečního oblouku. Kristus je sluncem posvátného světa, směr jeho dráhy je řádem posvátného prostoru, řádem všeho stavění, kostel má tedy přijímat první i poslední paprsky slunce.[212]

Třetí způsob pochopení přírody spočívá v definování charakteru přírodních míst, která jsou uvedena ve vztah k základním rysům člověka. Každá krajina má svou osobitost, svého genia. Tyto charakteristické rysy pochopili staří Řekové tak, že je personifikovaly jako antropomorfní bohy. V každém místě, které mělo nějaké výrazné vlastnosti, se projevovalo nějaké božstvo. Ještě dříve, než byly zbudovány první chrámy, byly v ideálních polohách, z nichž bylo možno obsáhnout celou „posvátnou" krajinu, vztyčovány volně stojící oltáře, později tato významuplná místa zaujímaly staré chrámy. Jsou to archetypická místa, ústraní, kde lze zakoušet přítomnost původních sil země. Charakteristickými příklady jsou „Carceri"

---

[210] *Postaví-li se chrámy vně města, pak se jejich čela udělají tak, aby vedla na veřejné cesty nebo k řekám, jestliže se bude u nich stavět, aby je mohli mimojdoucí vidět a zdravit a klanět se před čelem chrámu.* (PALLADIO 4.I)

[211] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 23n

[212] GUARDINI 1992, s. 46n

sv. Františka u Assisi nebo Sacro Speco sv. Benedikta u Subiaca.[213] V těchto místech prožívali středověcí světci mystérium přírody, jež pro ně znamenalo přítomnost Boha.

Čtvrtým, méně hmatatelným fenoménem je světlo. V křesťanském světě se světlo stalo „elementem“ prvotního významu, symbolem spojení a jednoty, spjatým úzce s pojmem lásky. Bůh zde je *pater luminis* a „Boží světlo“ zjevením ducha. V byzantském malířství bylo Boží světlo konkretizováno zlatým pozadím obklopujícím hlavní postavy jako svatozář. V krajině je tato všeobjímající láska vyjádřena světlem. Místo činí posvátným přítomnost světla. Světlo je spjato s časovými rytmy přírody, tvořícími pátou dimenzi pochopení přírody. Účast člověka na celku přírody se konkretizuje v rituálech, v nichž se opakují „kosmické události“ jako stvoření, smrt a vzkříšení.[214]

Věc, řád, charakter, světlo a čas jsou základními kategoriemi konkrétního pochopení přírody. Zatímco věc a řád jsou kategorie prostorové, charakter a světlo odkazují k celkové atmosféře místa. Věc a charakter jsou dimenzemi země, zatímco řád a světlo jsou určovány nebem. A konečně čas, který je dimenzí stálosti i změn, činí prostor a charakter součástí živé skutečnosti, jež je v každé chvíli dána jako určité místo, jako genius loci.[215]

3.2 Sídlo v krajině – krajinný rámec v kompozici historického města

Chceme-li popisovat vztah města a krajiny, krajinného zázemí města, je nutné nejprve vymezit pojmy, které se používají. Jak již bylo uvedeno, existuje řada definic a pojetí krajiny. Není však zcela jednoznačné, kdy se hovoří a může hovořit o městě. Tato stať bude hovořit o městě jakožto sídle vyznačujícím se městským charakterem a o krajině ve smyslu přírodních podmínek či přírodních a přírodě blízkých prvků krajiny. Pod pojmem „krajina“ si totiž většina z nás představí krajinu, ve které hlavní roli hraje příroda – kopce, údolí, lesy, skupiny stromů, aleje, meze, louky, pole, potoky, řeky, rybníky nebo jezera.[216] Pro charakter městské krajiny jsou tedy významné takové prvky a složky přírodního prostředí, které jsou obyvateli přirozeně vnímány jako symboly krajiny, tj. reliéf terénu, charakter sítě vodotečí a vodních ploch, vegetační kryt. Městská krajina je obyvateli v naprosté většině chápána ve spojitosti s vizuálně se projevujícími a čitelnými přírodními složkami (prvky a strukturami), tzv. přírodními atributy, které vytvářejí na území města struktury, jež přispívají ke specifické prostorové skladbě, odlišují dané místo v krajině od jiných míst a spoluvytvářejí specifické vlastnosti vizuální scény.[217] Při takto stanovených (a de facto zúžených) pojmech města a krajiny je zřejmé, že mezi nimi vzniká úzká vazba. Přestože tedy ve struktuře a v obraze městské krajiny převládají urbánní prvky a její vývoj je ovládán zejména procesy sociálně-

[213] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 40

[214] TENTÝŽ, s. 31n

[215] TENTÝŽ, s. 32

[216] VOREL 2000, s. 126

[217] srv. TENTÝŽ, s. 128; o městské a příměstské krajině více např. KONVIČKA 2006

ekonomickými a kulturními, měl, má a bude mít pro město a městskou krajinu zásadní význam charakter jeho krajinného rámce (geomorfologie a mikromorfologie terénu, vodní toky a plochy, geologické a pedologické podmínky, aktuální i potenciální vegetační kryt, klimatické podmínky a další). O jejich spojitosti a vzájemném ovlivňování budou pojednávat následující řádky.[218]

3.2.1 Charakter krajiny ve vývoji sídel

Charakter krajiny předurčil sám výběr lokace sídla, při jehož vzniku či založení hrály významnou roli podmínky obrany (nepřístupnost, možnost rozvinutí obranného systému), poloha na obchodních stezkách nebo na vodních cestách (brody), přístup k pitné vodě i podmínky stavebně-technické (základové podmínky, svažitost, záplavová území). Pro lokaci zemědělských sídel byl dále důležitý dostatečný prostor pro plužinu, dostatek vody pro ves (většinou nevysychající potok) a příhodná půda, zejména její sklonitost a skeletovitost.[219]

Již u Keltů vidíme princip útočištných hradišť v odlehlejších vyšších polohách, která se postupně mění v trvalé areály osídlení, mohutná, opevněná hradiště městského typu, oppida. Tato rozlehlá hradiště na strategických výšinách nad údolími řek jsou často v oblastech dnes zalesněných a nepříznivých pro zemědělství. Pozdější slovanská hradiště jsou většinou obklopena mokřinami (blatná hradiště), někde však již i na výšinách, zejména v okrajových částech staré sídelní oblasti. V obou případech zde hrají roli možnosti obrany při využití přírodních podmínek pro rozvinutí opevnění.

Neméně důležitá je i příhodná poloha z hlediska obchodních cest a jejich etapových zastávek, kdy vznikají tržní sídla na křižovatkách dálkových cest, u přechodů přes řeky a u feudálních sídel (v úmyslně nepřístupných polohách), přičemž pro trasování obchodních cest byly opět přírodní podmínky stěžejní. Přírodní překážky, utváření reliéfu, směr řečiště, splavnost vodních toků a místa brodů, byly totiž často nepřekonatelnými důvody determinujícími vedení směrů a tras komunikací.

Krajinný rámec ovlivnil a ovlivňuje nejen vlastní lokaci města, ale i způsob jeho funkčního uspořádání (možnosti vedení dopravních tras a koridorů, možnosti plošného rozvoje zástavby, rozložení jednotlivých funkcí jako bydlení, výroba, rekreace, kultura), vymezuje směry jeho rozvoje (podél přístupových cest, omezené možnosti výstavby ve svažitých nebo zaplavovaných polohách, v prostorově stísněných místech, ve špatných základových podmínkách) a odráží se v prostorové skladbě města (členění celku, částí i jednotlivých urbanistických souborů).

Příkladem může být plošný růst Prahy v 19. století, kdy první pražské předměstí, Karlín, vzniká v roce 1817 v příhodné rovinaté poloze za Poříčskou branou. Ta umožnila rozvinutí ortogonální klasicistní osnovy ulic a velkých bloků zástavby v návaznosti na starší dopravní síť, zejména starou brandýskou silnici. Katastr Karlína je na severu vymezen tehdy

[218] srv. KUPKA 2010b

[219] srv. LÖW – MÍCHAL 2003, s. 319

meandrující Vltavou, na jihu úpatím prudkého svahu vrchu Žižkova (Vítkova), jehož pokračováním na západ je vltavská terasa. Na východě končilo Karlínsko úpatím Mezihoří, výběžky vrchů Žižkova a Strahova na pokraji libeňského katastru, na západě barokním opevněním Prahy.[220] Téměř současně začíná růst další pražské předměstí, Smíchov, opět v podobné poloze na rovině v údolí Vltavy podél trasy hlavní plzeňské silnice.[221]

Naopak umisťování nevhodných funkcí do méně vhodných krajinných poloh (severní svahy, nevhodný směr převládajících větrů, zaplavovaná území), které se děje zejména v gründerském období dramatického růstu měst spojeném s rychlou industrializací a urbanizací 19. století, se pak stává trvalým předmětem kritiky urbanistů, architektů, lékařů i samotných obyvatel měst.[222]

3.2.2 Charakter krajiny a kompozice sídla

V našich územních podmínkách byla vždy každá stavební činnost úzce svázána s přírodním prostředím a v období vzniku měst jím byla dokonce determinována. Vztah člověka a jeho sídla k prvkům přírodního prostředí prošel dobře sledovatelným vývojem od utilitárního chápání k pojetí zeleně, vody a terénu jako kompozičního a estetického fenoménu.[223] Je zřejmé a všeobecně přijímané, že se krajinný rámec výrazně promítá do kompozice města, dotváří ji, ovlivňuje městský interiér i exteriér (městská panoramata), umocňuje siluetu města, tj. rozvinuté vnímání celkového efektu prostoru, kterou tvoří obrys, kontura města. Konfigurace zástavby tak někdy harmonicky, někdy kontrastně navazuje na krajinný kontext.[224] Krajinářské rysy města jsou obvykle lidmi výrazně vnímány a vytváří často protiklad vůči hustě zastavěným plochám městských jader. Krajinné danosti a zákonitosti se uplatňují i v měřítcích celých městských regionů a právě poloha sídel v terénu a

---

[220] SÚRPMO (1957)

[221] srv. KOHOUT – VANČURA 1986, s. 32; VOŽENÍLEK et al. 1975, s. 24n

[222] Zřejmě nejvýznamnější programový dokument moderního urbanismu vzešlý ze 4. mezinárodního kongresu CIAM v roce 1933 známý pod názvem Athénská charta hodnotí soudobý stav měst z hlediska uspokojování jednotlivých jeho funkcí. Z hlediska tématu vztahu města a krajinného rámce lze uvést některé body charty, které potvrzují uvedené teze: *Zjištění ve funkci bydlení: 11. Rostoucí město pro svou výstavbu spotřebovává krok za krokem přírodní prostředí, které je obklopuje. (...); 13. Nejhustěji zalidněné části města jsou umístěny v nejméně vhodných polohách (severní svahy, území s inverzemi a průmyslovými exhalacemi, zaplavovaná území atd.); 14. Dobře provětrávaná obydlí majetných leží ve výhodných místech, chráněných proti škodlivým větrům, s pěknou vyhlídkou na krajinu, vodní lochy a návrší, a jsou bohatě osluněna; 15. Toto rozdělení bydlišť je udržováno a zabezpečováno stavebními předpisy o zónování, považovanými za oprávněné; Je nutno požadovat 23. Umisťování obytných čtvrtí na nejlepším území města z hlediska topografického, klimatického a oslunění a s dostatkem vhodné zeleně.* (cit. dle HRŮZA 2002, s. 41n)

[223] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 103n

[224] ZIBRIN 1988, s. 131

jejich vzájemné vazby dávají těmto městům smysl, jasnost a čitelnost, image, tj. identitu, strukturu a význam.[225]

Jak se město rozrůstá, stávají se výrazné přírodní útvary základními faktory celku i částí. V této situaci má podnebí, běžná vegetace a formy velkých přírodních celků, jako jsou hory, terénní hřbety, hlavní vodní toky a plochy, větší důležitost než lokální znaky. I proto je nakonec topografie stále významnějším faktorem, který posiluje důležitost místních prvků. Strmé kopce mohou vymezovat regiony, řeka a břehy vytváří silné okraje a význam městských uzlů může být ještě podtržen, jsou-li v terénu umístěny na klíčových místech.[226]

Krajina funguje jako rozlehlá základna pro umělá, člověkem vytvořená místa. Z přírodní krajiny se tak stává kulturní krajina, kde člověk nachází své významuplné místo. Její jedinečný charakter a prostorové vlastnosti závisí v prvé řadě na povaze terénu, tj. na topografických podmínkách, na reliéfu zemského povrchu, přičemž je důležité rozlišovat mezi strukturou a měřítkem reliéfu. Jsou to osamocené kopce a hory nebo zřetelně ohraničené krajinné pánve, planiny, rokle, prvky, jež prostor směřují, jako údolí a řeky, jejichž působivost se může s velikostí podstatně měnit. Charakter reliéfu může být navíc zdůrazněn nebo popřen texturou, barvou a vegetací. Podobný reliéf se může jednou jevit jako neúrodná pustina, jindy jako úrodná pláň, podle přítomnosti nebo nepřítomnosti vegetace (pole, les, háj). Charakter krajiny je dále zdůrazněn živým a mobilním elementem vody. Ze vzájemné souhry povrchu, reliéfu, vegetace a vody tak vznikají charakteristické celky či místa, která tvoří základní elementy krajiny.[227]

3.2.3 Voda v kompozici sídla

Vodní prvky představují cévní soustavu krajiny, a proto jsou v charakteru krajiny tak významné. I zcela malý vodní tok mění výrazně krajinný ráz.[228] Typickými prvky přírodního prostředí vytvářejícími osnovu soustavy sídel, jsou u nás údolí řek. Vůdčí motiv řeky či jiného krajinného prvku, formující prostor regionu, se tak může stát základním motivem jeho celé prostorové skladby.[229]

Objevuje-li se voda v podobě rychlé říčky nebo vodopádu, sama příroda tím dostane pohyblivý a dynamický ráz. Zrcadlící hladina jezer a rybníků má rovněž odhmotňující účinek, který narušuje stabilní topografickou strukturu. Naproti tomu břehy jezer a řek vytvářejí přesné hrany, které obvykle fungují jako prvotní elementy strukturující krajinu. Voda též

---

[225] Pojmy užívá Kevin Lynch, který hovoří o imageabilitě, tj. zřetelnosti a čitelnosti fyzického prostředí, které vyvolává intenzivní, jedinečný, výrazně uspořádaný a prakticky použitelný image prostředí, dalo by se také říci zvláště velkou výraznost objektu. (LYNCH 2004, 9n)

[226] srv. LYNCH 2004, s. 44, 112

[227] NORBERG-SCHULZ 1994; ZELENKA et al. 2008

[228] srv. CULEK 2006, s. 53

[229] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 104

vyvolává zvláštní druhy prostorových konfigurací jako ostrov, mys, poloostrov, zátoku či fjord.[230]

Řeky a jejich prostory byly odpradávna výrazným faktorem vzniku a rozvoje osídlení. Také prvotní vazba osídlení na řeku byla utilitární (potřeba pitné vody, rybolov, doprava, obrana, zemědělství) a hospodářský význam vody stále narůstal a trvá dodnes. Na určitém stupni vývoje však začíná člověk objevovat řeku i z jiné stránky, začíná ji chápat také jako důležitý výtvarný prvek, jako součást kompozice a scény obrazu města. Funkce technická se zde spojuje s funkcí estetickou.[231]

V Praze jsou ještě na konci 18. století vltavské písčité břehy vroubeny ohradami s plaveným dřevem, rybářskými domky, kotvišti lodí, lázněmi, mlýny, bělidly, sanytrovnami, malými zahrádkami a náletovou zelení. Město se zjevně k řece „obrací zády“. V první polovině 19. století však dochází k výrazné změně. Již od konce 18. století začínají vznikat větší či menší parkové úpravy některých pražských ostrovů (myšlenka vytvořit z vltavských ostrovů plovoucí zahrady), následuje vysazování alejí na vltavských nábřežích. Od roku 1838 je postupně budováno vysoké kamenné nábřeží s akátovým stromořadím zvané Františkovo, úprava části nábřeží vedoucí od kláštera křížovníků je započata stavbou nábřežní zdi roku 1875 a levý břeh Vltavy je pak řešen od roku 1892. Nábřeží od té doby slouží jako promenádní prostor otevírající pohled na panorama Hradčan.

Specifickým typem měst, ve kterých element vody, velká řeka, jezero nebo moře, hraje zásadní kompoziční i provozní (hospodářskou, dopravní) roli, jsou města u velkých vodních toků a vodních ploch, města ostrovní a poloostrovní. Tato města mají jasnou orientaci, která vysouvá centrum na okraj vodní hladiny. Město se tedy otevírá do volného prostoru a z jeho interiéru se otevírají průhledy a výhledy na otevřenou vodní hladinu, která někdy i s často výrazně stoupajícími svahy na opačné straně města vytváří osobitý krajinný rámec.

Ještě důležitější je možnost pozorování města z vodní hladiny. Vizuální odstup, někdy obohacený specifickým prvkem zrcadlení na vodní hladině, umožňuje plné vnímání siluety zástavby s vertikálními dominantami, které v kontrastu s horizontalitou vody zvyšují kompoziční bohatost těchto měst (Petrohrad, Benátky). Působivější obrazy vznikají, když zázemí města příkřeji stoupá, vytváří dramatický pobřežní horizont s přírodními plochami – další prostorový plán, na kterém má silueta zástavby možnost ještě více vyniknout. Svůj zcela specifický prostorový charakter a kompozici pak mají města ostrovní a poloostrovní.

[230] srv. NORBERG-SCHULZ 1994, s. 39

[231] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 104

Obr. 46: Město u vodní hladiny. Telč.

Silueta historického města zrcadlící se na vodní hladině Ulického a Staroměstského rybníka násobí vyznění unikátní kompozice města, jehož historické centrum je od roku 1992 zapsáno na seznam Světového dědictví UNESCO. Snímek dokládá velký význam vodních ploch pro působivost krajinného obrazu i v krajině, jejíž reliéf není příliš pestrý a na kompozici sídla se nepodílí. (Foto: autor)

Obr. 47: Město u velké vodní plochy. Benátky.

Ačkoli se jedná o město položené v rovině, opírá se o významné vodní plochy, které jej vymezují a identifikují a tím umožňují prostorového pochopení městské struktury. Velká vodní hladina s možností odstupu při pozorování historického města umožňuje jedinečné pohledy a unikátní scenérie. Právě z vodní hladiny vyniká jedinečná silueta města, která se v jeho interiéru nedá prakticky vnímat. (Foto: autor)

3.2.4 Terén v kompozici sídla

Určujícím faktorem pro kompozici sídla je z přírodních podmínek zejména terén, na který se promítá většina stavební činnosti člověka. Jinak v krajině působí a zároveň jinak se uplatňuje krajina uvnitř sídel na izolované výšině, na terénním ostrohu či terénní výspě, v kombinované terénní poloze, kde se uplatňují dvě hmotná tělesa – vlastní sídlo a přírodní útvar výšiny. Odlišný je vztah města a krajiny u sídel rozložených v kotlině, měst v údolí – v horských těsných údolích i v širokých údolích – či měst v rovině. Kompozice města je specifickým úkazem. Navzdory tomu, že existuje řada vzájemně příbuzných řešení i zjevných podob, je každá situace ve své jedinečnosti daná souhrnem působení mnoha rozličných aspektů. Každé město je svým způsobem originální a neopakovatelné.

Poloha původního založení měst vzhledem k terénní situaci ovlivnila pozdější i současné možnosti rozvoje těchto sídel i jejich prostorovou skladbu. Místo v terénním útvaru, které město zaujímá, ovlivňuje z krajinných podmínek kompoziční obraz nejpodstatněji, podmiňuje soustředěnost, pravidelnost či nepravidelnost i celkovou hmotu zástavby, komunikační síť, charakter a význam panoramatu města v krajině. Je všeobecně známo a přijímáno, že reliéf terénu hraje velkou úlohu v městské siluetě (dominantní nebo naopak nevýrazná silueta).[232] Kopce nebo hory, soutěsky nebo široká údolí – aktivní reliéf spoluvytváří kompozici, která má rovnováhu i místa napjetí. Ve městě je sice reliéf pokryt různě silnou vrstvou staveb, kterou však jeho struktura více či méně vždy prosvítá. Právě v siluetě města se reliéf pociťuje zvlášť silně, a proto je nutné s ním počítat jako s činitelem rozhodujícího významu.[233]

U větších měst reliéf člení sídlo na menší prostory s vlastními kompozičními možnostmi. To přispívá k rozmanitosti půdorysu města a rozdílnosti tváření jeho částí. Lze říci, že terén přispívá ze všech komponentů nejvíce k individuálnímu charakteru a osobitosti každého městského založení, což platí i ve vnitřních částech měst (dílčích celcích). Členitý reliéf umožňuje jak průhledy dovnitř města, tak výhledy do okolní krajiny, čímž udržuje vizuální spojení s vnějším prostorem a okolní krajinou.[234]

Existují desítky situací, které mohou být shrnuty do několika základních typů,[235] ke kterým existuje množství kombinací a variant, přičemž velká města vzniklá srůstem několika starších sídel, mohou patřit i k několika základním typům zároveň, což dokazuje vícekrát zmiňovaný příklad Prahy.

Města na izolované výšině. Obvykle se jedná o starobylá města, zřejmě vzniklá na místě staršího hradištního osídlení. O poloze města rozhodovalo zejména hledisko obrany. Vliv však

---

[232] Siluetu města nelze chápat jen jako dálkový, panoramatický pohled na město, ale také jako souhrn jednotlivých obrazů, které se otevírají divákovi v městě samém. Jsou to pohledy z různých úrovní (např. z rampy Pražského hradu), věží, rozhleden (Petřín), vyšších staveb a pohledy přes řeku (Hradčany z pravobřežního nábřeží). Celkové panorama vnímáme zejména u menších měst, zatímco velká města se jeví spíš po částech. (srv. MATOUŠEK 1953, s. 52)

[233] srv. BUNIN – KRUGLOVA 1952

[234] srv. FIALA 1959, s. 72

[235] srv. TENTÝŽ, s. 56n, Fialovu typologii přebírá např. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 107n

mohla mít i další, např. kultická hlediska. Hora, jak již bylo připomínáno, náleží zemi, ale zvedá se k nebi, je vysoká, blízká nebi, je místem setkání obou základních elementů. Proto byly hory považovány za „centra“, jimiž prochází *axis mundi*. Hory jsou významuplná místa uvnitř všeobsáhlé krajiny, v nichž se vyjevuje struktura bytí, ideální polohy, z nichž je možno obsáhnout celou krajinu.[236]

Města na kopulovitých i hřebenovitých útvarech nemívají rozsáhlejší hospodářské zázemí, neboť tato poloha má, i přes svou působivost v krajině, své výrazné nevýhody (složitost a obtížnost zastavění, komunikační obtíže, nesnadné zásobení vodou, problematický další plošný růst města, nevhodnost pro kompaktnější zástavbu).

Typická města na izolované výšině se poměrně často objevují zejména v románských zemích. U nás se ve své nejčistší podobě nevyskytují, jsou zakládána v přístupnějších a pro dopravu a rozvoj příznivějších polohách umožňujících snazší dostupnost vody potřebné pro řemeslnou výrobu i lepší kontakt se zemědělským zázemím. Do jisté míry do tohoto typu patří Loket či Starý Hradec Králové. V Praze je tímto typem města Vyšehrad, který vznikl na strategicky výhodné poloze nepřístupného skalnatého ostrohu nad soutokem Vltavy a Botiče s úzkou a snadno bránitelnou šíjí svého napojení na pankráckou terasu.[237]

Z kompozičního hlediska se jedná o nejvýraznější polohy s velkým účinkem v interiéru města i při pohledu na jeho siluetu, která mnohdy bývá tak nápadná a čitelná, že se stává ikonou celého města a mnohdy symbolem a dominantou i širšího regionu. Zástavba zde tvoří spolu s krajinným útvarem kompaktní celek, jedinečnou a neopakovatelnou scenérii a krajinnou dominantu, přičemž je evidentní, že takovéto kulturní dominanty hrají v krajině významnou roli a spolupodílejí se na utváření její identity, jedinečnosti a nezaměnitelnosti.

Pro tato města je obvyklá nepravidelnost uliční sítě, značně kompaktní zástavba, která je limitována obtížnými terénními poměry, obvykle absence výrazné komunikační páteře. Eventuelní plošné rozšíření zástavby obvykle sestupuje po úbočích k rovině, pokud to dovoluje sklonitost výšiny, nebo se rozvíjí mimo bezprostřední kontakt s historickým jádrem. Mnoho vnitřních průhledů městem je ukončeno vyhlídkami do krajiny, odkud je možno vnímat širší krajinný rámec mnohdy velmi vzdálený. U tohoto typu měst je silný oboustranný vizuální vztah mezi dominantním útvarem města, izolované výšiny a okolní krajiny.

Jedinečným příkladem sjednocení architektonické síly se silami přírody je ostrovní město Mont-Saint-Michel. Na samém vrcholku hory vzniklo v 13. století opatství, které se postupným narůstáním změnilo ve velký komplex staveb tísnících se kolem chrámu. Město poté rostlo od podnože opatství, spirálovitě se spouštějíce k moři, až v 15. století dosáhlo okrajů skály. Vznikly vnější pevnostní hradby a celý pahorek se změnil ve velký architektonický soubor. Po mnoha změnách a úpadku opatství začala v 19. století rekonstrukce, která byla záměrně řešena v souvislosti s řešením celé siluety města, určené utvářením reliéfu, protože v ní tkvěl neopakovatelný účin této jedinečné stavby. Bylo nutné

[236] NORBERG-SCHULZ 1994, s. 23

[237] STAŇKOVÁ – ŠTURSA – VODĚRA 1991, s. 17; HRŮZA 2003, s. 20

uvážit nové pozorovací body z nově budované hráze (1877), odkud je vidět kónická silueta souboru. Architekt vytvořil novou věž jako jedinou vertikálu na rovnovážné ose celého souboru, čímž reagoval na kompoziční sílu přirozeně rovnovážného reliéfu a téměř symetrického utváření skalnatého vrchu. K ní se táhne město svými střechami, přičemž věž nabývá síly díky odpovídající kónické formě skály, korunuje pahorek a vtiskuje celé siluetě jednotný ráz.[238] Uvedený příklad jen dokládá kompoziční sílu polohy na izolované výšině, která může být zástavbou města natolik zvýrazněna, že vznikne neopakovatelná situace s jedinečným geniem loci.

Obr. 48: Města na izolované výšině. San Miniato.

V románských zemích se nachází množství příkladů měst na izolované výšině. Jejich působivost tkví v panoramatu v jedinečné souhře terénního útvaru a architektury. Neméně působivé jsou i průhledy z městského interiéru do otevírající se krajiny v okolí města. Snímek zachycuje dramatickou polohu toskánského městečka San Miniato a působivý výhled z města do okolní zemědělské krajiny. (Foto: autor)

[238] srv. BUNIN – KRUGLOVA 1952, s. 62n

Města na terénním ostrohu. Tento typ polohy se nejblíže podobá předchozímu. Ostrožní pozice je charakterizována výspou, často klínovitého tvaru, ze tří stran volnou, často čnící nad soutokem dvou vodotečí. I tato poloha je v krajině velmi výrazná a jedinečná, zejména pak „čelo“ města obrácené do údolí, jež spolu se zástavbou mnohdy představuje svébytný hmotný celek přírodního útvaru a zástavby. Kontrastnost základny, ze které stavební hmoty vyrůstají, i v tomto případě podmiňuje bohatou siluetu města, umožňuje výrazné uplatnění nezastavěných (a leckdy nezastavitelných) ploch přírodních útvarů, čímž obraz města obohacuje i o barevnostní kontrasty.[239] Svažitější úbočí, byť je to technicky možné, je proto z kompozičního hlediska vhodné zastavovat maximálně do třetiny až poloviny výšky a zbytek ponechat pro plochy zeleně.[240]

Pro tato města je typické, že se plošně rozšiřovala jednostranně, ve směru obvykle stoupající náhorní plošiny, čímž se mnohdy posouvalo historické centrum na samý okraj plochy města. Přes horší možnosti dopravního napojení vykazují tato sídla opět působivé siluety, neopakovatelné pohledy a zároveň panoramatické výhledy z okrajů a hran historického jádra do okolní krajiny. Z našich měst, byť se opět nejedná o nejtypičtější příklady, by bylo možné uvést Mladou Boleslav, Žatec, Bechyni či Chrudim. V Praze mají ostrožní charakter Hradčany[241] vytvářející unikátní panorama kombinující danosti terénu s jedinečnou siluetou zástavby Pražského hradu, kde se nad dlouhou frontou budov zdvihají věže katedrály svatého Víta, Václava a Vojtěcha dokončené při její dostavbě v roce 1879. Za to, že Praha patří mezi nejkrásnější města Evropy, vděčí zejména své siluetě[242] dané morfologií zdejšího terénu.

Města v kombinované terénní poloze. Pro tento typ, který je v různých obměnách typický pro řadu našich měst, je charakteristická skupina dvou hmotných těles, vlastního města a přírodního útvaru výšiny. Výšina je někdy výrazná a doplněná stavební skupinou zvláštního významu (hrad, kostel, zámek, akropole[243]), někdy zůstává nezastavěná. Tento typ má mnoho odstínů a subtypů podle polohy dominanty k městu jako celku, jak po stránce vlastní polohy, tak po stránce výškového rozdílu. Dominanta může být zcela izolovaná nebo

---

[239] srv. FIALA 1959, s. 72

[240] TENTÝŽ, s. 73

[241] Strategicky výhodná poloha ovládající celou pražskou kotlinu byla vybrána i přesto, že vlastní potokem Brusnice vymodelovaný ostroh byl dosti úzký a tím svým tvarem pro osídlení i opevňování méně výhodný. (HRŮZA 2003, s. 20)

[242] srv. BUNIN – KRUGLOVA 1952, s. 66n; Ne náhodou se stala Praha jedním ze tří měst (vedle Chartúmu a Říma) podrobně analyzovaných v dnes již klasické knize Christiana Norberga-Schulze Genius loci. Autor zde vyzdvihuje kontrast mezi zemí a nebem, mezi dominantním vrchem s Pražským hradem a horizontálně rozprostřeným shlukem Malé Strany a Starého Města. Současně dlouhé horizontální linie vlastního Hradu stojí v protikladu k vertikálně se tyčícím věžím svatovítské katedrály, dalším protikladem vertikálního a horizontálního je i klasický pohled na Prahu přes horizontálně ubíhající Vltavu na vertikálně stoupající Malou Stranu. (NORBERG-SCHULZ 1994; též ZELENKA et al. 2008, s. 144n)

[243] Příkladem města s akropolní dominantou může být Assisi. V tomto případě vlastní město již tvoří přechod do otevřené i ploché krajiny, přičemž terénní útvar souborem akropolních budov výrazně vystupuje nad úroveň města. Příklady takových měst mohou být i Athény, Théby či Praha, pojmu akropolního města odpovídají i ruské kremly (Kyjev, Pskov, Jaroslav). (FUCHS 1953, s. 18)

může kontinuálně navazovat na stavební hmotu města. To se odráží v celkové struktuře města, v jeho uliční síti, orientaci na dominantní tvar, který může být centrem města, nebo orientaci města na vlastní střed, kdy může být spojení s dominantou velmi volné, někdy pouze vizuální.

Nejčastěji se jedná o města vznikající jako řemeslnické a obchodnické osady v podhradí. Z tohoto hlediska je tato poloha typická pro nejstarší městské sídelní formy. U nás je možno uvést Náchod, Český Krumlov, Vimperk, Slaný či Beroun, kde přírodní dominanta Městské hory[244] nebyla zastavěna, či opět Prahu (Hradčany – Malá Strana – Staré Město).

Z hlediska kompozice vznikají působivé pohledové vazby mezi městem a jeho dominantou, patrnou v průhledech, z vyhlídek, z veřejných prostorů (mnohdy tak komponovaných).[245] Terénní útvar může být částečně nezastavěný, pokrytý zelení, což vnáší do města i vizuální vazby na přírodní prvky (zalesněný vrch Petřín jako protiváha zastavěným Hradčanům v kontrastu s horizontální Malou Stranou jako pendantem obou vrchů). Velmi působivý je i směr opačný, kdy vyvýšená poloha umožňuje panoramatické pohledy na město s jeho dominantami a jeho siluetou (pohled z rampy Pražského hradu).

Města v kotlině. Tato města se často vyvinula v kotlinách při soutoku dvou řek. Takových poloh se i mezi našimi městy objevuje několik, příkladem mohou být Prachatice, Pelhřimov či Nejdek, v případě Plzně či Českých Budějovic je kotlina již tak mělká, že se výraz tohoto typu stírá, přičemž se v typických případech jedná o typ kompozičně zajímavý a působivý.

Výrazný terénní reliéf jednoznačně uzavírá vlastní prostor města, přičemž zřetelné vymezení prostoru terénním horizontem, okraji porostů, případně více horizonty, stejně tak jako charakteristické průhledy a přítomnost míst panoramatického vnímání krajiny jsou všeobecně považovány za esteticky cenné znaky jedinečnosti a neopakovatelnosti krajinného rázu a důležitými prvky urbanistické a krajinářské kompozice.[246]

Většinou zalesněné horizonty dávají městu výrazně přírodní rámec, kdy jsou mnohé městské průhledy či pohledy z veřejných prostorů města ukončeny přírodními útvary úbočí a hřebenů, které kotlinu lemují. V kotlinné poloze jsou dány předpoklady pro vytvoření značně samostatného kompozičního systému, kdy je poloha historického jádra obvykle jasně dána v přibližném geometrickém centru kotliny. Tím dochází k zesílení vizuálního styku s krajinou, která město obklopuje. I opačný směr však bývá velmi působivý. Terén vytváří markantní vstupy z přilehlé krajiny do prostoru města, z přilehlých úbočí a svahů jsou umožněny nadhledové panoramatické pohledy na město s jeho dominanty na pozadí přírodního rámce protilehlých svahů.

---

[244] MATOUŠKOVÁ 2000

[245] Lze připomenout unikátní kompozici drobného Křižovnického náměstí v Praze, považovaného za jedno z nejkrásnějších „kamenných“ náměstí, kdy jednu stranu náměstí tvoří silueta Hradčan na druhém břehu Vltavy, podobně Palachovo náměstí otevírající se k řece a Hradčanům. (podobně STAŇKOVÁ – ŠTURSA – VODĚRA 1991, s. 119)

[246] K této problematice více např. VOREL 1999, s. 20n; VOREL 2006c, s. 113n; VOREL 2007a, s. 14n a další.

Unikátním příkladem města vzniklého v rozšířené části údolí, v kotlině, je opět Praha, ovlivněná spolupůsobením morfologických, přírodních a stavebních útvarů, jejíž obraz je ovlivněn přírodním prostředím velmi silně. Podstatou malebnosti a zajímavosti staré Prahy je tedy zejména její bohatý reliéf pražského terénu, a to nejen nevelká kotlina vltavského meandru, ale také ostatní různé vyvýšeniny, pahrbky, prolákliny a údolí. Poměrně malá rozloha pražské kotliny má za následek přehlednost celého centra a zároveň umožňuje velmi četné městské nadhledy a podhledy, například z rampy Pražského hradu, Letné, Vítkova a Vyšehradu a pohledy na Hrad, Petřín, Vyšehrad a jiné. Výtvarně rovnocenné s těmito nadhledy jsou i výhledy z břehů Vltavy různými směry, přičemž šíře Vltavy dává vnitřní Praze vzdušnost a přehlednost a poloha význačných dominant dobře v této kotlině viditelných, umožňuje jejich plné pohledové uplatnění.[247]

Města v údolí. Tento typ je podobný předchozímu a hranice mezi nimi nejsou úplně zřetelné. Podle charakteru údolí lze rozlišovat řadu forem tohoto typu, přičemž základními subtypy jsou města v horských, těsných údolích a města v údolích širších a širokých. U těchto subtypů je pak možno najít řadu variant, a to města ryze údolní, oboustranně rozvinuté formy, jednostranně rozvinuté formy, polohy na stráni, polohy na hraně subrecentní nivy, polohy na výšinách nad údolím i města přičleněná k přírodní dominantě, která je stavebním vyvrcholením údolí.

V těsných údolích, která nejsou pro městskou zástavbu příznivá, se ve větší míře města nevyvinula. Výjimkou jsou sídla zakládaná v místech nalezišť rud nebo minerálních zřídel, která byla důvodem i pro překonání terénních podmínek mnohdy nákladnými úpravami. Příkladem starších založení v těchto polohách může být Jáchymov či Krupka.

Reliéf způsobil, že se tato města rozvíjí zejména podle osy údolí do délky, půdorys a uliční síť jsou mnohdy méně přehledné, nemající tradiční městský charakter kompaktní zástavby (často rozptýlená zástavba šplhající do svahů) a jednoznačné centrum či větší komponované veřejné prostory. Nevýhody jsou tím patrnější, čím prudčeji údolí stoupá (dopravní, infrastrukturní a potažmo ekonomické problémy). Podobně problematický je u těchto měst i další plošný růst. Příznivější a pro obraz města působivější jsou polohy při rozšiřujících se vyústěních horských údolí. Také sice mají obvykle jen jednu převládající osu, ta je však dostatečně rozvedena šířkovou proporcí. V těchto poměrech se u nás často vyvinul vřetenový půdorysný typ.

Navzdory provozním nevýhodám je u těchto měst obvyklá velmi působivá kompozice zástavby na pozadí výrazného přírodního rámce stoupajících svahů se zalesněnými horizonty i s průhledy údolím s častým řazením horizontů do více prostorových plánů. Podobně ze svahů a hřebenů jsou možné panoramatické výhledy na celek města s protilehlými svahy.

Naproti tomu širší údolí jsou nejčastěji urbanizovanými polohami, kterými obvykle vedly staré dopravní stezky, později železniční trati a silnice i vodní trasy. Široká údolí jsou z hlediska osídlení vhodná, neboť mají obvykle značně rovinný reliéf, jejich kompoziční

[247] ŘÍHA – STEFAN – VANČURA 1956, s. 68

rozvinutí je však velmi odvislé od individuálních poměrů konkrétního stanoviště v širším krajinném rámci. Širší údolí nemá pro město až tak významný formotvorný význam, jako dříve uvedené polohy, přesto, ať je tvar údolí jakýkoli, vždy forma údolí přispívá k těsnějším vizuálním vazbám města na jeho krajinný rámec daný zalesněnými horizonty a klesajícími svahy (opět z interiéru města i při pohledech na město z vyvýšených poloh). Poloha takových měst je údolím jasně vymezena, určena, je čitelná, zejména, je-li vázána na protékající vodní tok. I u širokých údolí, kde není vazba města na morfologii terénu tak silná, má širší údolní forma alespoň význam příznivého krajinného doprovodu města.

Obr. 49: Města v širokém údolí. Strakonice.

Jihočeské město Strakonice, které leží na soutoku Otavy a Volyňky, je příkladem jednoho z mnoha našich měst usazených v širokém údolí. Snímek ukazuje jedno z míst panoramatického vnímání celého města. Z mnoha částí městského interiéru se navíc objevují průhledy na okolní zalesněné svahy, čímž se vizuálně propojuje s okolním krajinným rámcem. Díky reliéfu je prostor města poměrně jednoznačně definován a vymezen, což podporuje vizuální atraktivitu jeho panoramatu. (Foto: autor)

Města v rovině. Jedná se o města položená ve velmi plochých říčních údolích, bez doprovodu výšin a úbočí. Pokud se neopírají o významné vodní plochy, řeky a jezera či zvlnění terénu, jsou tato města více méně plošnými útvary, kterým chybí přirozený podklad

pro prostorovou stavbu, kde není výrazný třetí výškový rozměr. Ačkoli tato města můžeme vnímat i z nadhledu, z věže, vzdálené vyvýšeniny či z letadla, vnímáme v nich pouze šířku a délku, tedy plochu. Čím je město větší, tím je problém jeho prostorového pochopení složitější, jen ojediněle se v městských interiérech uplatňuje jeho terénní skladba a je nutné ji doplňovat umělými prvky (skupina výškových budov, umělé prvky zeleně a vody).

Města v rovině obvykle mívají velmi příznivé podmínky pro další plošný rozvoj i pro rozvinutí funkcí, které rovinatý terén předpokládají (výrobní a skladové areály, letiště).

I u měst v rovině však existuje řada kombinací. Řím vybudovaný na sedmi pahorcích ztratil v důsledku tisíciletých přestaveb charakter města zbudovaného na terénních vlnách a může být srovnáván s městem v rovině. Naopak město rovinné může působit výtvarným, plastickým dojmem, přistoupí-li zde vodní útvar. Vodní hladina působí jako negativní kompoziční prvek, který zrcadlí městský obraz kolem čisté horizontály a dvojnásobně zvětšuje jeho plastický účinek.[248]

Obr. 50: Města v krajině. Praha.

Praha představuje vzhledem k terénu kombinaci mnoha poloh. Hradčany a Vyšehrad reprezentují města na úzkém ostrohu. Staré a Nové Město a Malá Strana mohou být považována za města v kotlině vzniklé při vltavském meandru, Vinohrady a Holešovice zastupují města v rovině, Karlín, Smíchov a Nusle jsou městy v údolí. Poměrně úzké nuselské údolí Botiče (na horním snímku) předurčilo i tvar dlouhých a úzkých bloků údolní zástavby. Vedle toho je pro Prahu unikátní kombinace urbanizovaných ploch a zalesněných nezastavěných svahů a vrchů (Petřín, Vítkov). (Foto: autor)

[248] FUCHS 1953, s. 18

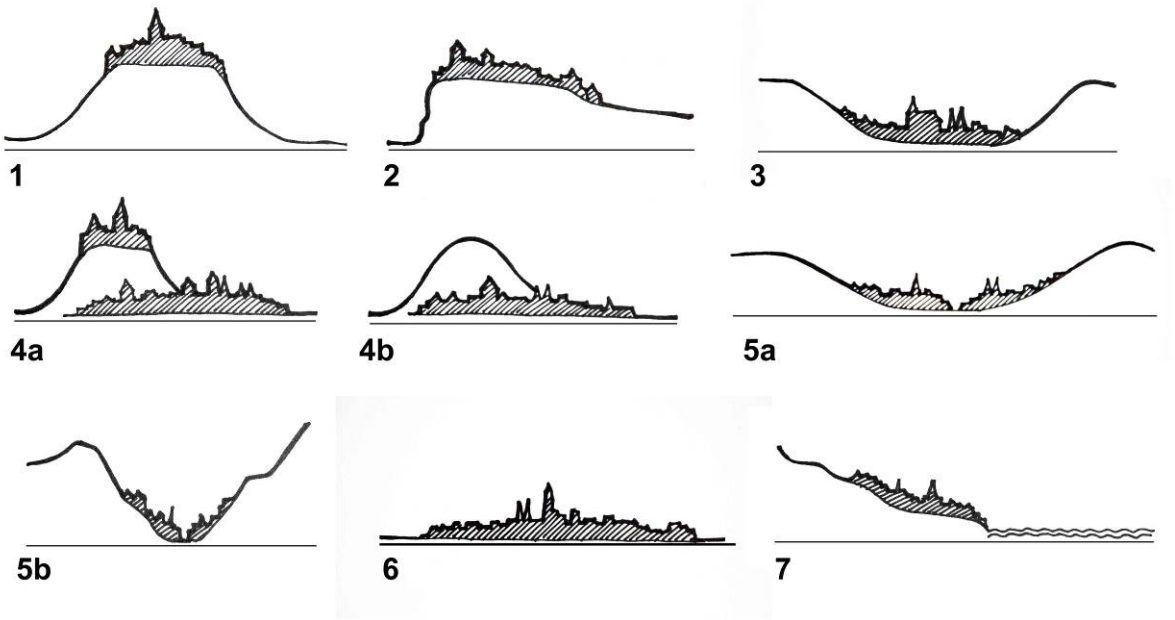

Obr. 51: Různá poloha zástavby města v krajinném rámci.

1 – město na izolované výšině, 2 – město na terénním ostrohu, 3 – město v kotlině, 4 – město v kombinované terénní poloze (a – zastavěná, b – nezastavěná terénní dominanta), 5 – město v údolí (a – široké, b – úzké horské údolí), 6 – město na rovině, 7 – město u velké vodní plochy.[249] *(kresba autor)*

3.2.5 Historická zeleň v sídle a její vývoj

Také vegetační kryt je důležitým znakem charakteru městské krajiny, a to opět historicky podmíněným. Vzhledem k bioklimatickým, fyziologickým, hygienickým a psychologicko-estetickým účinkům patří zeleň k základním funkčním složkám, vytvářejícím příznivé podmínky pro život obyvatel a tvorbu optimálního prostředí v sídlech a městech[250]. Zeleň ve městech je nepominutelným objektem v plánování a ochraně měst, rovnocennou urbanistickou kategorií se svojí historií. Jestliže lze s určitou tolerancí říci, že identitu města tvoří jeho historické centrum, má zeleň v centru a v návaznosti na centrum daleko větší cenu i hodnotu než obvykle nově založená zeleň sídlišť a nutí nás trochu blíže a hlouběji tuto skutečnost poznat.[251] Pomineme-li krajinnou zeleň nezastavitelných svahů, koridorů vodních toků a rozsáhlých městských lesů,[252] která není a mnohdy nebyla záměrně komponována (byť se ve městě těžko jedná o přirozené přírodní plochy), hraje totiž v obraze a kompozici města významnou roli především zeleň historická, komponovaná, zeleň zahrad a parků.[253]

[249] typologie dle FIALA 1959

[250] srv. HRUŠKA, s. 61

[251] srv. REICHERT, s. 3n

[252] POLENO 1985; VALEŠOVÁ 1985

[253] *Zahrady byly, jsou a vždy budou nejrozsáhlejším útvarem zeleně ve všech menších městech. Na vesnici je to 50 procent, často však až 70 procent z plochy inravilánu.* (BABKA 2010, s. 15)

V následující stati je stručně pojednána cesta měst k veřejné městské zeleni v dnešním slova smyslu, přičemž se jedná o jev poměrně mladý, který se ve větší míře začíná objevovat až od konce 18. století. Jistě se nejedná o vyčerpávající popis velmi složitého a komplexního vývoje se všemi jeho společenskými, sociálními, politickými, uměleckými i duchovními a filozofickými souvislostmi, ale jen o příspěvek k doplnění charakteristiky kulturního kvasu konce 18. a první poloviny 19. století. Pro zjednodušení se popis zaměřuje zejména na české prostředí, které může být s výhodou představeno na ukázce hlavního města Prahy, která je nejpestřejší a hlavně nejkomplexnější studnicí řady různých typových příkladů.[254]

Veřejný městský park v podobě, jak ho známe dnes, vzniká v 19. století jako reakce na rychlou urbanizaci, zhoršení životního prostředí uvnitř města i osvícenské a fyziokratické myšlenky konce 18. století. Proces emancipace měšťanstva, zrušení nevolnictví a myšlenky francouzské revoluce s sebou přináší požadavek všem přístupné, veřejné zeleně. Toto období se tak stává dobou největšího rozkvětu zahradní a parkové tvorby v našich zemích. Zároveň se mění i pohled na podobu zelených ploch. Odpovědí na formální zahrady („francouzské a italské“ barokní zahrady) je koncepce přírodně krajinářského parku (navazující na koncepci tzv. „anglického parku“), parku jako zušlechtěné, „zbásněné“ přírody. Umělci a filozofové[255] nalézají krásu v prostotě neporušené přírody[256]. Dobové heslo zní *nikoli teologie, nikoli zjevení, ale příroda – matka Příroda*. Přírodu vzývá Machiavelli, Galileo, Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Descartes, Diderot, Helvétius a v neposlední řadě a nanejvýš originálně Jean Jacques Rousseau.[257] Právě Rousseau objevuje význam přírody v její původnosti, potřebu harmonie, souladu člověka s přírodou, více než potřebu vlády nad přírodou.[258] Pod vlivem starších anglických parků se přes romantický a sentimentální park s řadou hříček, stavbiček,

[254] k tématu vývoje pražské zeleně je k dispozici četná literatura (např. WIRTH 1943; HORKÝ 1975; BAŠEOVÁ 1991; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ 2000; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999 a další)

[255] První náměty na vytvoření nového typu zahrad se objevují už u lorda Francise Bacona (1561-1626), který ve svých dílech brojí proti znásilňování přírody umělým řezem křovin a stromů (NOVOTNÝ 1958, s. 18.). V praxi je krajinářský park inspirován filozofickými a básnickými díly z počátku 18. století – filozofové Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Voltaire (1694-1778), Arthur Shopenhauer (1788-1860), Johann Gottfried von Herder (1744-1803), Joseph Addison, básníci Alexander Pope (1688-1744), Horace Walpole (1717-1797), Antony Ashley Cooper hrabě Schaftesbury a další. (HORKÝ 1984, s. 28.). Předpoklady krajinářského parku tkví též v myšlenkách pantheistického přírodního náboženství, z něhož vyplývá změna poměru člověka k přírodě, s nadšením přijatá v osvícenské Evropě. (PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 33n). Svůj vliv má i poznání přírodních zahrad Číny a Japonska a dovoz tvarově zajímavých dřevin, stejně jako soudobé krajinářské malířství – francouzští malíři Claude Lorraine či Nicolas Poussin a architektura – architekti William Kent (1685-1745), Charles Bridgeman (†1738), zahradní praktik Lancelot Brown (1716-1783), architekt-krajinář Humprey Repton (1752-1818). (NOVOTNÝ 1958, s. 18; PETRŮ 2003, s. 28n)

[256] Záliba v krásách přírody vede v tomto období k její uvědomělé ochraně. V roce 1838 zakládá hrabě J. A. Buquoy první přírodní chráněnou oblast Žofínský prales, v roce 1858 podobně vyhlašuje kníže Jan Schwarzenberg území Boubína za rezervaci. (MATOUŠKOVÁ 2000, s. 53)

[257] J. J. Rousseau nechává hrdiny svého románu „Julie aneb Nová Héloisa” (*Julie, où la nouvelle Héloise)* procházet nedotčenou přírodou, kde květiny rostou volně v trávníku nebo na břehu potoka a kde není tato nespoutaná příroda rušena ani jedinou stavbou, ani žádnou lidskou činností. Rousseau vyjadřuje myšlenku dobrého a šťastného člověka v nenarušené přírodě, navrhuje návrat k přírodě, k volnosti a rovnosti. (srv. PETRŮ 2003, s. 28)

[258] srv. ŠEVČÍK 2002, s. 272.

monumentů a pomníků dochází koncem 18. století k nejrůzněji odstíněnému „čistému“ krajinářskému parku.

Tvorba veřejného městského parku postupuje v určitých logických krocích, i když je nelze zevšeobecňovat a absolutizovat – vždy záleží na konkrétní zemi, městě, lokalitě a na konkrétní politické, sociální, hospodářské situaci a zejména také na osobní iniciativě konkrétních lidí. V Praze tuto iniciativu přebírá zejména nejvyšší purkrabí hrabě Chotek.[259] Jméno nějaké osobnosti stojí u vzniku mnoha veřejných sadů i v ostatních městech. Později tuto iniciativu přebírají spolky, komise a sdružení. Pořadí těchto kroků také není absolutní, spíš než časově jsou řazeny podle určité logiky, od čistě soukromých k veřejným sadům a zahradám. Následující přehled tedy představuje určitý sled logických kroků, na jehož konci je soustava veřejných ploch zeleně našich měst.

Zahrady a parky soukromé (královské, šlechtické, církevní a měšťanské). S vědomím výjimek lze zjednodušeně říci, že veškerá zeleň do poloviny 18. století byla zelení soukromou, vytvořenou pro jednotlivce a malé uzavřené společnosti. V Praze byly založeny poslední velké soukromé romantismem ovlivněné zahrady, z nichž nejvýznamnějšími byly smíchovská Klamovka (hrabě Clam-Gallas),[260] košířská Cibulka (hrabě Thun-Hohenstein)[261] a zahrada Kinských (kníže Kinský).[262] Jednou z posledních velkých soukromých zahrad v Praze pak byla Gröbovka z let 1871 až 1888 (hrabě Gröbe).[263]

Od poloviny 18. století byly soukromé zahrady, parky a obory postupně otevírány, alespoň v omezené míře (v určité dny a při určitých příležitostech, vstupenky, otvírací doba), pro veřejnost, přičemž, přinejmenším v této fázi, nezaniklo soukromé vlastnictví těchto parkových ploch. Přesto se tato soukromá založení postupem času stala důležitým mezistupněm mezi šlechtickým a záměrně budovaným městským parkem. Často se tak dělo pod vlivem osvícenství, kdy se „blaho lidu“ stalo předmětem císařské politiky. Pod vlivem nových výzkumů byl k blahu lidí počítán také pobyt v přírodě. Proto byly původně hermeticky uzavřené zahradní enklávy, ať královské, šlechtické nebo církevní, postupně otevírány veřejnosti. Pokud se zaměříme na Rakouské císařství, lze chronologii zpřístupňování soukromých parků a zahrad popsat takto – od centra, tj. Vídně do dědičných zemí a od císaře ke šlechtě. Nejprve tedy byly široké veřejnosti zpřístupněny pro zábavu a odpočinek (*Belustigungsort)* některé vídeňské císařské zahrady – první *Prater* (1766), následovala *Augarten* (1775), *Belveder* (1779) a nakonec i zahrada u letní císařské rezidence *Schönbrunn*.[264] V Berlíně byla zpřístupněna *Tiergarten*, v Kastelu *Karlsaue*. V téže době se

[259] VOLEK 1971

[260] např. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ 1985, s. 262n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999; s. 304n, PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 2000, s. 27; BAŠEOVÁ 1991, s. 86

[261] např. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ 1985, s. 263n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 227n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 2000, s. 27; BAŠEOVÁ 1991, s. 89

[262] např. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ 1985, 268n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 301n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 2000, s. 34; BAŠEOVÁ 1991, s. 89

[263] např. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 291n; BAŠEOVÁ 1991, s. 101n

[264] REINING 1999a, s. 20n

staly veřejnou zahradou londýnské královské parky *Regent´s Park* a *St. James Park.* U nás byla na podnět osvíceného nejvyššího purkrabího Jana Nepomuka Rudolfa hraběte Chotka z Chotkova a Vojnína v roce 1804 s císařským schválením zpřístupněna veřejnosti Královská obora (Stromovka).

Císařský příklad postupně následovala i šlechta, přičemž se však zdaleka ne všichni šlechtici nechali císařem inspirovat. V roce 1800 otevřel pro veřejnost zahrady u svého vídeňského paláce kníže Schwarzenberg. Kolem roku 1800 zpřístupnil kníže Alois Josef I. von Liechtenstein veřejnosti svůj slavný lednický park. Obyvatelstvu Prahy sloužily alespoň v určité dny (neděle, svátky) i další zahrady, například promenádní park Vratislavův a Novotného na Smíchově, Bučkova zahrada v Bubenči, Krennův park, Salmovská zahrada, občas i zahrada Valdštejnská.

Dalším „způsobem vzniku" veřejného sadu bylo později i vykoupení soukromých zahrad a parků pro veřejnost. Obvykle se tak dělo až v druhé polovině či koncem 19. století, kdy se města snažila získat rozsáhlé soukromé sady uvnitř města do svého majetku a zapojit je do systému veřejné zeleně. Tak byly například v roce 1901 vykoupeny městem Smíchovem Kinského sady či v roce 1905 městem Královské Vinohrady Gröbovka.

V neposlední řadě existuje řada příkladů vzniku veřejného parku v místech zahrad zrušených institucí či zahrad konfiskovaných. Asi nejvýznamnějším a nejstarším příkladem je brněnský hlavní městský park Lužánky. Již před polovinou 18. století zde vznikla tzv. „jezuitská zahrada", sloužící pro meditaci a odpočinek, hojně navštěvovaná šlechtou, duchovenstvem i měšťanskou společností. Po zrušení jezuitského řádu (1773) věnoval císař Josef II. v roce 1786 osobním listem moravskoslezskému zemskému gubernátorovi hraběti Gavrianimu zahradu Brňanům ke zřízení městského sadu pro obveselení zdejšího obyvatelstva veřejnými procházkami. Tuto skutečnost dokládá pamětní deska umístěná u hlavního vstupu do parku *Josephus II. Publico 1786*. Park se záhy stal výletním, zábavním a společenským centrem, které o rok později navštívil sám císař při své cestě do Ruska. Vlna sekularizace klášterního majetku pokračovala po celé 19. století a další „uvolňování" klášterních zahrad pro veřejnost nastalo po vzniku republiky (pozemková reforma), za okupace (zákaz některých řádů) a definitivně po roce 1948. Podobně docházelo ke konfiskaci a znárodňování dalších majetků, včetně zahrad.

Zahrady a parky soukromé, od založení však určené pro veřejnost. Dalším krokem ke vzniku veřejného městského parku bylo nejen zpřístupňování stávajících zahrad a parků, ale od konce 18. století zakládání soukromých zahrad a parků přímo určených (také nebo zejména) pro veřejnost. Platila zde jasná pravidla. Kromě rekreační funkce zde často pod vlivem racionalismu a osvícenství hrála významnou roli funkce osvětová a vzdělávací. Osmnácté století si totiž chtělo rozumět jako století rozumu, chtělo být „osvíceným stoletím", věkem rozumu. V neposlední řadě zde byly provozovány i restaurace či tančírny, které plnily funkci zejména ekonomickou.

Z pražských příkladů těchto soukromých realizací určených veřejnosti lze uvést Růžodol (*Rosenthal*) na Špitálském poli (dnes Karlín) za Poříčskou bránou. V roce 1787 byl v místech

zrušeného hřbitova u kostela Obrácení sv. Pavla založen Janem Ferdinandem Schönfeldem u jeho papírny rozsáhlý „zábavní park“, záhy oblíbený cíl pražských výletníků s mnoha atraktivitami (letohrádek, kuriózní „geografická zahrada“). Park i letohrádek zanikly do konce 18. století.

Nejvýznamnějším pražským příkladem tohoto typu zahrady, příkladem spojení estetičnosti, oddechu i poučení, je nepochybně vinohradská Kanálka (Kanalská zahrada).[265] Na místě několika starších vinic ji zřídil kolem roku 1790 Josef Emanuel Canal hrabě de Malabaila markýz Cercenasco. Jednalo se o zdivem obehnanou botanickou, pokusnou zelinářskou a ovocnou zahradu. Mimo jiné zde vznikl dvorec, kde byl chován švýcarský dobytek a rozmanité druhy drůbeže (hospodářské výstaviště). Areál doplňovaly obytné budovy s tanečními a přednáškovými sály, pokusný cukrovar, lázně, pavilónky, můstky a lávky nad umělými potůčky, umělé jeskyňky, poustevna, bludiště, jezírko vč. romantického ostrůvku a voliéry s ptáky. Sama zahrada byla zřízena v mnoha stylech, měla část anglickou, část čínskou a francouzskou. Ve sklenících rostly různé exotické keře a květiny. Do zahrady, v roce 1800 zpřístupněné veřejnosti, byl pouze zakázán vstup psům a Židům. Ochranou před neukázněnými návštěvníky, kteří zahradu poškozovali, byl vstup vázán na zvláštní vstupenky.

Zahrada byla po Canalově smrti (1826) ponechána postupné degradaci. V roce 1884 povolil vinohradský stavební úřad její rozparcelování a v letech 1901 - 1903 byla zahrada definitivně zrušena a přeměněna na staveniště rychle expandujících Vinohrad. Kanálka je jakýmsi přechodným článkem mezi šlechtickou zahradou a veřejným parkem. Kromě výše zmiňovaných realizací vznikly v Praze i další podobné rekreační lokality (Pštrosska).

Veřejné sady ze soukromých prostředků. Dalším logickým krokem na cestě k veřejnému městskému parku jsou již ryze veřejné sady, ovšem ještě ze soukromých prostředků (sbírky, dary, nadace). Na tyto parkové úpravy ještě nesměly být vynaloženy obecní peníze. Byly často v majetku spolků či sdružení nebo v rukou soukromníků. Údržba sadů, stejně jako činže z hostinců a stánků v sadech již často obecní správě příslušela.

První opravdu lidový sad v pravém slova smyslu v Německu vznikl založením *Anglické zahrady* v Mnichově v roce 1789. Jejím zadavatelem byl kurfiřt Carl Theodor. Zahrada byla budována podle projektu dvorního zahradníka Friedricha Ludwiga Sckella (1750-1823) a byla výslovně plánována k zotavení a povznesení nejširších vrstev obyvatelstva. V Praze získal již v roce 1804 Filip Clam-Gallas povolení ke zřízení okrasného veřejného sadu v pustém prostoru před Újezdskou branou. Parčík byl téhož roku na náklady hraběte Clam-Gallase upraven. Po jeho smrti však chátral a brzy zanikl.

Dalším příkladem jsou sady Na novoměstských hradbách.[266] Podnětem k jejich založení byl oběžník nejvyššího purkrabího Chotka z listopadu 1827, v němž upozorňuje na nedostatek příjemných stinných sadů v Praze. Za nejvhodnější místo výsadeb označuje plochu na hradbách. Sady byly následně realizovány ze sbírek bohatých měšťanů a šlechty, která

[265] SMAŽÍK 1911; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 300; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 2000, s. 27; BAŠEOVÁ 1991, s. 86n

[266] BAŠEOVÁ 1991, s. 93

věnovala stromy a křoviny. Práce prováděli vojáci. V té době totiž ještě nesměl veřejný sad zatížit žádný obecní nebo veřejný důchod. Jednalo se spíš o vyhlídkovou promenádu vytvořenou trojnásobným stromořadím s vysázenými okrasnými keři a květinami, vinutými cestičkami a lavicemi na vyrovnaných plochách bastionů, později doplněnou oblíbenými kavárnami Victoria (1850) a Bohemia (1857) a kavárnou Weisovou. Sady na hradbách i s kavárnami zanikly do roku 1876 v souvislosti s bořením hradeb.

Rovněž tak významným počinem na cestě od šlechtického k veřejnému parku byly Wimmerovy sady, rozsáhlá romanticko-klasicistní krajinná regulace území, východně od novoměstských hradeb (od Žitné brány směrem k Nuslím a Vršovicím), na zanedbaném prostranství zvaném Sahara jižně od Kanálky. V letech 1800 až 1813 zde dal baron Jakub Wimmer vysázet trojnásobné topolové a kaštanové aleje. Volné plochy mezi nimi pokrývaly řady jabloní, šeříků a růží („Růžové aleje“) i běžné zemědělské plochy, vinice a štěpnice. Atraktivitu pro Pražany zvýšila rekreační restaurace Kravín s tanečním sálem, parkem a skleníky. V blízkém, skutečném kravíně se prodávalo čerstvě nadojené mléko. Tyto aleje, demokraticky přístupné všem Pražanům, měly původně také osvětový, osvícenský základ. Wimmer zde plánoval hvězdárnu, meteorologickou stanici k předvídání počasí jako službu pro zemědělce spojenou s celou sítí astronomických stanic v zemi (nerealizováno). Po Wimmerově smrti v roce 1822 sady pustly a posléze podlehly zastavovacím tlakům nastupujícího 19. století.

Kanálka jako prototyp městského veřejného parku a Wimmerovy sady jako prototyp příměstské rekreační krajiny s významnou hospodářskou funkcí, jistá protiváha velmi oblíbené Stromovky, byly nejvýznamnějšími realizacemi přelomu 18. a 19. století v Praze. Je paradoxní, že jejich likvidace spadá do doby, kdy byl jejich význam pro město všeobecně uznáván, a kdy na jiných místech Prahy byly podobné plochy zakládány.

Veřejné sady z veřejných prostředků. Posledním stadiem na cestě k veřejnému parku v dnešním slova smyslu je veřejný park založený z veřejných (obecních) prostředků. Jde o parky, kterými mohla města svobodně disponovat a do kterých měli volný a neomezený přístup všichni občané. Takové parky vznikaly ve větší míře až ve druhé polovině 19. století.

Z několika významnějších a časnějších příkladů ve střední Evropě lze uvést Městský lesík (*Városliget*) v Budapešti,[267] jehož počátky leží hluboko v 18. století. Císař Leopold I. věnoval bahnitý terén severně od Pešti budapešťskému magistrátu, který měl realizaci parku plně v rukou. V roce 1799 byla lokalita prohlášena místem zábavy a odpočinku a od roku 1817 zde byl na základě soutěže zahradních umělců z roku 1813 vybudován veřejný park. Náklady byly zčásti kryty soukromými dary, zčásti úvěrem na očekávaný zisk zábavného parku (kolotoč, hostinec, pronájem člunů).

Podobně aktivně jako v Budapešti postupovali občané Magdeburku. Po francouzském obležení bylo okolí města, po staletí sloužící jako zahrady, zničené. V roce 1816 bylo z iniciativy magistrátu glacis nově osázeno. Podle návrhů Petra Josefa Lenného byl pak, i přes

[267] MOLLIK – REINING – WURZER 1980, s. 324n

velké zadlužení města, zřízen na jihu od Magdeburku *Volkspark* (*Friedrich-Wilhelms-Garten*), jako místo určené k zábavným procházkám a společenským setkáním (krajinářský park s využitím vodních ploch, obratně vedené cesty s jedinečnými průhledy, lidový sál, chrámek, kaskáda, rybník).[268]

I ve Vídni nařídil František I. postavit park, který měl sloužit Vídeňanům k oddechu. Kolem roku 1821 tak vznikl jednoduchý lidový park (*Volksgarten*) na místě nově upravované části barokního opevnění.[269] Napoleon totiž nechal v říjnu a listopadu 1809 odstřelit velkou část barokního opevnění před Hofburgem. V roce 1817 byl zrušen pevnostní status Vídně a nedlouho poté vznikl v prostoru *Hofburgu* velkolepý prostor, tvořený velkým pravoúhlým náměstím s novou bránou (*Burgthor*) a dvěma přiléhajícími zahradami podle plánů Ludwiga von Remy, soukromá *k. k. Kaisergarten* (*Burggarten*) a veřejná *Volksgarten*. Ta byla první novou, veřejně přístupnou a jako veřejně přístupná i budovanou parkovou plochou Vídně. Atraktivitu *Volksgarten* zvýšil Theseův chrám a kávový salón, objekty zbudované podle plánů Petra von Nobile z roku 1822, a Rajská zahrádka.

Pro evropský vývoj městské zeleně byly velmi vlivné i parky vzniklé v souvislosti s regulací Paříže jako výsledek plodné spolupráce prefekta barona G. E. Haussmanna a zahradního architekta J. Ch. Alphanda. Příkladem může být *Parc des Buttes Chaumont* založený v letech 1866 až 1867 severovýchodně od Paříže, v místech zrušeného sádrového lomu a smetiště. Dalším příkladem je *Parc de Monceau* (*Parc Monceaux*), vzniklý okolo roku 1870 na místě zahrady založené vévodou Filipem Orleánským (1778) s četnými atraktivními prvky (rybník, exotické stromy, památníky).

V Praze založil v roce 1833 nejvyšší purkrabí hrabě Chotek nad východním koncem Jeleního příkopu, na místě pustých pastvin, hradního skladiště dřeva, části Mariánských hradeb a bastionu sv. Máří Magdaleny (zahrada dnešní Kramářovy vily) *Volksgarten*, skutečně veřejné sady, první městský park v Praze založený z obecních prostředků (od roku 1841 Chotkovy sady).[270] Práce provedl zahradník Královské obory Jiří Braul, novou úpravu sadů pak v letech 1887 až 1890 František Thomayer.

Veřejný park se sítí sadových cest vznikl z Chotkova podnětu i úpravami vrcholu Petřína (1835 až 1836), odkoupeného od Svatovítské kapituly. Plány vytvořil stavovský zahradník Jiří Braul a za skromnou mzdu zde pracovala pražská chudina. Byl zde vytvořen systém cest a postaveno 14 kapliček křížové cesty. Na Chotkovo přání se objevila zeleň i na tehdy pustém Vyšehradě. Jeho prostory se začaly „zelenat“ alejemi.

Do budování městských parků se významně zapojovalo i obyvatelstvo formou četných spolků a komisí. Zájem o „okrasné zahradnictví“ rostl i mezi měšťanstvem. Vznikala speciální okrasná zahradnictví, kde byly pěstovány a prodávány okrasné dřeviny i nejrůznější květiny. Slibný vývoj veřejné zeleně byl v Praze přerušen revolucí v roce 1848. Po této pauze

---

[268] TITÍŽ, s. 326n

[269] REINING 1999b, s. 18; MOLLIK – REINING – WURZER 1980, s. 37n

[270] např. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 295n; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 2000, s. 34; BAŠEOVÁ 1991, s. 93

nastalo období největšího vzepjetí zakládání krajinářských veřejných městských parků v Praze i v přilehlých obcích.

Nové realizace se začaly opět objevovat od 60. let. V roce 1867 měla Praha již 12 hektarů veřejné zeleně. Na jejím projektu a realizování spolupracovali stavovští zahradníci Královské obory jako Josef Fuchs a po něm Jiří Braul, potom také Bedřich Wünscher, později František Malý a Antonín Mareš. Nejvýznamnější období pro pražskou veřejnou zeleň je pak spojené s osobou Františka Thomayera,[271] ředitele pražských sadů z let 1884 až 1894. Thomayer je podepsán na tvorbě nebo přeměnách mnoha pražských parků, vedoucích k formálnímu zdokonalení starších založení (pestré palety květinových koberců ve sníženém parteru...).

Podíl zeleně se v průběhu 19. století stal prvkem zhodnocujícím kvalitu a cenu bydlení ve městě. Konec 19. století přinesl koncepci zahradních měst jako alternativy městského života ve zdravém prostředí. Vznikly nové zahradní čtvrti (např. pražský Spořilov či Ořechovka), předměstí a města, kde byla zeleň plnohodnotným urbanistickým prvkem. Ve 20. století se střídaly centralizační a decentralizační koncepce, ale hodnota zeleně, poznaná a všeobecně přijatá v 19. století, již nikdy nebyla zpochybňována, ačkoli praxe tomu vždy neodpovídala. Význam veřejného městského parku byl nejvíce pociťován právě v 19. století, což souvisí mj. s mobilitou obyvatelstva. Dokud chybí laciné dopravní prostředky a každodenní dlouhá pracovní doba umožňuje zotavení jen o nedělích, je samozřejmé, že veřejně přístupné parky mají velký význam a jsou zřizovány co nejblíže bydlišti. V posledních letech se však opět mění pohled obyvatelstva na městskou zeleň. Ulice jsou ucpány vozidly, provoz rekreačních objektů na venkově se zdražuje. Opět stoupá zájem o trávení volného času ve městě. Kvalita životního prostředí a množství zeleně se opět stává ukazatelem kvality bydlení a také výrazným činitelem ovlivňujícím cenu pozemků dané lokality.

O historické hodnotě zahrad a parků nebývá pochyb, zvlášť jsou-li součástí celých historických souborů. Podobně však mají tyto plochy velkou cenu urbanistickou, neboť i sebemenší zelená plocha uvnitř historického města může (ale nemusí) mít velký význam jako doklad stavebního a půdorysného vývoje sídla. Z rozmístění zelených ploch v historických jádrech měst lze číst jako v čítance o vývoji toho kterého sídla. V neposlední řadě však má městská zeleň, včetně zeleně historické, velkou hodnotu krajinářskou – v interiéru i exteriéru města dotváří charakter městské krajiny a v mnoha případech spoluvytváří vnímání města jako krajiny.

[271] STEINOVÁ 2009

Obr. 52: Městská zeleň. Chotkovy sady (Praha).

Chotkovy sady (Volksgarten) jsou prvním parkem tohoto typu v Praze. Byl založen v roce 1833 (podle plánu z roku 1832) z iniciativy nejvyššího purkrabího Karla Chotka z Chotkova a Vojnína (Chotkowa a Wognina) v souvislosti s výstavbou Chotkovy silnice (1831-1832).[272] *(Foto: autor)*

Jak je z předchozích řádků zřejmé, přírodní prostředí (krajinný rámec) a především terén, vodní prvky a rozsáhlé plochy vegetace ovlivňují formování města a zásadně podmiňují jeho kompozici.[273] Čím výraznější a složitější krajinný rámec, a to zejména reliéf, tím bohatší může být, ale nemusí, prostorová skladba města, kompozice jeho plánu. Takový terén přispívá i k rychlejší orientaci v prostoru města, dává městu plastický charakter a umožňuje stavebními hmotami stupňovat tento účin, a tím vytvořit působivé výškové kontrasty. Taková města mohou být i bez větších stavebních souborů a kulturních dominant značně zajímavá a neopakovatelná. Naopak, při menších výškových rozdílech a plošším reliéfu, více záleží v kompozici města na vytvoření umělých (stavebních) prvků a souborů, nebo na bohatším členění a diferencování jednotlivých funkčních ploch.[274]

---

[272] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ et al. 1999, s. 295n

[273] O významu přírodních prvků v kompozici měst hovoří stať popisující krásu Prahy: *Nemá sice vzdušné krásy horských štítů jako Salcburk, ani modrou hladinu moře, která zvyšuje krásy Neapole, Cařihradu, Lisabonu a měst Jižní Ameriky, není také obohacena mořskými zátokami a průplavy, jak je tomu v Benátkách, Leningradě a Bruggách. Příroda jí rovněž odepřela kontrast tropické vegetace, jakou dala Rio de Janeiru. Avšak pokud jde o synthesu terénu a dovršující jej lidskou činnost, nemá Praha soupeře. Londýn, Berlín, Antverpy, Drážďany leží v rovině. Paříž je terénně obohacena jen Montmartrem, vyhlídkově nevyužitým, takže potřebuje umělou věž Eiffelovu. Ani panorama Vídně, ačkoli Vídeň leží na úpatí Alp rovněž na nerovném terénu a ačkoli náleží k stejné stylové oblasti jako Praha, nemá výtvarných hodnot a možností. Nejblíže raze je Salcburk, jinak terénně příliš jednoznačný.* (ŘÍHA – STEFAN – VANČURA 1956, s. 69) podobně ještě jednou o významu terénu v prostorové a funkční skladbě Prahy: *Konfiguraci terénu vděčí Praha nejen za své přírodní a architektonické dominanty. Snad ještě důležitější je členění její zástavby do přirozených celků jednotlivých čtvrtí a městských sektorů, vymezených přírodními hranicemi toků, údolí a svahů. S tím souvisí přírodní enklávy zeleně, parků, zahrad, které se uchovaly nebo byly člověkem vytvořeny zejména na strmějších svazích a jiných zvláště v minulosti pro zastavění nepříhodných polohách.* (HRŮZA 2003, s. 11)

[274] srv. FIALA 1959, s. 63

Exkurs 7: Vznik a rozvoj veřejné zeleně malého města – Strakonice

V následující kapitole jsou nastíněny počátky veřejné zeleně ve Strakonicích v souvislosti se společenským životem města 19. století a první poloviny 20. století. Jedná se o typový příklad, dokládající procesy a situace známé z mnoha našich menších měst. Z tohoto hlediska může být i konkrétní případová studie přínosná.[275]

Jako v mnoha jiných městech je i ve Strakonicích vznik a rozvoj městských parků závislý na zděděném urbanistickém základu. Snad nejtypičtějším místem vzniku městských parků 19. století je hradební okruh. Z bezpečnostních důvodů bývalo kolem hradeb určeno nezastavitelné pásmo (*glacis*), které je obvykle majetkem eráru a proto není problém využít je po zrušení hradeb pro veřejné projekty. Pro městský park je štěstím, že ve stejnou dobu, kdy je ve většině měst odstraňováno opevnění, proniká celou Evropu výrazné parkové hnutí. Mnoho měst tak využívá nově získaných pozemků k založení parků či celých parkových systémů s promenádami, kavárnami, tanečními sály a výletními restauracemi.[276] Stejně tak je tomu i ve Strakonicích.

Město je téměř po celý středověk jen provizorně ohrazené, řádně neopevněné. Na rozdíl od založených měst té doby, kde je nejprve vytyčen hradební okruh a v něm pravidelně rozparcelovány pozemky, jsou Strakonice nesourodou a nepravidelnou srostlicí několika sídlišť. Teprve za vlády Jana z Rožmberka (1511-1532) dozrává rozhodnutí město náležitě opevnit. V době, kdy ostatní města již od tohoto typu hradeb pomalu ustupují, dostávají Strakonice na severu polokruh kamenných hradeb. Stavba je dokončena kolem roku 1529. Hradbou je jednoduchá zeď z lomového kamene a před ní asi 17 m široký vodou naplněný příkop a val, místo budoucích sadů. Jedná se o nejjednodušší typ středověkých hradeb, který ve své době už jen těžko může působit jako účinná hráz případného útoku. Po celé své délce mají hradby tři obdélné bašty s cimbuřím a jednu baštu okrouhlou v severozápadním nároží, jejíž zbytek se dodnes dochoval.

S rozvojem válečné technologie však hradby záhy ztrácí jakoukoliv obrannou funkci. Postupně je možno těsně k nim přistavovat domy. Úseky hradební zdi se tedy od konce 18. století stávají součástí přistavěných domů. Také některé bašty jsou obezděny různými přístavbami a včleněny do obytných a užitkových objektů. Takto skryté přežívají fragmenty hradebního systému až do 70. a 80. let 20. století jako součást zdiva zadních částí domů. Velká část hradeb, která není takto využita, je včetně obou hlavních bran postupně stržena již v průběhu 19. století.

---

[275] srv. KUPKA 2005c; KUPKA 2006b; KUPKA 2007a

[276] např. Brno, České Budějovice, Opava, Hradec Králové, Olomouc, Plzeň, Znojmo, Klatovy, Uherský Brod, Litoměřice, Jihlava, Písek, Prostějov a řada dalších měst. Ze zahraničních příkladů je nejvýznamnější vídeňská Ringstraße (srv. REINING 1999b; MOLLIK et al. 1980). Řada měst však tuto jedinečnou šanci promarňuje. Například Praha věnuje zeleni jen třetinu získaných pozemků, což se záhy ukazuje jako nedostatečné, zvlášť když velká část tří nově založených parků je postupně ještě značně redukována.

Městské sady tedy vznikají v místech, kde byl od středověku hradební val a vodní příkop. Od 18. století již nejsou hradby udržovány. Hradební příkop se pozvolna stává páchnoucí stokou a posléze smetištěm, až je počátkem 19. století zasypán. V roce 1836 nechává obec na srovnaném terénu vysázet hlavní promenádní kaštanovou alej, ke které přiléhá asi 15 až 20 m široký pruh, který je osázen dalšími stromy a keři. Úhrnem je na ploše asi 70 arů vysazeno okolo 800 stromů a několik tisíc keřů. Na umělém vršíčku je pak v roce 1837 postavena otevřená besídka. Tak vzniká z iniciativy a v režii města nejstarší část dnešních sadů. Později je k ní plynule připojena nová část sadů a vzniká skutečný městský park, ale na to si musí Strakoničtí počkat ještě půl století. Hlavní kaštanová alej je velmi zdevastovaná krutou zimou 1929, kdy musí být 34 stoletých stromů poraženo. Prázdná místa jsou osazena lipami. Postupně se tak původní hlavní alej ztrácí a později rozplývá v připojeném parku.

Název dnešních sadů odkazuje na strakonického mecenáše Antonína Rennera. Po něm pojmenovaný okrašlovací spolek se hned po svém založení (1885) pouští do budování sadů. K původnímu městskému parku (1836) přikupuje v roce 1886 dva korce pole a rozšiřuje jimi park o 28 arů. Tvorba přírodně krajinářského parku není věcí náhody, citu či intuice, ale má ji v rukou pověřený odborník, knížecí zahradník František Spilka,[277] který obstarává koupi potřebných keřů a stromů. Po vytvoření cestiček je zde v roce 1887 vysazeno 8220 kusů keřů, 41 solitérních stromů a 20 lip stromořadí. Pořizování stromů a keřů je podpořeno, což je pro toto období opět signifikantní, řadou darů. Stromy věnuje štěkeňský pán kníže z WindischGraetzů, rytíř Doubek, baron Bataglia z Bratronic či město Strakonice. Spolek místních hasičů ochotně a obětavě zalévá v parku nově vysázené dřeviny a redaktor Dvořák bezplatně uveřejňuje v místních novinách vše, co se týká spolku Renner a jeho činnosti. Sady jsou slavnostně odevzdány strakonické veřejnosti v roce 1887. V této době je spolkem dokonce založena i vlastní školka, aby mohla sloužit jako zdroj rostlinného materiálu pro vysazování stromů a keřů na vhodných místech města a okolí či pro případ dalšího rozšiřování parku.

Postupně spolek odkupuje i další přiléhající pozemky. Po roce 1893 vzniká nová část parku nesoucí jméno strakonického rodáka F. L. Čelakovského. Trávníky nového sadu jsou podle tehdejší módy doplněny květinovými záhony. Počátkem 20. století spolek kupuje další pozemky, *aby tím rozšířil sady a tak zdejšímu obecenstvu umožnil dlení v Boží přírodě a na zdravém vzduchu* (1904). Tato část parku nese jméno Františka Ladislava Riegra. Velikost spojených sadů se tím téměř zdvojnásobuje na délku 500m a plochu 2 ha 62 arů. Městské sady se stávají oblíbeným místem vycházek Strakonických. V městské kronice a dalších pramenech je opakovaně chválena činnost spolku i využití parku.[278]

---

[277] Na žádost spolku *Jeho Jasnost kníže Alfred z Windisch-Graetzů 18. února 1886 v Buda-Pešti s radostí svoliti ráčil, by knížecí zahradník parků pan Frant. Spilka, k obmýšlenému rozšiřování městských sadů co znalec mohl být požádán.* (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner Strakonice, kart. 1)

[278] *Sadů těch ponejvíce používá dělnictvo z továren, které po lopotné celodenní práci své večery v sadech tráví* (1904); *V uplynulém roce parku hojně se používalo, všechny vrstvy občanstva přicházely sem, aby po denní práci se zotavily, v neděli pak mimo to aby při koncertě duševně okřály* (1927); *(...) o městské sady stará se velmi pečlivě* (1933); *Okrašlovací spolek Renner vykonal mnoho pro úpravu a ozdobu města. Upraveny byly cesty v sadech, na Husově nábřeží, U Masarykových obecných škol, natřeny lavičky v sadech, vysazovány*

Od roku 1902 ustanovuje spolek funkci správce sadů, který řídí zaměstnance, zabezpečuje odbornou péči o spravované sadové plochy a každoročně podává výboru zprávu. Vandalismu Spolek čelí placením hlídačů a od roku 1895 přijímá stálého placeného zahradníka, jehož povinností je i hlídání sadů.

Druhým velmi oblíbeným místem procházek strakonických občanů je Podskalí. Rozkládá se na obou březích řeky Otavy západně od města. Levý břeh je viničním územím strakonických měšťanů, což dodnes dokládá terasovité uspořádání svahu a zbytky vinných sklepů. Jsou zde předměstské dvorce se soukromými zahradami, vaziště vorů, plavecká hospoda i městské bělidlo. Když se z Podskalí stává oblíbené rekreační místo, vyrůstá pro občerstvení návštěvníků hostinec a taneční parket.

V roce 1939 vykupuje město Strakonice levý břeh Podskalí. Hypotéka, kterou obec ke koupi získává od městské spořitelny, má být částečně hrazena i z nájmu plovárny a restaurace. Adaptací staré restaurace (vodovod, kanalizace), přistavěním chaty po vzoru horských chat, sadovými úpravami a zřízením hřišť a plovárny, jejíž potřeba je o to aktuálnější, oč je stávající plovárna z hygienických důvodů neudržitelná, zamýšlí obec vybudovat rekreační místo, které by mělo význam i pro oživení cizineckého ruchu ve městě. Péče o Podskalí je opět svěřena Okrašlovacímu spolku Renner, který se jí s finančními prostředky, které na to od města dostává, ochotně ujímá. Jsou zde rozšířeny cesty, urovnány a vysypány pískem, zřízena zátiší, role se přeměňují na trávníky, ve svazích jsou zasazeny schody, umožňující přístup k pěkným procházkovým partiím s krásnou vyhlídkou. Vysazuje se mnoho nových stromů a křovin. V roce 1947 začíná jednání s majiteli druhého břehu Podskalí, tzv. Zellerinovy stráně, o výměně jejich pozemků za část obecního lesa. Městu se jedná o to, aby stráň naproti Podskalí byla v jeho vlastnictví a nedošlo snad k vykácení stromů soukromníkem, čímž by byl poškozen romantický charakter celého Podskalí. Toto jednání je v roce 1948 zdárně ukončeno a i druhý břeh Podskalí se stává městským majetkem. Dnes je Podskalí významný rekreačním zázemím města.

Kromě městských sadů a Podskalí vzniká v první polovině 20. století soustava dalších parkových ploch, které dodnes tvoří kostru zeleně v centru Strakonic. Jejich vznik a provoz je spojován opět se jménem Okrašlovacího spolku Renner. Menší park vzniká před rezidencí Na Dubovci, kde původně býval úzký příkop hradního opevnění a ohrazená plocha před kostelem s brankou a lávkou přes řeku. V roce 1925 je sem umístěna socha M. Jana Husa a v souvislosti se stavbou Husova pomníku se v roce 1927 obec usnáší vytvořit na nově pojmenovaném Husově nábřeží veřejný sad a rovněž protější břeh osázet keři.

Další plochou v péči spolku je parčík u Masarykových obecných škol založený v roce 1933. V roce 1932 si pozemek u škol pronajal za uznávací poplatek 5 Kč ročně Okrašlovací spolek Renner od místní školní rady a založil zde park. Popis dalších menších parkových

---

stromy, keře, květiny, vydlážděna cesta v sadech a vykoupena cesta a upravena na Kuřidlo (1935); *Okrašlovací spolek Renner jako jiná léta pečlivě se staral o úpravu měst. sadů i sadů na různých místech města. V měst. sadech byly pořízeny nové stromy a křoviny (...)*(1936). (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner Strakonice, kart. 1)

ploch by již překračoval podrobnost obecného seznámení s rozvojem strakonické veřejné zeleně.

Město Strakonice není tak velké, aby bylo z centra daleko do volné přírody. Proto byla mimo parků hojně využívána k rekreaci, a to ještě před založením prvního veřejného sadu, příměstská krajina. Velmi oblíbeným výletním místem byl nedaleký městský les s vrchem Kuřidlem (severozápadně od Strakonic, 545 m n. m.) a Šibeničním vrchem (510 m. n. m.). K ochraně květeny na Kuřidle a v okolních lesích vydává v roce 1928 městská rada vyhlášky, postupně zde jsou umístěny lavičky, ze kterých se otevírá pohled na celé město i na vzdálené pásmo Šumavy. O oblibě Kuřidla, jako místa vycházek po strakonickém okolí se zmiňuje ve své korespondenci i František Ladislav Čelakovský. V roce 1935 vykupuje spolek Renner cestu na Kuřidlo a upravuje ji až k okraji lesa. Tím je ukončena dlouho trvající sporná záležitost o to, zda je cesta, která je sice více než padesát let nepřetržitě, všeobecně a veřejně používaná, ale přecházející přes soukromé pozemky, veřejná či nikoli, ke spokojenosti a pohodlí občanů. V roce 1939 je tato stezka na počest zemřelého čestného předsedy spolku Josefa Havrdy nazvána Havrdovou stezkou.[279]

Krátká sonda do života malého jihočeského města dokazuje, jaký význam byl na přelomu 19. a 20. století veřejné městské zeleni přikládán a s jakou péčí a obětavostí se občanská společnost formou řady dobrovolných aktivit zapojovala do jejího budování a údržby. O mimořádném významu okrašlovacích spolků v tomto období, kdy se veřejná zeleň formovala, bude pojednáno v posledních kapitolách.

[279] Pro tvorbu kapitoly bylo užito archiválií SOkA Strakonice – fond Spolek Renner Strakonice, kart. 1.; fond AM (Archiv města) Strakonice, kart. 165, kn. č. 102 (Kronika města I), kn. č. 103 (Kronika města II); fond MNV Strakonice, kn. č. 1 (Kronika města III), kn. č. 2 (Kronika města IV); fond MěNV Strakonice, kn. 3 (Kronika města V), kn. 4 (Kronika města VI), kn. 248 (Kronika města VII), kn. 249 (Kronika města VIII).

3.3 Vizuální či estetická atraktivita krajiny

Estetická hodnota krajiny je dnes neopominutelným a často klíčovým aspektem hodnocení krajiny, který úzce souvisí s její ochranou. Lidé totiž nemohou trvale spokojeně žít v ošklivém prostředí, a proto při jeho hodnocení spontánně uplatňují svoji potřebu krásy. Neuspokojování této potřeby se projevuje v podstatě obdobně jako neuspokojování jiných lidských potřeb, subjektivně pocity nepohody, objektivně znemožněním plného rozvoje člověka. Vnímání krásy naopak významně přispívá ke vzniku a rozvoji pocitů pohody, uspokojení a štěstí.[280]

Řada argumentů pro zachování té či oné krajiny či krajinného prvku koneckonců pramení často spíše z estetických preferencí než z praktických či etických důvodů.[281] V zákonné úpravě ochrany krajinného rázu je výslovně uvedeno, že krajinný ráz je chráněn před činností *snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu*.[282] Estetická hodnota krajiny a její ochrana je tedy zákonným kritériem ochrany krajiny a jejího rázu. Na druhou stranu se právě vliv na estetickou hodnotu stává jedním z nejvíce diskutabilních hledisek hodnocení krajinného rázu, které je možné snadno využít (zneužít) ke zpochybnění objektivity hodnocení krajinného rázu jako takového, neboť estetická hodnota je chápána jako pojem spojený s ryze subjektivním přístupem a tudíž metodicky těžko uchopitelný. Objeví-li se však pokus o vytvoření alespoň dílčích metod uchopení tohoto jevu, je pak často zpochybňován i ze strany obránců institutu krajinného rázu, neboť „každý“ tomuto (nějak) rozumí. Každý má svůj psychický život a přesvědčení o tom, jak to v životě chodí. Podobně každý dospělý měl a má estetické prožitky a o ty opírá svůj názor, většinou neartikulovaný, na estetické kategorie a obecněji na estetiku.[283] Víme, co je krásné, ale nevíme, co je krása.[284] Existuje řada předsudků o povaze estetické zkušenosti, o předmětu estetiky, vztahu umění a přírody, roli přírody a krajiny v lidském životě či dokonce existenci. Rovněž ztotožňování estetického prožitku s pouhou smyslovou, zhusta vizuální libostí či dokonce líbivostí (líbí – nelíbí) je stejně hluboce zavádějící jako je zakořeněné nejen v tzv. laické veřejnosti.[285.]

Diskuse nad nejrůznějšími aspekty estetické dimenze přírody a krajiny se staly během posledních desetiletí jedním z předních témat filozofické estetiky jako disciplíny.[286] Otázkou je, zda vůbec můžeme v přírodě rozlišovat krásné a ošklivé, či zda v souvislosti s přírodou a krajinou používat estetický pojem krásna. Dnes se člověk brání označení „ošklivý“ pro nějakou přírodní scenérii, zatímco ještě romantikové znali a provozovali i jakousi „kritiku“

---

[280] MÍCHAL 2001, s. 52

[281] srv. PTÁČKOVÁ – STIBRAL 2002, s. 42; STIBRAL 2005, s. 11

[282] §12 odst. 1 zák. ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (v platném znění)

[283] ZUSKA 2009b, s. 11

[284] *Wir wissen, was schön ist, aber wir wissen nicht, was das Schöne ist.* (WÖBSE 2002, s. 113)

[285] ZUSKA 2009c, s. 7

[286] srv. STIBRAL et al. 2009

krajiny.[287] Někteří autoři[288] dokonce vyčleňují výraz „ošklivý“ pouze pro něco uměle vytvořeného.

Pokusy hodnotit estetickou dimenzi krajiny v rámci hodnocení krajinného rázu se pak ze strany profesionálních estetiků musí nutně jevit jako nekompetentní, blížící se „fundovanosti“ tzv. lidové psychologie, tedy souhrnu mikromýtů o lidské psychice, tradovaných v laické veřejnosti.[289]

Estetická hodnota je hodnotou estetického objektu, který je mentálním konstruktem, svého druhu mostem či fúzí podnětů, stimulů, vlastností, které nabízí určitý objekt (krajina), a vhodně naladěného subjektu.[290] Může být tedy stanovena pouze ve vztahu ke svému vnímateli. Estetický objekt, kterým může být cokoli, co vzbudí pocit estetické libosti, tedy předpokládá estetický subjekt, který zaujme estetický postoj. Estetično není reálnou vlastností věci (krajiny). Souvisí s postojem subjektu (pozorovatele), který k němu zaujme estetický postoj (dominanci získá estetická funkce nad dalšími funkcemi, např. praktickými) či nikoli,[291] přičemž estetický zážitek (krajiny) je jedním z nejkomplexnějších (vícesmyslových) prožitků, jichž je člověk schopen.[292] Estetický soud je pak duchovně praktická emocionální schopnost člověka, utvářející se v procesu jeho výchovy jako hodnotící aktivita vyjadřující estetický postoj. Tento postoj je společensko-historicky podmíněný proměnlivým vztahem hodnotícího subjektu a hodnoceného objektu. Důležitým proměnným faktorem je sama komplexita estetického objektu, krajiny, která je vícedimenzionální. Wöbse uvádí, že zatímco obraz je dvojdimenzionální (jen dvojrozměrná plocha), film třídimenzionální (plocha a čas), tak krajina má dimenze čtyři – plocha, prostor, čas a pohyb.[293] Další proměnnou je vývoj estetických preferencí v rámci kategorie krajiny, resp. krajinných prvků, která pak zpětně ovlivňuje i různou oblibu jednotlivých objektů i různých typů místa. Historicky se jedná o změnu preferencí krajiny užitkové (rurální, bukolické, pastorální), vycházející z člověkem obhospodařované úrodné roviny, směrem ke krajině divoké, volné (v Evropě až od 18. století), ke krajině lesů a hor a posléze i bažin a pouští, které byly dříve považovány za objekty buď nehodné zájmu, nebo vysloveně nehezké.[294] Zemědělci považovali přírodu, tu divokou především, za nebezpečnou a hrozivou, vysoké hory dokonce vnímali jako obludné a označovali je jako bradavice nebo vředy, exemplární příklady šeredna.[295] Za krásnou a

---

[287] PTÁČKOVÁ – STIBRAL 2002, s. 42n

[288] CAILLOIS 1968

[289] ZUSKA 2009a, s. 22n

[290] TENTÝŽ, s. 25

[291] PTÁČKOVÁ – STIBRAL 2002, s. 142n

[292] srv. STIBRAL et al. 2009, s. 31

[293] WÖBSE 2002, s. 20

[294] STIBRAL et al. 2009, s. 32

[295] *Když spatřil teoretik klasicismu Johann Joachim Winckelmann poprvé Alpy, dokonce se prý hnusem pozvracel.* (STIBRAL 2006, s. 38)

půvabnou byla všeobecně považována krajina rovná, plochá a obdělávaná, krajina polí, sadů, vinohradů či ovocných stromů, kde nezůstává nic z divočiny ohrožující zemědělce.[296]

Právě na specifičnosti estetického hodnocení a souběžně specifičnosti estetické recepce stojí celá estetika.[297] Vnímající subjekt (uživatel, obyvatel či návštěvník krajiny) může nebo nemusí být schopen a ochoten vnímat určité vizuální vlastnosti krajiny a esteticky je oceňovat. Jiný je pohled ekologů, umělců, urbanistů, krajinných architektů či zemědělců.[298] Krajinné prvky, tolik ceněné ochránci kulturní krajiny, bývají často venkovskými lidmi souhrnně označovány jako „neřádstvo".[299] O velmi nízké ochotě vysadit zeleň na svých pozemcích například vypovídají výstupy výzkumu provedeného mezi vlastníky půdy, aktivními zemědělci a pronajímateli.[300]

Naskýtá se tedy legitimní otázka, zda lze otázku estetické hodnoty objektivizovat. Dostáváme se tedy opět k výtce subjektivity a tím ke zpochybnění ochrany krajinného rázu jako institutu, neboť přírodní a kulturní hodnoty krajiny jsou chráněny i jinými nástroji a to, čím je krajinný ráz jakožto komplexní nástroj ochrany krajiny jedinečný, jsou právě jevy spojované s pojmem „estetická hodnota". Pokud může být estetická hodnota stanovena pouze ve vztahu ke svému vnímateli, vyvolává to velkou nejistotu v identifikaci atributů krajiny vstupujících do hodnocení podle výše uvedeného zákona i v odhadu reakcí uživatelů krajiny na změny v krajinné scéně. Potom se lze ptát, zda vůbec lze estetickou hodnotu krajiny chránit zákonem? Estetika jako filozofická disciplína k tomuto problému dává zajímavé podněty, impulzy, pojmy (zejména pojem estetické normy, o kterém bude pojednáno dále), nikoli – jak se zdá – obecně platný návod či metodu využitelnou v praktickém hodnocení. Zvláště to platí, uvážíme-li, že v současné estetice přírody (krajiny) neexistuje jeden všeobecně přijímaný názor, nýbrž řada směrů a krajních poloh s různým zaměřením (ekoestetika, environmentální estetika, biologizující estetika, evoluční estetika krajiny…). Některé z teorií by byly pro hodnocení krajinného rázu s výhodou využitelné. Je to například populární *savanna theory,* která vznikla na poli evoluční estetiky krajiny, dle které pro člověka vyplývá bezpodmínečná estetická preference krajin savanového typu, tj. obliba tzv. arkadské resp. parkové krajiny, mírně zvlněné krajiny, kde se střídají otevřené zatravněné plochy s jednotlivými stromy nebo menšími lesíky a vodními prvky, v níž se pasou stáda velkých savců.[301] Protože však jsou jinými autory tyto teorie zpochybňovány a argumentačně vyvraceny, sama *savanna theory* je shledávána reduktivní a budí u humanitně orientovaných badatelů pochybnosti, stavěli bychom hodnocení opět na nestabilní základ, snadno napadnutelný z mnoha stran.

---

[296] STIBRAL 2006, s. 36

[297] ZUSKA 2009a, s. 24

[298] srv. LOKOČ – ULČÁK 2009

[299] LIBROVÁ, 2001, s. 130

[300] srv. SKLENIČKA 2001

[301] STELLA – STIBRAL 2009, s. 13

Jak tedy vyřešit tento rozpor? Klíčovou otázkou je, zda bylo záměrem zákonodárce estetickou hodnotu chápat v šíři estetiky jako filozofické disciplíny, resp. zda je účelné (a reálné) ji takto chápat v konkrétních hodnoceních krajiny. Zda také zákonodárce koneckonců neztotožňuje hodnotu estetického prožitku se smyslovou, a to zejména vizuální libostí, což je běžné chápání estetické hodnoty nejen v tzv. laické veřejnosti. V tomto smyslu se jeví užitečnou „redukce" – alespoň v této fázi hodnocení – na hodnocení nikoli estetické hodnoty v plném slova smyslu, ale vizuální atraktivnosti krajinné scény. To pracuje standardními metodami architektonické, krajinářské a urbanistické kompozice. Tento přístup se jeví jako oprávněný, neboť pro úvahy o krajinném rázu, jak se objevují a jsou uplatňovány v odborné veřejnosti, je totiž vnější výraz (jinak multisenzuálně vnímané) krajiny, projev její vnitřní struktury – krajinný obraz – základní kategorií a to proto, že krajinný ráz je ve smyslu zákona z velké části kategorií vizuální.[302] Orientace na vizuální složku vnímání zakořenila dnes ve společenských vědách natolik, že často pojem percepce splývá s pojmem vizuální percepce. Ruku v ruce s atrofií primitivnějších smyslů v evropské a americké kultuře převládly jako dominantní smysly zrak a sluch. Zrak je nesporně nejdůležitějším lidským smyslem, neboť poskytuje nejvíce informací, nutných pro orientaci v prostoru, je nejefektivnějším z lidských smyslů, je aktivní, schopný vědomou orientací kromě periferního vidění obsáhnout též prostor směrem nahoru a dozadu.[303] Lidé podle názorů vědců přijímají zrakem přibližně 80%[304] informací z okolního světa. Také každý prvek krajiny má stránku obsahovou a vizuální. Přítomnost přírodních, kulturních a historických hodnot je sice důležitá z hlediska významu, cennosti, vzácnosti, ale pro charakter krajiny se stává důležitou zejména tehdy, pokud se projevuje vizuálně.[305] Zejména tedy vizuální atraktivnost krajinné scény je vlastností, díky které návštěvník či pozorovatel (subjekt) může (ale nemusí) vnímat v krajině estetické hodnoty, tj. krajina se pro něj stane estetickým objektem, ke kterému zaujme estetický postoj.

Podstatnými vlastnostmi vizuální atraktivnosti krajinné scény jsou mimo jiné působivost, zajímavost, neopakovatelnost či jedinečnost, výrazná rozlišitelnost a zapamatovatelnost krajinné scény, která je tvořena množstvím hmotných vizuálně se projevujících prvků (přírodní či antropogenní povahy). Přítomností těchto prvků a jejich struktur vznikají určité vizuální jevy, které mohou (ale nemusí) představovat podstatné znaky krajinného rázu a mohou (ale nemusí) se projevovat čitelností, výrazností a nezaměnitelností. Analýza krajinné scény zdůrazňuje specifické působení skladebných prvků krajiny (terén, vegetace, voda, civilizační prvky) v prostorovém utváření, struktuře a textuře vnímané ve vizuální scéně. Tyto prvky a struktury totiž mohou vytvářet specifický účinek, vnímaný jako rozlišitelnost, zapamatovatelnost či harmonie, což jsou vlastnosti spoluvytvářející vizuální atraktivnost dané

[302] VOREL 2007a, s. 14

[303] HEXNER – NOVÁK 1996, s. 21

[304] HAMADOVÁ et al. 2007, s. 12

[305] VOREL 2007a, s. 14;

krajiny.[306] Prvním krokem analýzy krajinné scény je popis vnímané krajinné scény, provedený formou zobecnění prvků a struktur v několika skupinách.[307]

Sama analýza krajinné scény, byť je užitečným podkladem pro popis hodnocené krajiny, resp. její vizuální stránky, ještě neindikuje vizuální atraktivnost té které krajinné scény. Zkušenost, teorie (urbanistická a krajinářská kompozice) i různé výzkumy, zejména tzv. experimentální estetika,[308] dokládají, že je možno popsat takové vlastnosti krajiny, které většina uživatel krajiny (obyvatelé, návštěvníci) považuje za vizuálně atraktivní („krásné"). Lze-li však dokázat, že existuje v posuzování vizuální atraktivity krajiny prokazatelná shoda, otevírá se tím cesta k alespoň částečné objektivizaci a tím východisko z námitky ryzí subjektivity hodnocení krajinného rázu.

Značná část prací se shoduje na několika základních prvcích (jevech), které esteticky příznivě hodnocené krajiny obsahují. Patrně největší shoda panuje v tom, že člověka přitahuje voda a zelené rostliny, dále vysoké stromy, skupiny stromů, orientační body, vyhlídky, otevřená prostranství umožňující snadný pohyb, mírně zvlněný terén, nenarušený výhled na horizont, střední a vyšší komplexita.[309] Další z možných heuristických přístupů pro hodnocení krásy krajiny lze použít model „zahrady", který sice nedává hotové odpovědi na jednotlivé otázky, ale může poskytnout paradigma, přístupový rámec, který nám umožní lépe porozumět některým souvislostem.[310] Řada prvků indikujících vizuální atraktivitu patří k tzv. prostředkům harmonizace prostorových forem známých z architektonické kompozice. Jsou jimi například harmonické proporce, měřítko, rytmus, gradace, symetrie a asymetrie, kontrast a shoda, dominanty.[311]

Estetika krajiny byla totiž vždy chápána v závislosti na tzv. estetické normě, kterou můžeme chápat jako klíčový pojem dalších úvah. Estetická norma v určité době, konkrétní zeměpisné šířce a délce a v určitém kulturním prostředí ovlivňuje způsob estetického vnímání, cítění a prožívání, reguluje estetický postoj člověka k věcem. Estetická hodnota, která je dobově a společensky proměnná, tak může mít na základě běžných estetických norem obecnější platnost než jen subjektivní.[312] Přes veškerou proměnlivost estetické normy zůstává něco neměnného. Pevný základ estetických norem lze hledat v tzv. antropologické konstantě, která shrnuje fyzické a duševní ustrojení člověka. Přes veškerý vědecký a technický pokrok lidstva zůstává totiž jeho fyzický vzhled a způsob prožívání již po několik tisíciletí v podstatě neměnný.[313] V současnosti ovlivňuje v našich geografických a kulturních podmínkách estetickou normu zejména vědomí nutnosti zachování přírody a jejích hodnot, vědomí

---

[306] VOREL 2006a, s. 265

[307] srv. VOREL 2007a, s. 15n; WÖBSE 2002, s. 241n; kritéria hodnocení krajiny uvádí např. STEJSKALOVÁ 2006

[308] srv. ZELENKA – PÁSKOVÁ 2005, s. 38

[309] STELLA – STIBRAL 2009, s. 18

[310] DROZENOVÁ 2009, s. 72

[311] srv. HEXNER – NOVÁK 1996, s. 61n

[312] PTÁČKOVÁ – STIBRAL 2002, s. 142; ŠINDELÁŘ 1981, s. 201n

[313] PTÁČKOVÁ – STIBRAL 2002, s. 12

souvislostí, jednoty světa a nezničitelnosti života.[314] Estetickým se stává to, co je pro přírodu a její procesy přirozené a to, co k její přirozenosti patří,[315] prožitek nekonečnosti, věčnosti, nezničitelnosti, stálé obnovy.[316] Ladislav Žák (1947) to vyjadřuje slovy: *Všechny vjemy a zážitky, jež poskytuje člověku příroda a krajina, lze shrnouti pod společný, jednoduchý pojem krásy.* Na druhou stranu však krajiny beze stop lidského vlivu působí na člověka, který není právě nadšeným biologem či ochranářem, cize a jsou oproti mozaice kulturní krajiny vnímány jako monotónní pustina.[317]

Přes redukci estetické hodnoty na pouhou vizuální atraktivitu se díky pojmu estetické normy opět dostáváme – alespoň částečně – na půdu estetiky. Můžeme tedy konstatovat, že i když při hodnocení estetické hodnoty krajiny, jak je požadováno zákonem, redukujeme komplexní vícesmyslový prožitek krajiny na jeho vizuální stránku – u které lze dokázat jistou objektivní shodu názorů, docházíme k alespoň částečným výsledkům použitelným v hodnocení krajinného rázu.

Tuto úvahu lze shrnout konstatováním, že ačkoli je estetická hodnota klíčovým pojmem posuzování krajinného rázu, neexistuje jednotný postup při jejím stanovení a často se právě vliv na estetické hodnoty stává argumentačně nejslabší částí celého hodnocení, zpochybňující námitkou subjektivity oprávněnost a legitimitu celého hodnocení krajinného rázu. Pokusy s různými variantami vzorců pro „výpočet“ estetické hodnoty, které měly a mají za cíl objektivizovat hodnocení estetické hodnoty krajiny, se objevují poměrně často. V České republice je dosud v povědomí například tzv. „Dvořákův teorém“ (DVOŘÁK 1983),[318] který je mírně rozšířenou variantou vzorců G. D. Birkoffa (*Aesthetic Measure*, 1933), jenž stanovil vzorec Eh=H (O)/C (Eh – estetická hodnota, H – harmonie, O – řád, C – komplexnost), případně pozdějšího H. J. Eysencka (*Sense and Nonsense in Psychology*, 1957). Zuska však k tomu dodává: *Přitažlivost kvazi-exaktních vzorců a formulek je pochopitelná zejména pro scientistně orientované badatele, ale ze samé podstaty vede nutně buď ke svévoli, nebo nesmyslu, pokud si neuvědomíme limity a ´slepé skvrny´ takových pokusů.*[319] Na druhou stranu, i přes limity a „slepé skvrny“, je hodnocení estetické hodnoty, jež je zákonným kritériem ochrany krajiny, nutné určitou objektivitu přiznat. Míchal z Dvořákova teorému vyvozuje závěr, že estetika (jako věda) nemá monopol na všestranné hodnocení všech jevů, které se podílejí na vzniku, modalitě a „váze“ estetické hodnoty krajiny, a že snaha o

[314] ŠINDELÁŘ 1981, s. 33

[315] VOREL 2007a, s. 15

[316] ŠINDELÁŘ 1981, s. 35

[317] KOMÁREK 2008

[318] Podstatu vzniku estetických hodnot krajiny lze v duchu estetického teorému B. Dvořáka zjednodušeně formulovat takto: *V té míře, v jaké je určitá „mimoestetická“ hodnota krajiny objektivně významná, resp. subjektivně zajímavá pro pozorovatele, v té míře vystupuje vzhledem krajiny zprostředkovaný projev této „mimoestetické“ hodnoty jako její hodnota estetická „objektivní“, resp. „neobjektivní“.* (MÍCHAL 2001, s. 55)

[319] ZUSKA 2009a, s. 24

„objektivní“ estetické hodnocení krajiny vyžaduje přípravu podkladů přesahujících kompetence estetiky.[320]

Různé výzkumy hodnocení vizuální atraktivity krajinných scenérií,[321] nejčastěji prováděné hodnocením fotografií a dotazníky,[322] prokazují, že existuje – v daném čase a prostoru – prokazatelná intersubjektová shoda v estetických preferencích. Estetická hodnota tedy má obecnější platnost než jen subjektivní a hodnocení krajinné scény, zejména pokud se soustředí na hodnocení vizuální atraktivity jinak multisenzuálně vnímané krajiny[323] – k němuž nabízí řadu nástrojů krajinářská, architektonická a urbanistická kompozice – má smysl a praktickou využitelnost. Tento závěr totiž implikuje možnost vytvoření metodického postupu a objektivizace hodnocení „estetické hodnoty“ v rámci zákonného posuzování krajinného rázu.

---

[320] srv. MÍCHAL 2001, s. 57

[321] Na krajinu je možno se dívat z nekonečného množství míst. Z některého se krajina může zdát krásná, z jiného plná kazů. Při hodnocení je proto nutné vytipovat vhodná vyhlídková místa (referenční body) a vyhlídkové – pohledové trasy.

[322] Výzkumy estetických preferencí ve vztahu ke krajině a vůbec zjišťování hodnot krajiny se ve větší míře provádějí od 60. let 20. století. Založeny jsou většinou na hodnocení fotografií. (FLEKALOVÁ – SALAŠOVÁ 2009, s. 27). Několik uskutečněných průzkumů preferencí různých typů krajiny a scenérií vč. závěrů uvádí FLEKALOVÁ – SALAŠOVÁ (2009). K ověření platnosti předpokladu, že existuje intersubjektivní shoda při hodnocení vizuální atraktivity krajiny, tj. že estetická hodnota krajiny (alespoň v tomto redukovaném smyslu) není ryze subjektivní záležitostí, byl i autorem této práce proveden v listopadu a prosinci 2009 výzkum mezi 200 studenty magisterského a bakalářského studia FSv ČVUT, FŽP ČZU a FLD ČZU. Na základě hodnocení předkládaných fotografií byly zjištěny velmi závažné a prokazatelné rozdíly v průměrném posuzování vizuální atraktivity konkrétních krajin (KUPKA – VOREL 2010b). Výsledky rozsáhlejšího průzkumu provedeného na FIM UHK z let 2005 a 2007 byly publikovány v roce 2008. Jeho cílem bylo zjistit, které scenérie krajiny a proč jsou pro návštěvníky nejpřitažlivější a čím je tato přitažlivost způsobena, resp. jak je pociťována (ZELENKA et al. 2008). Podobně je pomocí fotografií a zákresů do nich prováděna řada tematických sociologických výzkumů (např. vnímání větrných elektráren – STIBOREK 2008; STIBOREK 2009).

[323] Právě multifaktoriální hodnocení krajiny, na kterém se kromě vizuálního vjemu podílí řada dalších okolností, může přinášet pochybnosti nad platností výsledků výzkumů estetického hodnocení krajiny založených na hodnocení fotografií. (srv. FLEKALOVÁ – SALAŠOVÁ 2009, s. 33) Přijmeme-li však meze takových výzkumů, lze je jako vhodnou sociologickou metodu využít.

4 Ochrana historické kulturní krajiny

Jak již bylo řečeno v úvodu, legislativa na ochranu krajiny a jejích hodnot není zanedbatelná, ale je roztříštěná do několika právních předpisů a několika resortů.[324] O různých nástrojích ochrany kulturní krajiny a jejích hodnot bylo v publikacích z nedávné doby mnohokrát pojednáno. V následujícím textu se zaměříme na dvě hlavní oblasti, státní památkovou péči a ochranu přírody a krajiny, a to zejména na institut krajinného rázu, jakožto univerzální nástroj ochrany charakteru krajiny.

Dosud platný Památkový zákon[325] dává několik možností k ochraně celků historické kulturní krajiny. Segmenty krajiny (aleje, obory, vodohospodářské úpravy, zahrady a parky) mohou být samy o sobě chráněné jako kulturní nemovité památky, případně jako národní kulturní památky (Rožmberská rybniční soustava). Významně se v historické krajině může odrazit ochrana sídel formou městských či vesnických památkových rezervací a zón nebo prohlášení archeologických památkových rezervací. Krajinné celky přiléhající k památkově chráněným objektům či areálům mohou být zahrnuty do ochranného pásma těchto památek (např. rozsáhlé ochranné pásmo národní kulturní památky Říp) nebo památkově chráněných území (zón či rezervací). Specifickým nástrojem ochrany historické krajiny je pak vyhlášení krajinné památkové zóny jakožto více či méně rozsáhlého území dochované kulturní krajiny zahrnujícího sídelní útvary a ucelené krajinné celky, jejichž dnešní podoba byla podstatnou měrou kultivována a formována historickou činností člověka. Přesto se však ochrana historické krajiny formou nástrojů státní památkové péče jeví jako nedostatečná, neboť se zabývá pouze velmi omezenými segmenty krajiny a jednotlivými prvky. Z desítek navržených krajinných památkových zón jich bylo dosud po dlouhém procesu prohlášeno pouhých devatenáct,[326] což představuje naprostý zlomek území historické kulturní krajiny, ač jedinečný. Lednicko-valtický areál, prohlášený za krajinnou památkovou zónu v roce 1992, je dokonce zařazen na prestižní Seznam památek světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Na ploše 185 km^2 se nachází kulturní krajina, která je kvalitou, rozsahem a měřítkem nejvýznamnějším krajinářským dílem České republiky a je ojedinělá i ve světovém měřítku.[327] Nacházíme však řadu cenných celků historické krajiny, například unikátně dochované plužiny různých typů na Prachaticku, které žádnou – nebo alespoň zčásti účinnou – ochranu ze strany památkové péče nepožívají. Je tedy zřejmé, že péče o historickou krajinu

[324] srv. KUČOVÁ 2006, KUČOVÁ 2007

[325] zákon ČNR č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (ve znění zákona ČNR č. 425/1990 Sb.)

[326] říjen 2010 (http://monumnet.npu.cz)

[327] Vyhláška MK ČR 484/1992 Sb., o prohlášení lednicko-valtického areálu na jižní Moravě za památkovou zónu. (http://monumnet.npu.cz)

se nevyčerpává na poli státní památkové péče. Jedná se o disciplínu mezirezortní, což vyjadřuje i memorandum Architektonické dědictví krajiny,[328] které deklaruje, že péče o kulturní krajinu se týká stejně ochrany přírody jako památkové péče. Je proto žádoucí, aby oba obory při péči o krajinu úzce spolupracovaly. Zároveň je třeba, pokračuje memorandum, zapojit další obory a rezorty.

Krajinou celého území se zabývá, jak již napovídá jeho název, zákon o ochraně přírody a krajiny.[329] Tento zákon, ač v gesci ministerstva životního prostředí, zavádí další účinné nástroje, které lze s výhodou použít k ochraně historické kulturní krajiny, jak v rámci zvláštní, tak obecné ochrany přírody a krajiny. V rámci zvláštní ochrany (třetí část zákona) je účinným nástrojem ochrana kulturní krajiny formou chráněných krajinných oblastí. Dle zákona jsou chráněnými krajinnými oblastmi rozsáhlá území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů, s hojným zastoupením dřevin, popřípadě s dochovanými památkami historického osídlení.[330] Dle této definice je zřejmé, že nejsou chráněny pouze přírodní prvky, ale i celkový ráz harmonicky utvářené kulturní krajiny včetně památek historického osídlení. Posláním chráněné krajinné oblasti je ochrana všech hodnot krajiny, jejího vzhledu a jejích typických znaků i přírodních zdrojů a vytváření vyváženého životního prostředí; k typickým znakům krajiny náleží zejména její povrchové utváření včetně vodních toků a ploch, klima krajiny, vegetační kryt a volně žijící živočišstvo, rozvržení a využití lesního a zemědělského půdního fondu a ve vztahu k ní také rozmístění a urbanistická skladba sídlišť, architektonické stavby a místní zástavba lidového rázu.[331]

Ze zkušenosti lze dokonce říci, že řada správ chráněných krajinných oblastí je aktivnějším a důslednějších ochráncem dochovaných stop historické kultivace krajiny (lidová architektura, struktura osídlení, urbanistická struktura, dochované plužiny) než orgány státní památkové péče. Dnešních dvacet pět chráněných krajinných oblastí přitom zaujímá nezanedbatelných 13.77% území České republiky,[332] což mnohonásobně převyšuje plochu krajinných památkových zón.

Nejdůležitější nástroje k ochraně kulturní krajiny však tento zákon stanoví ve své druhé části, zabývající se obecnou ochranou přírody a krajiny, neboť tato se dotýká celého území státu. Může zde tedy být postižena ochrana hodnot té kulturní krajiny, která není jinak institucionálně chráněna.

---

[328] Memorandum sympózia Architektonické dědictví krajiny. (Cheb, 21.-23.9.2006), publikováno např. in: Zahrada-park-krajina, XVI. roč., č. 3/2006, s. 1

[329] Zákon ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (v platném znění)

[330] §25 odst. 1

[331] Výnos MK ČSR čj. 6070/76, o zřízení chráněné krajinné oblasti „Kokořínsko“, rozprostírající se ve Středočeském kraji na území okresu Mělník a v Severočeském kraji na území okresů Česká Lípa a Litoměřice. (SCHKO Kokořínsko, http://www.kokorinsko.ochranaprirody.cz/)

[332] Ústřední seznam ochrany přírody, AOPK ČR (http://drusop.nature.cz, říjen 2010)

Jestliže registrace významných krajinných prvků, kterými mohou být i cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně historických zahrad a parků je v praxi spíše okrajovou záležitostí (formou významného krajinného prvku mohou být chráněny dochované plužiny, remízy, meze, aleje, sady),[333] uplatňování ochrany krajinného rázu podle §12 se stalo užívaným nástrojem ochrany kulturní krajiny. Ustanovení zákona vychází z celoevropsky přijatého principu, že existuje zájem na celoplošné ochraně krajinného rázu jako součásti kulturního dědictví minulosti a příznivého životního prostředí budoucích generací. Zákon vyjadřuje záměr, aby orgány ochrany přírody chránily nejen zvláště chráněná území a vyjmenované druhy rostlin a živočichů, ale aktivně přispívaly k péči o celé území beze zbytku, zejména z hlediska zachování bohatosti a pestrosti krajinných typů, jejich estetických a přírodních hodnot.

Vyhláška[334] k novému stavebnímu zákonu[335] dokonce stanoví jako součást územně analytických podkladů vymezení oblasti krajinného rázu a její charakteristiku (řádek 17) a vymezení místa krajinného rázu a jeho charakteristiku (řádek 18). Institut krajinného rázu se tedy stává náležitostí územního plánování a nejen územního plánování (posuzování EIA, SEA[336] a další).

Krajinný ráz, kterým se dle zákona rozumí zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umisťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonického měřítka a vztahů v krajině.[337] Pojetí krajinného rázu je tedy podle zákona o ochraně přírody a krajiny značně široké, neboť zahrnuje nejenom vizuální aspekty krajinné scény projevující se navenek estetickou atraktivností, ale také ochranu přírodních a kulturně-historických hodnot spoluvytvářejících specifický ráz krajiny. Vzniká tak velmi komplexní nástroj ochrany rázu, charakteru a kulturní identity krajiny, přičemž tento způsob ochrany není multiplikací jiných způsobů ochrany, protože ochrana krajinného rázu se nezabývá podstatou ochrany dle jiných zákonů, ale tuto ochranu vnímá na základě znaků rázu a identity krajiny.[338] Zákonný pojem „kulturní a historická charakteristika“ má zjevně přímou vazbu na ochranu historické krajiny či jejích znaků a hodnot, podobně jako ohled na zachování „kulturních dominant krajiny, harmonického měřítka a vztahů v krajině“.

Je možno shrnout, že krajina v sobě nese hodnoty přírodní, kulturní, historické, estetické, významové a symbolické. Řada z těchto hodnot je dnes a v minulosti také byla chráněna

---

[333] srv. LIPSKÝ 2009

[334] Vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti.

[335] Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (Stavební zákon)

[336] Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí; srv. VOREL – KUPKA 2009a

[337] §12 odst. 1 a 2

[338] srv. VOREL 2006b, s. 302; VOREL 2007b, s. 16

státní ochranou přírody a státní památkovou péčí. V obraze krajiny jsou tak ochráněny významné architektonické objekty jako kulturní památky, segmenty historické krajiny jako krajinné památkové zóny, cenná území přírodních hodnot jako velkoplošná a maloplošná zvláště chráněná území a podobně. Jsou to však pouze nejcennější prvky krajiny a dílčí území. Kulturní krajina jako celek s místy více či méně soustřeďujícími přírodní, estetické a kulturně-historické hodnoty však vyžaduje rovněž systematickou péči a ochranu. Právě uplatňování §12 může být stěžejním nástrojem ochrany krajiny a to na celém území.

4.1 Kulturní krajina a ochrana krajinného rázu

V praxi se v zásadě setkáváme s dvěma typy posuzování či hodnocení krajinného rázu.[339] Jedná se o preventivní hodnocení (generel krajinného rázu) a posuzování vlivu záměrů, staveb či změny využití území, na krajinný ráz.[340] Oba typy zadání jsou použitelné jako nástroje ochrany historické kulturní krajiny, první ve formě preventivních opatření, druhý v konkrétním případě hodnocení potenciálního zásahu do krajinného rázu. V obou případech je nutná úzká vazba na zákon, aby posouzení a jeho závěry byly uplatnitelné a právně obhajitelné. V tomto směru není prostor pro subjektivní či emocionální soudy. Příliš „široké“ pojímání ochrany krajinného rázu totiž může být paradoxně velmi kontraproduktivní, dávající důvody (záminky) ke zpochybnění či úplnému odstranění nebo značné redukci uplatňování institutu krajinného rázu jako takového. Podle dikce zákona se hodnotí několik tzv. zákonných kritérií krajinného rázu, kterými jsou přírodní, kulturní a historická charakteristika, estetická hodnota, významné krajinné prvky, zvláště chráněná území, kulturní dominanty, harmonické měřítko a harmonické vztahy v krajině.[341]

Další úvahy se budou soustřeďovat zejména na hodnocení preventivní, neboť právě preventivní hodnocení se může stát podkladem pro koncepční práci na poli ochrany rázu kulturní krajiny. Preventivní hodnocení krajinného rázu, což předjímá i zákon pojmem oblasti a místa krajinného rázu, se děje na různých úrovních. Oblastí krajinného rázu se myslí krajinný celek s podobnou přírodní, kulturní a historickou charakteristikou odrážející se v souboru jejích typických znaků, který se výrazně liší od jiného celku ve všech charakteristikách či v některé z nich a který zahrnuje více míst krajinného rázu. Oblast je vymezena hranicí, kterou mohou být přírodní nebo umělé prvky nebo jiná rozhraní měnících se charakteristik.[342] Z tohoto hlediska můžeme oblasti krajinného rázu považovat za regiony *sui generis*, neboť se jedná o území vymezená soubory typických znaků, které se vytvořily v souvislosti s rozdílnými podmínkami přírodními, tj. geomorfologickými, petrologicko-pedologickými, hydrologickými, klimatickými a biotickými, ale i podmínkami

[339] srv. VOREL 2003, s. 8n

[340] srv. VOREL et al. 2006; VOREL – KUPKA 2009a

[341] TAMTÉŽ

[342] VOREL et al. 2006, s. 6 (kap. A.3)

ekonomickými, kulturními, politickými, sociálními a historickými. Rozdělení území dle podobných rysů krajinného rázu, tj. podle oblastí krajinného rázu, je tedy dalším možným aspektem regionálního členění našeho území.

Místem krajinného rázu je pak část krajiny homogenní z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které odlišují místo krajinného rázu od jiných míst krajinného rázu. Je nejmenším hodnoceným prostorem. Jedná se zpravidla o vizuálně vymezený krajinný prostor (konkávní nebo konvexní), který je pohledově spojitý z většiny pozorovacích stanovišť nebo o území vnímatelné díky své výrazné charakterové odlišnosti.[343]

Každá z úrovní posouzení má jinou podrobnost, jinou „zrnitost". Ať se jedná o území kraje, správního obvodu obce s rozšířenou působností, velkoplošného zvláště chráněného území či přírodního parku, hlavním principem pro systém ochrany krajinného rázu je prostorová a charakterová diferenciace krajiny, která obecně představuje rozdělení celkového problému na problémy dílčí, a delimitace pásem odstupňované ochrany. Cílem členění krajiny je vystihnout souvislé, z určitého hlediska relativně homogenní celky vystihující jedinečné, neopakovatelné vlastnosti území, tj. typické znaky krajinného rázu v daném regionu (oblasti krajinného rázu – krajinné celky a místa krajinného rázu – krajinné prostory). V rázu krajiny totiž existují určité rysy, které jsou pro charakter jednotlivých oblastí a míst krajinného rázu signifikantní, které spoluvytvářejí svébytnou podobu, jedinečnost, odlišnost jednotlivých krajinných segmentů, ať už jsou to celky nebo prostory, oblasti nebo místa krajiny. Tyto rysy vyjadřují tzv. „identitu" kulturní krajiny. Identita je vlastností vyjádřenou, podobně jako u krajinného rázu, vizuálně vnímanými vlastnostmi a významem místa potvrzeným přítomností stop historického vývoje. Identitu kulturní krajiny je tedy možno chápat jako specifickou vlastnost krajinného rázu, danou specifickými charakteristikami. Oproti samotnému pojmu krajinného rázu, ve kterém převládá vizuální aspekt a estetické hodnoty, nabývá v pojmu identita na důležitosti také kulturní význam a odlišnost určitého místa nebo oblasti, výrazná rozlišitelnost obrazu krajiny a přítomnost výrazných a rázovitých stop kulturního a historického vývoje krajiny.[344] Na základě těchto vlastností krajiny je možno nalézt typické znaky identity pro určité regiony, které jsou jistě závislé na přírodních podmínkách (znaky přírodní charakteristiky), rovněž však mohou být významné pro vznik identity krajiny způsoby hospodářského využití krajiny (zemědělská krajina Polabí, rybniční krajina Třeboňska) a stavební činnost v krajině, čímž nejsou myšleny jen dominantní stavby, které mohou ovlivnit široký okruh krajiny a dát mu specifický znak (Radyně, Bezděz, Ještěd), ale také typická struktura osídlení, vzájemná poloha a vzdálenost vesnic a struktura jednotlivých venkovských sídel. Ve všech charakteristikách krajinného rázu, přírodní, kulturní i historické, hrají regionální rozdíly zásadní roli, neboť v mnoha případech vytvářejí odlišnost a jedinečnost, tj. rázovitost krajiny, resp. tyto odlišné charakteristiky jsou jedním z aspektů, parametrů umožňujících delimitaci regionů (oblastí – míst krajinného rázu).

---

[343] TAMTÉŽ; srv. BUKÁČEK – CULEK 2009

[344] srv. VOREL 2006a, s. 264n

Na základě identifikace a klasifikace znaků a hodnot jednotlivých charakteristik je pak možné tyto celky (oblasti, prostory, místa) s podobnou kvalitou (dochovaností, jedinečností) krajinného rázu zařadit do pásem odstupňované ochrany, resp. stanovit podobné požadavky ochrany krajinného rázu.

Exkurs 8: Tři příklady preventivního hodnocení krajinného rázu

Následující tři příklady konkrétních hodnocení krajinného rázu z let 2007 až 2009[345] představují různé úrovně posuzování s různou podrobností („zrnitostí“) a s různými výstupy pro ochranu krajinného rázu.

E.8.1 Preventivní hodnocení krajinného rázu CHKO[346]

Orgány ochrany přírody v chráněných územích (chráněné krajinné oblasti, přírodní parky) ve své činnosti často rozhodují o vlivu záměrů na krajinný ráz. Z roviny exaktních a jasně definovaných hodnot přírodovědných se dostávají do rovin neměřitelných, těžko uchopitelných a zdůvodnitelných. Právě v takové rovině se pohybuje hodnocení krajinného rázu, které pracuje s pojmy přírodních a estetických hodnot, harmonickým měřítkem a vztahy, s pojmem kulturní dominanty. Zkušenosti z těchto typů území ukazují na výhody vyhodnocení celého chráněného území z hlediska krajinného rázu metodou, která zužuje prostor subjektivního přístupu a použitím kritérií uplatňovaných i na jiných CHKO či přírodních parcích dosahuje srovnatelného přístupu k identifikaci a oceňování hodnot krajinného rázu.

Území většiny chráněných krajinných oblastí, přírodních parků a podobných typů území bývají značně různorodá. Nacházejí se zde segmenty, mnohdy dominantní, lesní krajiny, četné lokality přírodního či přírodě blízkého charakteru a další lokality vykazující význačné či jedinečné znaky přírodní charakteristiky krajinného rázu. Tato území jsou obvykle chráněna jinými instituty zákona o ochraně přírody a krajiny než je krajinný ráz. V těchto lokalitách není potřeba regulovat zástavbu formou podrobných konkrétních požadavků (vzhledových konvencí) na architekturu, formu a urbanistickou strukturu, neboť zde výstavba ve většině případů není možná. Z hlediska krajinného rázu zde stačí obecně formulované ochranné podmínky (například požadavek zachování horizontů, harmonického měřítka, vztahů…), které se uplatní například u staveb technické infrastruktury, vybavenosti či technologických staveb, které by v těchto lokalitách mohly přijít v úvahu.

Dále se však na území chráněných krajinných oblastí či přírodních parků nachází i segmenty zemědělské krajiny s venkovskou zástavbou, někdy dokonce, a to zejména v okrajových částech těchto území, segmenty krajiny urbanizované či industrializované. Zde

[345] Atelier V – Ing. arch. Ivan Vorel (http://www.atev.cz)

[346] srv. VOREL et al. 2008, VOREL et al. 2009a

by zástavba v úvahu přijít mohla a také k ní dochází. Její určitá regulace z hlediska krajinného rázu je zde proto nutná. Ovšem i tato území bývají značně různorodá. Jsou zde sídla s dochovanou tradiční architektonickou formou, hmotou, měřítkem a výrazem objektů, sídla s dochovanou urbanistickou strukturou, s dochovanou strukturou osídlení a strukturou krajiny (cestní síť, plužina...). Nacházejí se zde objekty lidové architektury i objekty zapsané dle památkového zákona mezi kulturní nemovité památky či národní kulturní památky (někdy ovšem v dezolátním stavu). Některé z těchto sídel či segmentů kulturní krajiny mohou být prohlášeny podle téhož zákona za památkové zóny nebo dokonce za památkové rezervace. Vedle toho se však na území chráněných krajinných oblastí či přírodních parků nachází i lokality s architekturou novodobou, nehodnotnou, neodpovídající tradičním regionálním znakům, četné přestavby, dostavby, přístavby, provizorní objekty, opuštěné zemědělské, technologické a vojenské areály, devastované vsi a chatové osady. V řadě takových území se navíc objevují i sídla zaniklá nebo částečně zaniklá, torza původní zástavby s pozůstatky již neexistujících krajinných struktur.

Z této různorodosti vyplývá požadavek na diferencovanou ochranu a regulaci budoucí zástavby a záměrů. Nelze stejně přísně regulovat ve zcela rozdílně hodnotných sídlech, ač v rámci jedné CHKO či přírodního parku. V osadách, kde se žádné tradiční znaky architektury či urbanistické struktury nedochovaly, nebo kde se zástavba v krajinném rázu vizuálně neuplatňuje, jsou striktní vzhledové konvence zbytečně omezující, neboť chrání neexistující hodnoty.

Pokus o diferencovaný přístup k usměrnění budoucí zástavby na základě evaluace znaků kulturní a historické charakteristiky byl učiněn v preventivním vyhodnocení krajinného rázu CHKO Český Les.[347] Principem hodnocení krajinného rázu a následné regulace eventuální budoucí zástavby byla prostorová a charakterová diferenciace krajiny území CHKO Český Les, delimitace pásem odstupňované ochrany pro vizuálně otevřené segmenty krajiny a následně posouzení rozvojových možností pro jednotlivá sídla.

Prostorová a charakterová diferenciace krajiny byla provedena zejména na základě prostorového členění území (charakteru georeliéfu), poměru mezi plochami lesních porostů a plochami zbytků kulturní zemědělské krajiny a charakteru a hustoty osídlení. Na úrovni oblasti krajinného rázu byly v krajině vymezeny základní krajinné celky a jejich dílčí části krajinné celky, na úrovni míst krajinného rázu byly vymezeny krajinné prostory a vizuálně otevřené segmenty krajiny. První nejobecnější úroveň ochrany byla definována pro jednotlivé krajinné celky, kde byly stanoveny obecné podmínky ochrany, které korespondují s identifikovanými a klasifikovanými dominantními znaky krajinného rázu v těchto krajinných celcích.

Vzhledem k tomu, že velkou část území CHKO pokrývají lesní porosty, kde není možno předpokládat tlaky na výstavbu objektů pro bydlení a rekreaci, byly pro tyto plochy stanoveny

[347] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina (2007). *Preventivní hodnocení krajinného rázu CHKO Český les.* (expertní posudek) Praha: Atelier V (http://www.atev.cz).

pouze regulativy omezující umisťování staveb do pohledově exponovaných poloh,[348] rušících horizonty a siluety a vnášejících do nenarušených přírodě blízkých scenérií civilizační vlivy. Změny ve využití území a eventuální stavební akce budou směřovány v naprosté většině mimo lesní porosty do enkláv bezlesí, do existujících sídel a zaniklých lokalit a do jejich okolí. Proto musí být ochrana krajinného rázu směřována především do těchto území a bylo se třeba obecně vyjádřit k usměrnění takových záměrů. Na území CHKO byla proto vymezena dílčí území ležící mimo souvislé lesní porosty a zahrnující kulturní krajinu, drobné lesní porosty a rozptýlenou zeleň, sídla, stopy zaniklých sídel a další civilizační prvky. Jedná se o tzv. vizuálně otevřené segmenty krajiny, pro které byla provedena delimitace pásem odstupňované ochrany (pásmo A – nejvyšší ochrany krajinného rázu, pásmo B – vysoké ochrany krajinného rázu a pásmo C – zpřísněné[349] ochrany krajinného rázu), která může být považována za druhou základní úroveň ochrany.[350] Každý z těchto prostorů byl tedy zařazen do jednoho ze tří pásem, ke kterým byly stanoveny obecné zásady ochrany.

Ve vizuálně otevřených segmentech krajiny leží sídla, která mají vlastní kvality, závislé na urbanistické struktuře, na přítomnosti architektonicky cenných objektů a kulturních dominant, na obrazu sídla v krajině a na rozvojových možnostech sídla. Proto byla provedena analýza všech sídel na území CHKO, pro která byly stanoveny podmínky pro výstavbu, jež jsou třetí úrovní ochrany. Mezi hodnocené znaky kulturní a historické charakteristiky, které byly explicitně posuzovány, lze uvést urbanistickou strukturu a její dochovanost, převažující charakter zástavby, vizuální projev zástavby v krajinných panoramatech, siluetu zástavby sídla, přítomnost architektonicky cenných staveb a dochovaných objektů lidové architektury, přítomnost památkově chráněných objektů a území, dochované stopy členění plužiny nebo jiné stopy hospodářského využití nebo jiné kultivace krajiny.

Výsledkem analýz pak bylo vyjádření rozvojových možností lokality z hlediska ochrany krajinného rázu, zejména zda vůbec jsou v lokalitě rozvojové možnosti (bez rozvojových možností, možná dostavba v prolukách, možná dostavba na rozvojových plochách). Pokud se rozvojové možnosti připouští, byly definovány omezující podmínky (regulativy) z hlediska ochrany struktury zástavby jakožto součásti rázu a identity krajiny (zachování struktury zástavby bez možnosti jejího doplnění, doplnění zástavby s respektováním dochované struktury, dotvoření struktury zástavby s ohledem na obraz sídla v krajinném rámci) a omezující podmínky z hlediska ochrany forem zástavby (zachování charakteru zástavby při respektování tradičních architektonických forem, prvků a materiálů, zachování charakteru zástavby při architektonickém výrazu korespondujícím s dochovanou architekturou,

[348] Existují různé metody výpočtu pohledové exponovanosti a vizuální citlivosti (více např. KUCHYŇKOVÁ – MIKITA 2009; KUCHYŇKOVÁ 2008).

[349] Na území CHKO je ochrana krajinného rázu vždy přísnější než na nechráněném území.

[350] Vymezení vizuálně otevřených segmentů krajiny odpovídá zcela typickému rázu krajiny Českého Lesa, v jiných typech území lze na této úrovni vymezit krajinné prostory a v rámci nich např. lokality se zástavbou (CHKO Kokořínsko, CHKO Český kras – Atelier V, 2009). Podstatná je vždy logická prostorová a charakterová diferenciace odpovídající konkrétní situaci řešeného území.

zachování charakteru zástavby při individuálním architektonickém výrazu).[351] Nejchoulostivějším místem venkovských sídel jsou z hlediska ochrany krajinného rázu zejména okraje vesnic při jejich přechodu do chráněné krajiny.

Představený způsob identifikace znaků a následného stanovení regulativů pro eventuální budoucí výstavbu na území CHKO Český Les ukazuje jednu z možností diferencovaného přístupu k usměrňování výstavby v chráněných územích z hlediska ochrany krajinného rázu, která zohledňuje různorodost takových typů území lépe než obecná a mnohdy zbytečně přísná a svazující regulace celého území.

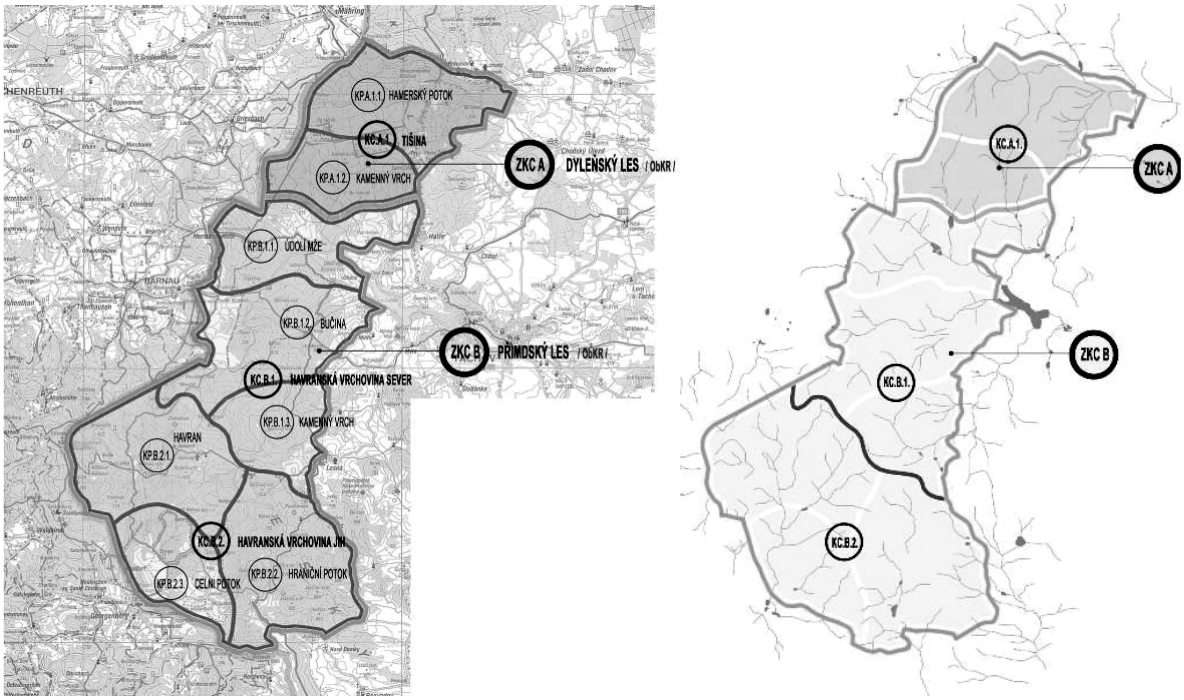

Obr. 53: Prostorová a charakterová diferenciace území severní části CHKO Český les.

Schéma ukazuje členění severní části CHKO Český les na základní krajinné celky (ZKC) a krajinné celky (KC) na úrovni oblastní krajinného rázu a krajinné prostory (KP) na úrovni míst krajinného rázu. (Atelier V, 2007)

E.8.2 Preventivní hodnocení krajinného rázu přírodního parku

Poměrně velké části kulturní krajiny jsou zařazeny do kategorie přírodního parku, který je podle zákona o ochraně přírody a krajiny vyhlašován k ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami. Je zřizován krajským

[351] Hodnocení sídla včetně definování rozvojových možností bylo zpracováno tabelárně tak, aby vyjádření cennosti hodnot bylo co nejsrozumitelnější a tudíž prakticky použitelné v rozhodování orgánů ochrany přírody a krajiny i jako podklad pro tvorbu územně plánovací dokumentace.

úřadem obecně závazným předpisem, který stanoví omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.[352] Předchůdcem přírodních parků byly tzv. klidové oblasti, které byly zřizovány pro omezení negativních vlivů na rekreační využitelnost těchto území. Z klidových oblastí se podle uvedeného zákona staly přírodní parky.

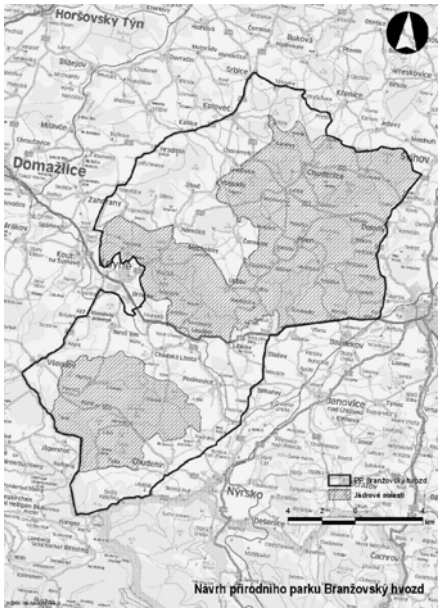

Obr. 54: Návrh hranic a jádrového území PPk Branžovská hvozd.

Schéma ukazuje návrh hranic a jádrového území přírodního parku Branžovský hvozd vzešlý z analýzy znaků a hodnot krajinného rázu. Pohled na dominantu kostela v Loučimi, která ovládá celou Kdyňskou brázdu. (Atelier V, 2008)

Podkladem pro zřízení přírodního parku bývá z logiky věci hodnocení krajinného rázu jakožto hlavního předmětu ochrany. Příkladem nově navrhovaného přírodního parku může být PPa Branžovský hvozd v Plzeňském kraji. K jeho případnému vyhlášení byla v roce 2008 zpracována krajinářsko-analytická studie s návrhovou částí věnovanou delimitaci hranic nového přírodního parku na zadaném území, [353] tj. v hranicích Branžovského bioregionu[354] a vymezení jádrových území nového přírodního parku.[355] Návrh kromě toho zároveň představuje materiál, kterým je možno přenést poznatky a zájmy ochrany přírody a krajiny do nástrojů územního plánování. Hodnocení bylo věnováno hlavním aspektům charakteru a rázu

[352] §12 odst. 3

[353] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2008). *Branžovský hvozd. Návrh delimitace hranic nového přírodního parku v rámci Branžovského bioregionu na základě posouzení krajinného rázu dle §12 zák. ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.* (expertní posudek) Praha: Atelier V (http://www.atev.cz).

[354] srv. CULEK 1996

[355] Z hlediska ochrany krajinného rázu je totiž problematická především ochrana rázu chráněného území při jeho hranicích. Ochranné pásmo obvykle nemůže zabránit poškození obrazu krajiny chráněného území či přírodního parku v dálkových pohledech (z lokalit vně chráněného území).

krajiny, přírodním podmínkám, stopám kulturně-historického vývoje (součástí řešeného území je i krajinná památková zóna Chudenicko), vizuálním (percepčním) hlediskům, vyhodnocení prostorových vztahů a vyhodnocení sídelní struktury území z hlediska urbanistické struktury, cenné architektury a obrazu sídla v krajině.

V hranicích bioregionu byly identifikovány a klasifikovány znaky a hodnoty krajinného rázu (přírodní, kulturní, historická charakteristika, vizuální /estetické/ hodnoty) a na základě jejich soustředěnosti a kvality byly specifikovány hranice nového přírodního parku. Jedním z výstupů materiálu byl následně návrh ochrany krajinného rázu v novém přírodním parku včetně stanovení ochranných podmínek. Pro orientaci v odstupňovaných požadavcích ochrany přírody a krajiny, resp. krajinného rázu byla uvnitř nově navrženého přírodního parku vymezena jádrová území jako území se specifickým krajinným rázem nebo se soustředěnými nejcennějšími znaky přírodní, kulturní a historické charakteristiky a estetickými hodnotami, přičemž pro tato jádrová území platí zpřísněné podmínky ochrany krajinného rázu, jejichž obecnou zásadou je zachování hlavních znaků struktury a obrazu krajiny na území přírodního parku – charakteru a struktury vegetačního krytu (podíl lesních porostů, podíl výrazných strukturních prvků zeleně zejména doprovodů vodotečí, mokřady, porosty mezí, doprovody cest, lesíky, remízy, aleje), struktury vodních prvků, struktury osídlení a cestní sítě, harmonie měřítka a vztahů a diverzity vizuálních prvků.

E.8.3 Preventivní hodnocení krajinného rázu kraje

Velkým územím hodnoceným z hlediska ochrany krajinného rázu bývá (v návaznosti na stavební zákon) území celého kraje.

Příkladem může být Generel krajinného rázu Jihočeského kraje.[356] Předmětem hodnocení bylo v tomto případě celé území kraje včetně velkoplošných zvláště chráněných území. Úkolem studie bylo vyhodnotit krajinný ráz kraje s cílem vymezit oblasti a místa krajinného rázu na regionální úrovni a vytvořit tak podklad pro řešení problematiky ochrany krajinného rázu v nástrojích územního plánování. Aby bylo možno definovat jednotlivé charakteristiky hodnoceného území a jednotlivých oblastí a dojít tak ke znakům, které spoluurčují ráz krajiny, bylo třeba věnovat pozornost nejenom přírodním podmínkám, ale také kulturnímu a historickému vývoji, přítomnosti lokalit s cenou architekturou, přítomnosti dochované lidové architektury, soustředění lidové architektury v regionech (regiony lidové architektury), rozboru krajiny z hlediska krajinných typů (krajinářské hodnocení) a z hlediska přítomnosti území s krajinářsko-estetickými hodnotami a harmonickým měřítkem. Součástí rozboru jednotlivých oblastí byl následně i návrh ochranných opatření sloužících k zachování a ochraně identifikovaných znaků a využitelných v tvorbě územně plánovacích podkladů a územně plánovací dokumentace a v činnosti orgánů ochrany přírody na území Jihočeského kraje.

[356] VOREL, Ivan – VORLOVÁ, Jana – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina – Pospíšil, František (2009). *Generel krajinného rázu Jihočeského kraje.* (expertní posudek). Praha: Atelier V (http://www.atev.cz).

Na základě analýz bylo na území Jihočeského kraje vymezeno 31 oblastí krajinného rázu, přičemž území velkoplošných zvláště chráněných území (NP Šumava, CHKO Šumava, CHKO Blanský les, CHKO Třeboňsko) a navrhované CHKO Novohradsko byla zahrnuta vždy pod jednu oblast krajinného rázu a to z toho důvodu, že není účelné do existujícího podrobného členění těchto území z hlediska krajinného rázu vnášen nové členění, které nemůže být z hlediska ochrany krajinného rázu účelné. Dalším krokem bylo vymezení tzv. charakteristických krajinných prostorů, tj. území, která vynikají soustředěnými hodnotami krajinného rázu, výraznými scenériemi a kulturní identitou a mohou představovat symboly jihočeské krajiny. Charakteristické krajinné prostory jsou chápány jako krajinné segmenty reprezentativní pro hodnocené území. Tyto segmenty nepokrývají celé území regionu, nýbrž pouze nejhodnotnější části s nejvýraznějším krajinným rázem. Některá z takových území jsou chráněna v rámci přírodních parků, jiná však leží v jinak nechráněné krajině. Z hlediska metodiky hodnocení krajinného rázu se jedná o určité soubory míst krajinného rázu, tedy o jednotku členění území na úrovni místa krajinného rázu.

Aby bylo zřejmé, kde na území Jihočeského kraje je krajinný ráz chráněn zvláště přísně, bylo následně vymezeno území s požadavkem zvýšené ochrany krajinného rázu superpozicí charakteristických krajinných prostorů, přírodních parků, krajinných památkových zón (včetně navrhovaných) a velkoplošných zvláště chráněných území.

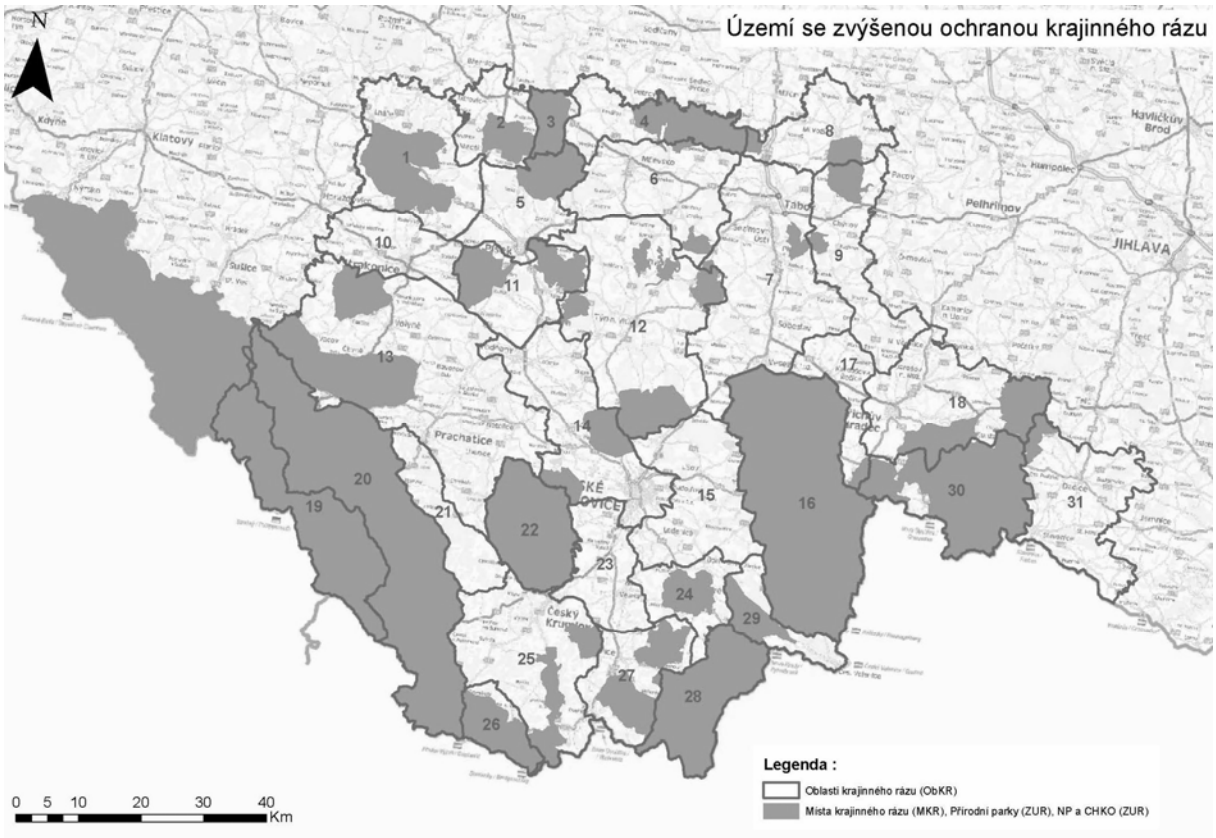

Obr. 55: Delimitace území se zvýšenou ochranou krajinného rázu v Jihočeském kraji.

Schéma ukazuje návrh hranic 31 oblastí krajinného rázu vzešlý z analýzy znaků a hodnot krajinného rázu a vymezení území se zvýšenou ochranou krajinného rázu. (Atelier V, 2009)

Tyto tři příklady předestírají konkrétní možnosti aplikace §12 v preventivních hodnoceních krajinného rázu velkých území a dokládají, že institut krajinného rázu je cenným a účinným nástrojem komplexní ochrany historické kulturní krajiny a důležitým nástrojem implementace Evropské úmluvy o krajině.

4.2 Ochrana domoviny a okrašlovací hnutí

Mimořádně významným bodem v péči o hodnoty kulturní krajiny je osvěta,[357] angažovanost občanské společnosti, vědomí hodnot a významu zachování krajinných krás pro život člověka, pro zachování jeho identity, vědomí sounáležitosti s přírodou, s minulostí, s „domovem". Je nutné vzbudit zájem veřejnosti o tyto otázky, přesvědčit o nutnosti péče o kulturní krajinu, připomínat to, co většina lidí pociťuje, ale co již často nepovažuje za podstatné – že člověk se v každodenním shonu občas zastaví, neboť potřebuje načerpat nové síly. V takových chvílích podvědomě hledá cestu k jistotě a kráse přírody, ke kořenům, ze kterých vyšel, k místům, kam patří.[358]

K formování pozitivního občanského komplexněji pojímaného vztahu k přírodě, krajině a památkám v minulosti velkou měrou přispěla činnost okrašlovacích spolků.[359] Volat po jejich masové obnově by bylo naivní a zcela nereálné, historický příklad z minulosti však může být platformou pro vznikání různých občanských iniciativ inspirovaných aktivitami historických okrašlovacích spolků.[360] A vedle legislativní ochrany krajiny a jejích hodnot, jak byla nastíněna výše, může dát vyrůst novému, stejně významnému proudu aktivit vycházejících zezdola, z iniciativy místních obyvatel.

Zrod okrašlovacího hnutí je spojen s novými silami 19. století, které přináší do společnosti řadu politických, společenských a hospodářských změn vedoucích k osvobození a postupné emancipaci měšťanské společnosti. Již v roce 1781, krátce po smrti své matky Marie Terezie, vydává císař Josef II. patent o zrušení nevolnictví neboli člověčenství (*Leibeigenschaft*), který umožňuje poddaným uzavírat sňatky, stěhovat se a dávat děti do učení a na studie bez souhlasu vrchností. Přestože ještě existuje pořád poddanství, je tím odstraněna hlavní bariéra příchodu nových obyvatel do měst za prací a výdělkem. Ve vrcholné fázi průmyslové revoluce ve městech následně roste počet pracovních příležitostí pro větší počet lidí z venkova. V revolučním roce 1848 je zrušeno poddanství a vrchnostenský systém. Skutečné osvobození rolníků, dobově řečeno „vyzdvižení z roboty", tj. výkup z roboty za mírnou finanční náhradu, se jenom v českých zemích týká asi milionu osob a probíhá do roku 1851. Také zrušení vrchnostenského zřízení, kdy byl správní systém založen na výkonu veřejné správy v první instanci patrimoniálními (vrchnostenskými) úřady nebo magistráty, kde vrchnost doposud zastupovali venkovští rychtáři a konšelé, vyvolává změny,

[357] VOREL 2000, s. 132

[358] VOREL 2001, s. 50

[359] MATOUŠKOVÁ 2000, s. 53

[360] srv. TAMTÉŽ, s. 61

které se po roce 1850 výrazně odráží ve všech sférách politického a společenského života a jsou signálem k odstartování správních přeměn v oblasti územní samosprávy, jež se nejvíce dotýkají právě nejnižšího systému státní správy, obcí, měst a okresů. Významným byl Prozatímní zákon obecní,[361] kterým byla obec prohlášena za základ svobodného státu, a nařízení o nové organizaci správy,[362] na jehož základě bylo stanoveno, že v čele jednotlivých korunních zemí stál místodržitel, země se dělily na kraje v čele s krajským prezidentem, a na okresy.[363] Svobodná obec dostává právo spravovat sama sebe prostřednictvím voleného zastupitelstva. K jejím nezadatelným právům patří například svobodná volba zástupců obce, přijímání členů do obecního svazku, správa vlastního jmění obce či výkon místní policie. Živnostenskou svobodu přináší definitivní zrušení již přežitého a nefunkčního, ekonomiku svazujícího cechovní zřízení novým živnostenským řádem.[364] Postupně se rozpadá politicko-ekonomický feudální systém středověké agrární společnosti. Obnovené ústavní zřízení (říjnový diplom) v roce 1860 a obecní zřízení z roku 1862[365] zahajuje v rakouské monarchii proces decentralizace. Obce a města získávají do jisté míry autonomní samosprávné postavení, dostávají právo volně se ve všem usnášet při respektování zákonů země a říše. Formuje se pojem veřejnost.

Ve stejné době se již všeobecně oceňuje význam zeleně a přírody pro zdravý život. Jako reakce na rychlou urbanizaci, zhoršení životního prostředí uvnitř města i osvícenské a fyziokratické myšlenky konce 18. století se formuje veřejný městský park v podobě, jak ho známe dnes. Proces emancipace měšťanstva a myšlenky francouzské revoluce s sebou přináší požadavek všem přístupné, veřejné zeleně. Člověk-občan, měšťan či měšťák, již neprojíždí v kočáře ze svého paláce do svého venkovského sídla, obklopeného kultivovanou zahradou na pozemku ohrazeném neprostupnou zdí nebo plotem, ale vychází do ulic, na promenády, kolonády a do parků. Je člověkem, který začíná vnímat celé „své“ město a který se aktivně spolupodílí na jeho společenském, politickém a kulturním životě. Navštěvuje letní divadla, výletní restaurace, zahradní slavnosti, nejrůznější klubové, sportovní a jiné zájmové podniky, zábavní parky a lidové veselice.

Pro 19. století je typická výrazná aktivní účast obyvatelstva, které se svou dobrovolnou prací podílí na tvorbě a rozvoji města. Vzniká množství spolků, jednot a komisí různých zaměření. V jazykově smíšených oblastech vznikaly spolky zaměřující svou činnost proti postupné germanizaci školství a společenského života, důležitou skupinou byly dělnické a řemeslnické spolky propagující především vzdělávání, myšlenky politické svobody a občanská práva dělníků, sociální roli plnily podpůrné a nemocenské spolky, důležitou skupinu

[361] v rámci císařského patentu č. 170/1849 ř. z. ze dne 17. března 1849

[362] nařízení č. 295/1849 ř. z., o nové organizaci správy z 26. března 1849

[363] KOLEKTIV AUTORŮ 2006, s. 9

[364] Zákon č. 227/1859 ř. z. ze dne 20. prosince 1859

[365] č. 18/1862 ř. z. – rámcový říšský obecní zákon, jednotlivé země pak vydávaly podrobnější zemské zákony, např. Čechy a Morava 1864, Slezsko 1863

tvořily spolky zemědělsko-chovatelské, sportovní, mládežnické, osvětové a kulturní. Specifickým typem spolků pak byly četné spolky okrašlovací, turistické či horské.[366]

Mnohé městské okrašlovací komise se formují již na základě nařízení guberniálního prezidia z roku 1830 o zřizování městských okrašlovacích komisí a fondů. Do fondů přispívají dobrovolní dárci a jsou tam převáděny i pokuty za přestupky občanů. Z fondů jsou nakupovány stromy pro zakládání zeleně. Jako občanské iniciativy později vznikají okrašlovací spolky. Mezníkem pro rozvoj spolkové činnosti je rok 1867, kdy je vydán zákon o právě spolčovacím,[367] což praxi znamená postupné nastartování činnosti mnoha spolků s nejrůznějším zaměřením, které v různé míře zasahují do života měst a okresů. Z dochovaných materiálů je zřejmé, že v čele spolků stojí většinou příslušníci inteligence a úřednictva, v mnohých případech i živnostníci či továrníci, zatímco většina dělníků se pravidelnou spolkovou činností tolik nezabývá. V mnoha kulturních a osvětových korporacích se objevují jedna a táž jména ve výborech i mezi řadovými členy.[368]

Okrašlovací svaz. Ministerstvo veřejných prací poskytuje okrašlovacím spolkům subvence ze zvláštního fondu. Objevuje se proto požadavek určité koordinace na centrální úrovni. Oporu, větší průbojnost a sílu, cílevědomé vedení a programovou náplň má dosud roztříštěným okrašlovacím spolkům dát nově zřízené ústředí. Na schůzi delegátů českých okrašlovacích spolků je dne 29. května 1904 zvolen přípravný výbor,[369] aby se poradil o stanovách pro zamýšlený *Svaz českých Spolků Okrašlovacích.* Výbor se opět schází 29. června 1904, přičemž je předložen návrh stanov, který je poskytnut výborům spolků k připomínkování a první svazové stanovy[370] jsou následně schváleny c. k. místodržitelstvím 26. září 1904.[371] 30. října 1904 se v zahradním sále restaurace U Choděrů v Praze koná ustavující valná hromada *Svazu českých spolků okrašlovacích v království Českém*, který je valnou hromadou 11. června 1905 přejmenován na *Svaz českých spolků okrašlovacích.*

Svaz posléze rozšiřuje svou působnost i na ochranu domoviny a na valné hromadě 31. října 1909 dostává nový název *Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (sídlem v Praze)*, zkráceně *Svaz okrašlovací v Praze*. Vypracovává nové vzorové stanovy pro všechny okrašlovací spolky a doporučuje jejich přijetí. Tento příklad ve změně názvu následuje na 100 spolků v Čechách a na Moravě. Po vzniku Československé republiky je Svaz v roce 1920 přejmenován na *Svaz československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze*, zkráceně *Československý svaz okrašlovací a ochranný v Praze*, aby byl v době Protektorátu nově pojmenován *Svaz spolků*

---

366 ŘÍHOVÁ (2003), s. 7n

367 zákon č. 134 ř. z. ze dne 15. listopadu 1867, o právě spolčovacím

368 ŘÍHOVÁ (2003), s. 7n

369 Jeho členy jsou Dr. Jan Urban Jarník, univerzitní profesor v Praze, Karel Škaloud, učitel v Šestajovicích, Dr. L. Pavlousek, advokát v Kralupech, Dr. Antonín Zahálka, advokát v Říčanech, a Emanuel Nebesář, pokladník občanské záložny v Mladé Boleslavi. (SOkA Strakonice, fond AM Strakonice, kart. 165)

370 *Stanovy Svazu českých spolků okrašlovacích v král. Českém.* (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 1, inv. č. 18)

371 výnos c. k. místodržitelství pro Království České číslo 206.206 ze dne 26. září 1904

pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze, zkráceně *Svaz okrašlovací v Praze*. Sídlem Svazu je od roku 1912 několik místností v Richterově domě na Malém nám. 11 v Praze 1.[372]

Svaz má od počátku velmi široké pole působnosti. Jeho cílem je pečovat o soustavnou organizaci a sdružování okrašlovacích spolků, rozvíjet okrašlování, zalesňování a zvelebování krajiny, obcí a míst v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, chránit domácí faunu, hlavně zpěvné ptactvo, floru a geologické zvláštnosti, dále chránit památky umělecké a historické včetně zřícenin, zachovávat rázovitost venkovských a městských staveb i po stránce estetické a činit opatření proti znešvařování měst i venkova, rovněž chránit lidové umění, snažit se o zlepšení veřejného zdravotnictví a čistoty, zajišťovat vhodné dopravní spojení míst bohatých na přírodní památky a podobně.[373]

Svaz pořádá sjezdy spolků, přednášky, výstavy, kurzy, soutěže; vydává časopisy *Krása našeho domova* a *Okrašlovací rádce*, různé brožury, pohlednice a podobně. Dalšími cíli Svazu jsou sdílet odborné rady při opatřování semen, květin, stromů a keřů, při zakládání sadů (rozpočty a plány), při zřizování pavilonů, sedátek a při budování rozhleden, lázní, koupelí, hřišť, při úpravě cest a dále též získávání právní ochrany pro provedené okrašlovací podniky.

Okrašlovací svaz je v zásadě záležitostí českých spolků, jednací řečí je čeština a svazovým sídlem Praha. V českých zemích však působí i četné okrašlovací spolky německé (*Heimat- u. Verschönerungsverein*).[374] Podobné spolky a svazy se objevují i v okolních státech. 30. března stejného roku jako v Praze, tj. v roce 1904, je v Drážďanech z iniciativy Ernsta Rudorffa založen Svaz pro ochranu domoviny[375] sdružující jednotlivé regionální organizace v ochraně domoviny, jehož cílem je podobně jako v Čechách *ochrana německé vlasti v její přírodní a historické jedinečnosti*.[376] Dle stanov z roku 1904 se jedná zejména o ochranu historických památek, péči o tradiční venkovskou a městskou výstavbu, ochranu krajiny včetně zřícenin, místní flóry, fauny a geologických zvláštností, lidového umění, tradičních zvyků, slavností a krojů. Podobně se jako zastřešující organizace v roce 1905 formuje švýcarský *Schweizer Heimatschutz*. Tyto organizace však nedosahují takové masovosti a monopolu jako Okrašlovací svaz v Čechách.

---

[372] Archiválie svazu uchovávají Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky v Praze (Fondy starších vědeckých společností, ústavů a spolků – Svaz okrašlovací v Praze – Prague Improvement Association). Nejvíce informací o Svazu okrašlovacích spolků a jeho členech je obsaženo v jednotlivých číslech časopisu *Krása našeho domova*, který vycházel pravidelně od roku 1904 až do zániku Svazu v roce 1951. Další údaje o počátcích Svazu poskytuje publikace vydaná k jeho desátému výročí (JEDLIČKA BRODSKÝ 1916).

[373] Jak se píše ve stanovách strakonického okrašlovacího spolku, je cílem spolků *okrašlovati, zalesňovati a zvelebovati vůbec sídlo spolkové i jeho okolí, buditi všude smysl pro přírodu a lásku ke všemu krásnému, zejména podporovati všemožné pěstování květin dětmi a dětské zahradnictví vůbec, chrániti přírodu, nevyjímajíc památné zříceniny, významnou domácí květenu, rostlinstvo a zvířenu, (...) též zakládati a udržovati veřejné sady a stromořadí*. (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1)

[374] například Německý okrašlovací spolek v Moravské Ostravě založený roku 1895

[375] *Bund Heimatschutz*, roku 1914 přejmenován na *Deutscher Bund Heimatschutz*, od roku 1937 *Deutscher Heimatbund,* od roku 1998 *Bund Heimat und Umwelt in Deutschland*

[376] *Zweck im Schutz der deutsche Heimat in ihrer natürlichen und geschichtlich gewordenen Eigenart* (Stanovy 1904, webová prezentace BHU: http://www.bhu.de)

Organizace Svazu. Svaz má podle prvních stanov z roku 1904 čtyři typy členů. Činnými členy, kteří tvoří základ Svazu, jsou jednotlivé místní okrašlovací, zalesňovací, zvelebovací a podobné spolky. Přispívajícím členem je každý příznivec okrašlování, který platí určenou výši příspěvku (v prvních stanovách určeny 2 K ročně). Zakládající členy jmenuje ústřední výbor Svazu za zvláštní služby Svazu prokázané, ale v podstatě jím může být každý, kdo při svém vstupu vloží do svazové pokladny jednorázově částku 50 korun (dle prvních stanov). Poslední kategorie, čestní členové, jsou jmenováni na návrh valné hromady za zvláštní zásluhy v okrašlování vůbec a nejsou povinni platit členské příspěvky. Prvním čestným členem je v roce 1909 jmenován starosta svazu Jan Urban Jarník.

Prostředky Svaz získává z příspěvků činných, přispívajících a zakládajících členů, dále z dobrovolných darů nebo odkazů příznivců, z výnosu literárních podniků a dalších kulturních a společenských podniků. Svazu poskytují subvence i některé významné instituce (Zemský výbor a zemský sněm Království Českého, C. k. ministerstvo kultu a vyučování, orby, železnic, veřejných prací, Královské hlavní město Praha…).

Orgány řídícími činnost Svazu jsou valná hromada, ústřední výbor a předsednictvo, dalšími složkami pak komise, krajské a okrskové sbory a skupiny, odbory a dozorčí výbor.

Valná hromada složená ze zástupců jednotlivých okrašlovacích spolků sdružených ve Svazu (dva zvolení zástupci z každého spolku), členů ústředního výboru a čestných členů Svazu se schází jednou v roce v Praze nebo v sídle některého ze zúčastněných spolků a rozhoduje o jednatelské a pokladní zprávě, volí starostu, členy ústředního výboru, dozorčí výbor, čestné členy a podobně.

Ústřední výbor, tj. starosta a devět členů (a tři náhradníci), se schází nejméně dvakrát za rok a mimo jiné volí dva náměstky, dva jednatele, pokladníka, účetního, rozhoduje o návrzích předsednictva, zřizuje odbory a řídí jejich činnost, vede soupis přírodních památek, vydává časopis, přijímá činné, přispívající a zakládající členy, a vykovává další pravomoci.

Předsednictvo Svazu, tj. starosta, náměstci, jednatelé, pokladní a účetní, řídí vnitřní správu Svazu v mezích a zásadách vytyčených valnou hromadou a ústředním výborem.

Prvním starostou svazu, který je představitelem Svazu zastupujícím jej ve všech záležitostech vůči třetím osobám, je jednohlasně zvolen univerzitní profesor Dr. Jan Urban Jarník (1904-1923), vynikající znalec rumunštiny a albánštiny. Dalšími starosty následně jsou Dr. Ladislav Brunclík (1923-1925), rada vrchnostenského zemského soudu, Dr. Luboš Jeřábek (1925-1938), ministerský rada a přednosta Státního památkového úřadu, Dr. Jan Emler (1938-1943), ředitel univerzitní knihovny, a Dr. Jaromír Klika (od roku 1943), docent botaniky a člen Československé akademie zemědělské.

V roce 1910 zahajuje činnost Komise pro ochranu památek přírodních, uměleckých a historických, která vede záležitosti ochrany ohrožených památek a řeší také otázky regulace, asanace, přestaveb, zakládání nových čtvrtí a podobně. Podléhá ústřednímu výboru a tvoří ji pět stálých a pět kooptovaných členů.

Krajské a okrskové sbory a skupiny představují regionální sdružení členů Svazu, která podávají zprávy o konkrétní činnosti, podávají návrhy a organizují práci spolků v těchto regionech. První okrskový sbor je založen v roce 1911 v Říčanech.

Víceméně samostatné složky Svazu představují odbory, které se řídí svými stanovami a jednacím řádem a jejichž úkolem je šířit myšlenky a zájmy Svazu mezi širokou veřejností.

3. března 1907 je založen Studentský odbor, jehož členové-studenti působí na školách, mezi mládeží na venkově, kde pořádají přednášky, propagují zakládání okrašlovacích spolků a pomáhají při pořizování soupisu přírodních památek. 23. února 1909 je založen ženský odbor, tzv. Čechova květnice, která si prostřednictvím pěstování květin, zahradnictví a rolnictví klade za cíl probouzet a upevňovat v srdcích dětí smysl pro přírodu, její krásy a bohatství. Studentský odbor zaniká již v průběhu první světové války a Čechova květnice krátce po ní.

Činnost Svazu. Na počátku své činnosti se Svaz potýká s nedostatkem pochopení státních úřadů a s tím spojenou malou výší podpor. Z 250 českých okrašlovacích spolků v Království českém vstupuje na začátku do Svazu pouze 63 činných členů. Situace se záhy mění poté, kdy začíná vycházet časopis *Krása našeho domova*, který je od roku 1930 rovněž věstníkem Spolku k ochraně zvířat a krátce též Klubu Za Starou Prahu. Je navázána spolupráce s Klubem Za Starou Prahu, Klubem Českých turistů, Jednotou profesorů a učitelů škol hospodářských a podobně. V roce 1907 Svaz zakládá moravskou odbočku pro Moravu a Slezsko.

V prvním desetiletí své působnosti Svaz rozvíjí prakticky všechny obory své činnosti. Vedle časopisu *Krása našeho domova* začíná vydávat také různé brožury, plakáty, pohlednice, odznaky, letáky s výzvami ohledně udržování čistoty a pořádku v domácnostech a obcích, poučné a ochranné nápisy do škol, sadů a veřejných místností[377] i jednotlivé publikace.[378]Svaz prodává i štočky obrázků uveřejněných v *Kráse našeho domova*, hodící se pro zhotovování uměleckých pohlednic.

V roce 1908 začíná systematicky pořizovat soupis přírodních památek. V témže roce také začíná rozdělovat zdarma sazenice stromů a keřů mezi jednotlivé spolky, které jednak

---

[377] *Rostlina cítí jako člověk, zlomena – žalostně hyne. Nelámej, netrhej, nešlap!; Ulomená větévka, utržený květ smutně vadnou a umírají. Netrhejte! Nelámejte!; Nesázel jsi, nepěstoval, v cizím sadě nečesej!; Dobrý člověk neublíží stromu!* (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62). Pro dokreslení lze uvést text plakátku vydaného nákladem Svazu v roce 1923: *S probuzeným jarem, které poskytuje lidskému oku tolik krás, probudí se zajisté i v nás láska k té kouzelné přírodě, která tak ladně každým rokem obléká naši milou vlast v roucho zeleně a květů. Popřejme této krásné přírodě místo u svých příbytků, u svých oken, na pavláčkách, balkonech, verandách i v arkýřích. Jarním heslem každé obce budiž: OZDOBME OKNA svých příbytků KVĚTINAMI! Zelená svěží tato dekorace zpestří ráz domů, zmizí únavná jednotvárnost a nehezké často průčelí se ukryje. Vzhled obcí bude příjemnější a veselejší. Podporujte tak činnost českých okrašlovacích spolků!* Na zadní straně plakátu je napsaná poznámka *50 kusů objednat* (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1).

[378] *Děti zahradníci; Sázejme, pěstujme, chraňme stromy!; Pěstování květin v domácnosti; Evropská zahrada; Podstata, cíl a organizace okrašlování; Květiny v domácnosti; Stromové a květinové slavnosti* a řada dalších (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62)

zakupuje ze svých prostředků, dále rozděluje spolkům lesní sazenice dané Svazu k dispozici c. k. ministerstvem orby a státních školek v Čechách. Jen v letech 1908 až 1912 je jednotlivým spolkům darováno prostřednictvím Svazu 1.139.018 sazenic v nákupní ceně 17.767 K, z čehož je 1.076.920 sazenic lesních stromů, 27.648 okrasných stromů, 4.933 ovocných stromů a 29.517 okrasných keřů. Nejvíce (více než sto tisíc sazenic) v tomto období získává Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Mnichovicích založený v roce 1907, dále Okrašlovací spolek pro Senohraby a okolí (přes 62 tisíc), založený v roce 1899, a Hospodářsko-okrašlující spolek v Malšicích u Tábora (přes 53 tisíc).[379] Svaz také pořádá velké množství přednášek a kurzů (*Kurs pro pěstovní květin v domácnosti*), organizuje soutěže (*Soutěž o zahradní besídku*, *Soutěž na okenní zahrádky*) a výstavy.

V roce 1909 je založen Fotografický archiv Svazu, v němž jsou postupem doby uchovávány stovky fotografií, pohledů a obrázků přírodních památek, stromů, keřů, živočichů a také snímků dokumentujících činnost jednotlivých spolků. Mimo to Svaz udílí podpory svým členům, poskytuje rady a pokyny při opatřování květin, stromů, zakládání sadů (*Čechova zahrada pro školáky* založená Čechovou květnicí roku 1911), zřizování rozhleden, lázní, hřišť a podobně.

Od roku 1904 do roku 1914 je vytvořeno 177 nových spolků. Koncem roku 1912 působilo v Čechách 300 okrašlovacích spolků, z nichž 266 bylo sdruženo ve Svazu, 34 dosud zůstávalo nesdruženo,[380] na Moravě působilo 75 spolků, z toho 60 sdružených ve Svazu, ve Slezsku dva spolky, oba sdruženy (Háj a Ostrava Polská). Všechny spolky sdružovaly více než 30.556 členů (u 20 spolků nebyl Svazu znám počet členů).[381]

V roce 1914 je ve Svazu zastoupeno již 367 činných členů, okrašlovacích spolků z celých Čech a Moravy. První světová válka však způsobuje pokles aktivity okrašlovacích spolků, je omezen výdej sazenic, časopis není vydáván pravidelně, snižují se platy kancelářských sil, někteří funkcionáři jsou povoláni do války a Čechova zahrada musí být vrácena Pražské obci. Přesto neustále roste počet členů Svazu, který v roce 1919 dosahuje svého maxima, tj. 388 činných členů. Od té doby počet členů postupně klesá.

Po vzniku Československa je působnost Svazu rozšířena i na Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde ovšem nikdy nedosahuje takového rozšíření jako v Čechách a na Moravě. Na Slovensku je zástupcem Svazu místostarosta Jan Emler, ředitel univerzitní knihovny v Bratislavě.

---

[379] MÚA AV, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62

[380] Starosta Svazu profesor Jarník při příležitosti blížícího se desetiletého výročí vyzývá dosud nesdružené spolky: *Činovníky těch spolků, které dosud ve Svazu Okrašlovacím sdruženy nejsou, žádáme, aby vlivem svým se přičinili, aby spolky, o něž jde, co nejdříve ke Svazu přistoupily, aby v roce 1914, kdy Svaz dovrší své desítileté trvání, nebylo jediného spolku v Čechách a na Moravě, který by stál mimo organisaci.* (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1)

[381] *Seznam a některé statistické údaje Českých spolků okrašlovacích, zalesňovacích a pro ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku koncem roku 1912.* (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62)

Vedle tradičních partnerů se rozvíjí spolupráce se Svazem Junáků-Skautů a především se Státní památkovým úřadem pro Čechy. Výsledkem spolupráce s Klubem českých turistů je založení Československé ligy na ochranu přírody v roce 1931. Novým prvkem Svazu je navázání kontaktů se zahraničními institucemi v USA, Kanadě, Argentině, Egyptě, Japonsku, Indii, Palestině, Austrálii, v Evropě pak především s Francií, Velkou Británií, Švýcarskem, Holandskem a Německem. Svaz je zastoupen na mnoha poválečných sjezdech (Berlín 1923 – založení mezinárodní společnosti pro ochranu zubrů, Luxemburg 1925 – Kongres pro ochranu ptactva, Brusel 1927, Cassel 1928, Drážďany 1929).

Ze seznamů spolků činných ve Svazu si lze udělat představu o době vzniku jednotlivých spolků a jejich vstupu do Svazu. V Čechách je na seznamu z roku 1939[382] uveden u 283 spolků rok vzniku. Podle něj do konce 19. století vzniklo sto deset spolků, zejména v osmdesátých (čtyřicet šest) a v devadesátých letech (čtyřicet devět). Nejstaršími jsou Spolek pro okrašlování Kutné Hory a okolí (založen v roce 1860, od roku 1907 členem Svazu, 159 členů v roce 1939) a Sadařská a okrašlovací jednota v Domažlicích (založena v roce 1867, členem Svazu od roku 1905, v roce 1939 59 členů). Mezi spolky založenými v 70. letech 19. století figurují Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny „Vesna“ v Jindřichově Hradci (1871), Okrašlovací spolek v Kolíně (1872), Zemědělský a okrašlovací spolek pro Mladou Boleslav a okolí (1872), Spolek pro okrašlování města a okolí čáslavského (1872), Spolek pro okrášlení Jičína (1873), Jednota pro zakládání sadů k okrášlení města Plzně a okolí (1874), Sadařský a okrašlovací spolek v Trhových Svinech (1875), Okrašlovací spolek v Unhošti (1875), Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Týnci nad Labem (1876), Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Berouně (1876), Okrašlovací spolek v Úvalech (1877), Okrašlovací spolek v Nové Pace (1877) a Okrašlovací spolek „Renner“ ve Strakonicích (1878). Od začátku století vzniklo dalších sto sedmdesát tři spolků, nejvíce mezi lety 1900 až 1910 – šedesát čtyři. Na Moravě a ve Slezsku z 58 spolků v roce 1939, u kterých je uveden rok vzniku, jich do konce 19. století působilo devatenáct, do roku 1939 pak vzniklo dalších třicet devět, nejvíce mezi lety 1900 a 1910 – osmnáct. Nejstaršími činnými spolky na Moravě a ve Slezsku byly Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Prostějově (založen v roce 1872, členem Svazu od roku 1914, 86 členů v roce 1939) a Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Rožnově pod Radhoštěm (založen 1875, ve Svazu od roku 1909, 152 členů v roce 1939), ve Slezsku je nejstarším spolkem Okrašlovací spolek v Polské Ostravě (založen v roce 1894, členem Svazu od roku 1909). Na Slovensku působilo před válkou pouhých pět spolků založených až ve dvacátých a třicátých letech 20. století.

Za okupace se Svaz soustředil zejména na otázky úpravy obcí a celkového charakteru krajiny a na rozšiřování své členské základny. V roce 1939 měl Svaz 358 činných spolků, v roce 1942 patřilo ke Svazu 374 a na konci roku 1945 379 okrašlovacích spolků. Velkou aktivitu vybíjel v zakládání botanických rezervací a v evidenci starých a vzácných stromů, přičemž se zakládáním rezervací a pronajímáním pozemků s ohroženými druhy rostlin začal již v roce 1939 ve spolupráci se Svazem na ochranu přírody a domoviny v Brně. V roce 1942

[382] TAMTÉŽ

spravuje čtyři české rezervace (např. *Chržín u Kralup*, *Stará Báň u Žehuně*) a devatenáct na Moravě (např. *Větrník u Bučovic*, *Žerůvky u Olomouce*, *Šévy u Mouřínova*, *Mohelno*). V této činnosti pokračuje až do roku 1948, kdy ji z důvodu neúnosných nákladů přebírá ministerstvo školství, věd a umění. Velmi významným úkolem je péče o stromy. Zahrnuje nejen soupis starých a významných stromů a křovin, ale také jejich ochranu, tj. konzervaci, zastřešení, zpevnění vykotlaných stromů a podobně. Současně jsou pořizovány soupisy těchto stromů v jednotlivých regionech, z nichž některé jsou i vydány tiskem.[383] Je vedena jejich kartotéka obsahující i jejich fotografie a popisy. Z dalších akcí Svazu vyniká tzv. *Povodňová akce*, oprava a úprava obcí po jarních povodních v roce 1940, nebo podíl na akci *Krásný vzhled obcí a měst* pro zlepšení hospodářských, zdravotních a estetických poměrů v obcích.

Likvidace Svazu.[384] Po roce 1945 činnost Svazu stagnuje a útlum trvá prakticky až do jeho rozpuštění. Důvodů je řada, uvolnění vázaných vkladů, pokles zájmu o práci okrašlovacích spolků, nedostatek pracovních sil a materiálu ke konzervačním a záchranným pracím i úbytek činovníků spolků způsobený přesunem části obyvatelstva do opuštěného pohraničí. Počet spolků zvolna klesá, v roce 1948 je jich 364. Z nečetných akcí z tohoto období je důležitý projekt odborného vegetačního plánu pro Ležáky, který vytváří architekt Ladislav Žák.

Svaz zaniká k 31. prosinci 1951 na základě zákona, který stanovil nové zásady spolčovacího práva a s tím spojenou dočasnost trvání spolků vzniklých před 1. říjnem 1951.[385] Ty se dle tohoto zákona (§9) mohou přeměnit v organizace nebo do nich včlenit; spolek se může přeměnit též v jiný vhodný útvar nebo do něho včlenit. Způsob přeměny nebo včlenění spolků, jakož i zánik zbylých spolků a způsob, jak bude naloženo s jejich majetkem, dle tohoto zákona má upravit ministerstvo vnitra v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady obecným právním předpisem.[386] Z nařízení příslušných ONV však jsou spolky postupně likvidovány již v roce 1950. V letech 1949 a 1950 je zlikvidováno či vyškrtnuto 89 spolků, což je dvojnásobně více než v předcházejících letech a v době okupace.[387]

---

[383] HROBAŘ, František, *Staré a památné stromy na Žambersku, Králicku a Rokytnicku v Orlických horách.*

[384] MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 1, inv. č. 26

[385] zákon č. 68/1951 Sb. ze dne 1. října 1951, o dobrovolných organizacích a shromážděních

[386] vyhláška ministerstva vnitra č. 320/1951 Ú. l., o dobrovolných organizacích a shromážděních

[387] Není nic platný dopis předsedy Svazu Prof. Dr. Jaromíra Kliky ministerstvu vnitra ze dne 29. prosince 1950: *Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny (...) zároveň upozorňuje, že více nežli padesátiletá činnost okrašlovacích spolků je většinou velmi vžita a nese dosud potěšitelné výsledky, jevící se jak v péči o zvelebení zevního vzhledu našich obcí, tak i v ochraně přírody a soustavném poučování občanstva o nutnosti hygienického bydlení. Bylo by jistě značnou chybou, kdyby tato činnost měla být přerušena. Upozorňujeme, že okrašlovací spolky jsou dosud jedinou institucí lidové povahy, která soustavně pečuje o náležitou zevní úpravu našich obcí a jejich přírodního rámce a sdružují všechny občany k této ušlechtilé práci* (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 1, inv. č. 26). Pregnantně vyjadřuje novou situaci výnos ONV ve Strakonicích: *(...) péče o okrašlování a ochranu domoviny přešla změnou politických poměrů na národní výbory. Tím ztratil spolek právní opodstatnění k dalšímu jeho trvání. (...) Pak-li by valná hromada na dobrovolném rozejití spolku se neusnesla, bylo by nutno, vzhledem na uvedené okolnosti uvažovati, aby spolek byl rozpuštěn z moci úřední.* (výměr ONV ve Strakonicích, čís 8678-III ze dne 12.12.1950, SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1)

30. září 1951 vychází v Úředních listech č. 223 krátká zpráva: *Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze I, Malé náměstí 11, schválil na valné hromadě návrh na zastavení činnosti Svazu okrašlovacích spolků od 1. října 1951. Likvidační řízení bude skončeno 31. prosince 1951.*[388]

V činnosti Svazu pokračuje Masarykova akademie práce ve svém Ústavu pro ochrana přírody a krajiny při I. přírodovědeckém a lékařském odboru, která rovněž přebírá všechna práva a povinnosti Svazu.

Činnost okrašlovacích spolků od druhé poloviny 19. do poloviny 20. století představuje unikátní příklad dobrovolné občanské angažovanosti nově se formující měšťanské společnosti v tvorbě prostředí měst a krajiny, jejich rozvoje, ochrany a okrašlování. Zároveň s postupem industrializace vzniká ochranářské hnutí na ochranu domoviny, které spojuje ochranu památek a přírody. Spolky vykonaly obrovské množství práce ve větších městech i na venkově, jejíž zbytky jsou dosud patrné. Nové společensko-politické poměry vzniklé po roce 1948 však natolik změnily situaci, že pro tento typ angažované činnosti nebylo místo. Ačkoli v posledních letech došlo k obnově několika okrašlovacích spolků, zdá se, že tento fenomén ve své organizovanosti a záběru patří minulosti, do doby vzniku a formování moderních měst.[389]

Exkurs 9: Příklad činnosti okrašlovacího spolku – Spolek Renner

V regionální literatuře bylo v posledních letech publikováno množství studií o jednotlivých místních okrašlovacích spolcích.[390] Na závěr kapitoly o činnosti Okrašlovacího svazu je tedy připojena jedna z nich, o jednom z nejstarších okrašlovacích spolků v Čechách, strakonickém spolku Renner. Detailní sonda do dějin jednoho ze stovek okrašlovacích spolků, které tak významně ovlivnily duchovní, společenské a občanské klima i vnější tvář našim měst a městeček, ale i jejich krajinného zázemí, dokládá jednu z forem dobrovolných aktivit vedoucích k pozitivnímu vztahu občanů k městské historické i současné veřejné zeleni, ke kulturní krajině související s historickými sídly, k lokálnímu i národnímu kulturnímu dědictví a k obci jako takové. V tomto smyslu je základní idea okrašlovacích spolku, tj. kultivace

[388] Úřední listy č. 223 (MÚA AV ČR, AAV, fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 1, inv. č. 26)

[389] Pro tvorbu kapitoly jsou užity zejména archiválie MÚA AV ČR, AAV: *Seznam a některé statistické údaje Českých spolků okrašlovacích, zalesňovacích a pro ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku koncem roku 1912* (fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62); *Seznam spolků pro okrašlování a ochranu domoviny sdružených ve Svazu okrašlovacím a ochranném v Praze I, Malé nám. 11. Stav začátkem roku 1939* (fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 7, inv. č. 62); *Stanovy Svazu českých spolků okrašlovacích v král. Českém.* (fond Svaz okrašlovací v Praze, karton 1, inv. č. 18); karton 1, inv. č. 26; archiválie SOkA Strakonice: fond Spolek Renner, kart. 1.

[390] např. o okrašlovacím spolku v Berouně MATOUŠKOVÁ 2000, o okrašlovacím spolku v Prostějově ŠVÉCAROVÁ 2006 a další

integrovaného vztahu ke kulturnímu a přírodnímu dědictví, závažným tématem, v němž by se měl i dnes rozvoj občanské angažovanosti výrazněji, byť v nových formách, rozvinout.[391]

Název spolku i dnešních hlavních městských sadů ve Strakonicích (Rennerovy sady)[392] odkazuje na místního koželuha, milovníka přírody a mecenáše sadů Antonína Rennera,[393] majitele domu ve městě Strakonicích a několika pozemků sadů a luk. Rok po jeho smrti vzniká z jeho pozůstalosti fond[394] pro ochranu zvířat. Podle Rennerovy poslední vůle ze dne 8. března 1876 má být fond, dosud ve správě městské rady, předán Spolku pro ochranu zvířat, bude-li takový v Strakonicích založen.

Jak již bylo naznačeno výše, devatenácté století je stoletím spolků, sdružení a jednot. Netrvá tedy dlouho a v roce 1884 je čelnými měšťany, zejména členy městského zastupitelstva, založen podle poslední vůle testátora spolek proti týrání zvířat. Po šlechetném vkladateli základního kapitálu je nazván *Renner, spolek pro ochranu zvířat.*[395]

Když c. k. okresní hejtmanství sděluje, že vysoké c. k. místodržitelství zřízení spolku nezakazuje, schází se 14. června 1885 ustavující valná hromada, kde 22 zakládajících členů volí první devítičlenný výbor. Ve výborové schůzi 7. července 1885 je pak aklamací zvolen první předseda spolku pan Antonín Šlehover. Jednateli spolku A. Kohoutovi je uloženo, aby sepsal přiměřené provolání k občanům, aby vstupovali do spolku. Provolání je uveřejněno ve zdejších listech, na plakátech vylepených na rozích a obchůzkou spolkového sluhy po domech. Již počátkem roku 1886 čítá spolek 80 členů a členská základna stále roste.[396]

Jednací řečí spolku je čeština. Spolek má členy čestné, zakládající, činné, přispívající a příznivce. Správu obstarává valná hromada a správní výbor. Valná hromada se svolává jednou za rok a volí 12 členů výboru. Správní výbor pak ze svého středu volí předsedu, místopředsedu, jednatele a pokladníka. Prostředky ke své činnosti získává z Rennerova odkazu, příspěvků členů, darů a z výnosů kulturních podniků (např. z nájmu hudebního pavilónku). Roční příspěvek poskytuje i obec Strakonice (400 K), která v případě mimořádných vydání pomáhá ještě zvláštním příspěvkem v řádech stovek korun. Podle stanov může spolek darovat svůj majetek pouze obci Strakonice, což se také v roce 1951 děje.

---

391 MATOUŠKOVÁ 2000, s. 60

392 viz *Exkurs 7*

393 *1. 8. 1818 †3. 4. 1876; Je zajímavé připomenout chybu tradující se v několika regionálních pramenech, kde je uvedeno, že park byl založen na popud Ant. Rennera v roce 1818, tj. v roce jeho narození (např. *Památky strakonického okresu*, 1968; rukopis V. V. Kremera).

394 Kromě kapitálu zahrnuje dvě pole na Hlinkách, pastvinu a pole na Jelence. Úhrnná hodnota pozůstalosti činí 2120,47 zlatých.

395 Též *Spolek Renner k ochraně zvířat v Strakonicích*. Hlavní poslání spolku vyjadřují jeho stanovy: *Spolek k ochraně zvířat v Strakonicích má za účel zamezovati neb co možná obmezovati kruté nakládání se zvířaty a týrání jich s použitím veškerých zákonných a humánních prostředků a starati se mimo to, o rozmnožení zvířat zemědělství užitečných a zákonem zemským ze dne 30. dubna 1870 č. 39 pod zvláštní ochranu postavených, a sice ptactva užitečného zakládáním sadů a keřů* (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1).

396 V roce 1887 má spolek Renner 131 členů, v roce 1889 164 členů, roku 1902 205 a v roce 1930 již 400 členů! (HURSKÁ 1968)

Ve funkci předsedy se postupně střídají významní strakoničtí měšťané. Kromě ochrany zvířat a péče o postupně vznikající park, osazuje spolek pusté obecní pozemky a působí na občany, aby i na svých pozemcích zakládali sady. Vysazuje květiny na okrajích cest, podniká opatření k ochraně ptactva a ryb. Vedle činnosti okrašlovací není zanedbatelná ani činnost výchovná. Spolek šíří myšlenky okrašlování města a ochrany přírody nejen mezi svými členy, ale prostřednictvím vyhlášek a novinových článků i mezi širší veřejností. Úzce při tom spolupracuje s okrašlovacím odborem města, který se také stará o sázení ovocných stromů, s okresním osvětovým sborem a Odborem Klubu čsl. turistů. Městská rada vydává vyhlášky k ochraně květeny a vypomáhá s hlídáním sadů městským strážníkem.

Aktivní činnost spolku končí v souvislosti se společenskými změnami po únoru 1948. V roce 1949 se již nesešel výbor okrašlovacího spolku pro nedostatek činovníků a o dva roky později je Spolek Renner *vzhledem k nutnosti zjednodušení spolkového života a k změněným politickým a hospodářským poměrům* rozpuštěn. Zodpovědní funkcionáři spolku jsou vyzváni, aby nejdéle do 1.1.1951 svolali mimořádnou valnou hromadu a usnesli se na dobrovolném rozejití se spolku. Poslední valná hromada Spolku se koná 9. února 1951 ve 20 hodin v restauraci *Na Sadech*. Veškerý movitý[397] a nemovitý majetek je předán MNV ve Strakonicích s podmínkou, že sady a Havrdova stezka zůstanou svému původnímu účelu.

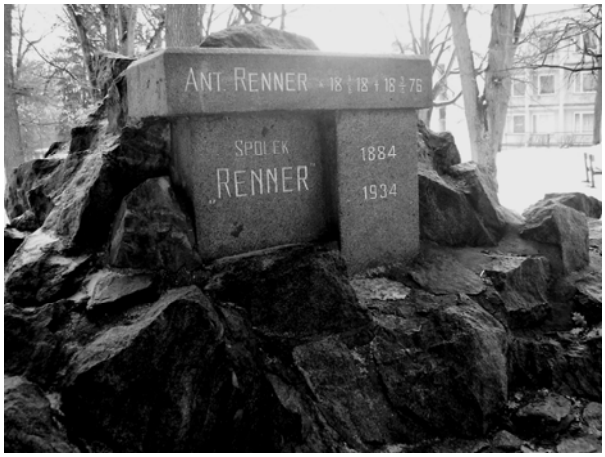

Obr. 56: Spolek Renner. Rennerův pomník a pohled na Podskalí.

V roce 1934 byl k padesátému výročí založení Spolku v Rennerových sadech ve Strakonicích odhalen pomník Antonínu Rennerovi (1818 až 1876). Druhý snímek zachycuje pohled na Podskalí, příměstskou rekreační krajinu při toku Otavy, kterou měl v době první československé republiky Spolek ve správě. (Foto: autor)

[397] 24. dubna 1951 přebírá finanční referát MNV ve Strakonicích v důsledku likvidace Spolku 2 vkladní knížky s vázanou měnou celkem 49.042.40. (SOkA Strakonice, fond Spolek Renner, kart. 1)

Souhrn

Otázka kulturní krajiny představuje komplexní problematiku, kterou se teoreticky i prakticky zabývají různé obory. Je to způsobeno mj. tím, že krajina a její charakter nejsou statickou záležitostí, nýbrž fenoménem, který se vyznačuje proměnlivostí a neopakovatelností, vycházející z neobyčejné rozmanitosti přírodních a kulturních podmínek. Žádný pohled na krajinu, která je kombinovaným dílem přírody a člověka, proto nemůže být vyčerpávající a konečný. Tato kniha přináší několik postřehů do pestré mozaiky názorů a pohledů na naší kulturní krajinu jako nedílnou součást kulturního dědictví, tj. krajinu přetvořenou činností člověka, reflektující a uchovávající prvky a struktury vzniklé během staletého procesu jejího osidlování a kultivace. Hlavním tématem knihy jsou kulturní, historické a duchovní hodnoty krajiny. Text postupuje od identifikace a pojmenování některých kulturních a duchovních hodnot krajiny k možnostem jejich ochrany. Předkládá základní typologii znaků kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu, když je dělí do pěti kategorií: 1. Dochované prvky, objekty a jejich soubory, 2. Dochovaná urbanistická a sídelní struktura, 3. Dochované krajinné struktury, kam patří mimo jiné komponované krajiny, stopy hospodářské činnosti v krajině a stopy exploatace krajiny, 4. Místa duchovního významu (nehmotné hodnoty krajiny) a 5. Vizuální hodnoty historických prvků a struktur. Jednotlivé typy dokládá četnými příklady a některé otázky řeší podrobnějšími výklady. Důraz je kladen zejména na otázku komponované krajiny, která je představena na příkladech komponovaných krajin středních Čech, a na místa duchovního významu (asociativní krajina). Ta jsou rozdělena do několika typů (místa spojená se starými bájemi a pověstmi, místa historických událostí, poutní místa, místa spojená s životem, dílem či smrtí významných osobností, místa spjatá s literárními a uměleckými díly) a doložena příklady. Podrobně je vyložen fenomén barokního poutnictví a jeho vliv na českou krajinu, sakralizace naší krajiny a téma posvátna. Významným tématem souvisejícím s kulturní vrstvou krajiny je vizuální projev historických prvků v krajinné scéně a jejich vliv na vizuální a estetickou hodnotu krajiny. Specifickým tématem je otázka kulturních dominant a dominantních rysů v krajině a otázka kompozičního vztahu sídel a krajiny (voda, terén a historická zeleň v obraze města). V poslední kapitole jsou popisovány možnosti ochrany kulturní krajiny, zejména formou zákonné ochrany krajinného rázu. Zmíněn je i význam dobrovolných aktivit občanů na tvorbě a ochraně prostředí sídel a krajiny, což je připomenuto historickým příkladem okrašlovacího hnutí na konci 19. a v první polovině 20. století.

Summary

An issue of the cultural landscape represents the complex problems that various disciplines deal with both theoretically and practically. It is caused, apart from other things, by the fact that the landscape and its character is not a static matter, but a phenomenon distinguishing itself by changeability and unrepeatability resulting from an outstanding variety of natural and cultural conditions. Any view to the landscape, which is a combined work of nature and human, cannot be, therefore, exhaustive and finite. This book brings several sights into a manifold mosaic of opinions and views to our cultural landscape as an inseparable part of the cultural heritage, i.e. the landscape transformed by a human activity reflecting and preserving elements and structures developed during the centuries-old process of its settlement and cultivation. The main topic of the book is cultural, historical and spiritual values of the landscape. The text carries on from identifications and designation of some cultural and spiritual values of the landscape to possibilities of their protection. It fabricates a basic typology of hallmarks of cultural and historical characterization of the landscape scenery whilst dividing them into five categories 1. Preserved elements, objects and their complexes, 2. Preserved urban and settlement structure, 3. Preserved landscape structures where, for example, composed landscapes, traces of economic activity in the landscape and traces after the landscape exploitation, belong, 4. Places of spiritual importance (immaterial values of landscape) and 5. Visual values of historical elements and structures. Individual types are exemplified by numerous examples and some questions are explained in more details. An emphasis is put particularly on the matter of composed landscape presented on the examples of the composed landscapes of the Central Bohemia, and on the places of spiritual significance (associative landscape). These are divided into several types (places connected with ancient legends and stories, places of historical events, places of pilgrimage, places connected with life, work and/or death of outstanding personalities, places connected with literary and artistic works) and exemplified by examples. A phenomenon of the Baroque pilgrimage and its effect on the Czech landscape, sacralisation of our landscape and a topic of holiness are explained in more details. An important topic connected with a cultural layer of the landscape is a visual display of historical elements in the landscape scenery and their influence on the visual and aesthetic landscape value. A specific topic is an issue of cultural dominances and dominant features in the landscape and a matter of composition relation of settlements and the landscape (water, terrain and historical greenery in the city image). In the last chapter the possibilities of cultural landscape protection are described particularly in the form of the legal protection of the landscape scenery. An importance of voluntary activities of citizens on creation and protection of the environment of settlements and the landscape is also mentioned being reminded by the historical example of decoration movement at the end of the 19th and in the first half of the 20th centuries.

Seznam obrázků

Obr. 1: Drobná sakrální architektura. Kaplička Panny Marie na Podsrpu (Strakonice). *10*
Obr. 2: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Jana na Podsrpu (Strakonice). *11*
Obr. 3: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Petra na Podskalí (Strakonice). *11*
Obr. 6: Drobná sakrální architektura. Boží muka u letiště (Strakonice). *13*
Obr. 7: Drobná sakrální architektura. Boží muka při Radomyšelské ulici (Strakonice). *13*
Obr. 8: Drobná sakrální architektura. Kaple v ulici Hradeckého (Strakonice). *14*
Obr. 9: Drobná sakrální architektura. Kaplička Nejsvětější Trojice (Strakonice). *15*
Obr. 10: Drobná sakrální architektura. Kaplička sv. Jana Nepomuckého (Strakonice). *15*
Obr. 11: Drobná sakrální architektura. Kaple sv. Jana Nepomuckého (Strakonice). *16*
Obr. 12: Drobná sakrální architektura. Kaple sv. Jana Nep. v sadech (Strakonice). *16*
Obr. 13: Dochovaná lidová architektura. Holašovice. *17*
Obr. 14: Krajinné kompozice. Navrhovaná krajinná památková zóna Hlubocko. *24*
Obr. 15: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Libějovicko-Lomecko. *25*
Obr. 16: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Čimelicko-Rakovicko. *26*
Obr. 17: Krajinné kompozice. Krajinná památková zóna Žehušicko. *27*
Obr. 18: Krajinné kompozice. Jesenicko. *28*
Obr. 19: Krajinné kompozice. Okolí zámečku svatý Hubert. *29*
Obr. 20: Krajinné kompozice. Kuks. *30*
Obr. 21: Krajinné kompozice. Osovsko. *32*
Obr. 22: Krajinné kompozice. Novodvorsko a Žehušicko. (detail klasicistních úprav v okolí zámku) . *34*
Obr. 23: Krajinné kompozice. Budenicko-Zlonicko. *36*
Obr. 24: Krajinné kompozice. Okolí Karlova na Křivoklátsku. *38*
Obr. 25: Krajinné kompozice. Okolí Nového Domu na Křivoklátsku. *39*
Obr. 26: Krajinné kompozice. Okolí zámečku svatý Hubert v přírodním parku Jesenicko. *41*
Obr. 27: Krajinné kompozice. Březnicko. (část kulturní krajiny v okolí Drahenic na Březnicku) *42*
Obr. 28: Krajinné kompozice. Okolí Konopiště. *44*
Obr. 29: Krajinné kompozice. Žleby-Filipov. *45*
Obr. 30: Krajinné kompozice. Lysá nad Labem-Stará Boleslav. *46*
Obr. 31: Krajinné kompozice. Křinecko. *48*
Obr. 32: Chlumec nad Cidlinou (západ) *49*
Obr. 33: Krajinné kompozice. Mnichovohradišťsko. *50*
Obr. 34: Duchovní (nehmotné) hodnoty krajiny. Památná hora Říp. *57*

Obr. 35: Poutní místa v krajině. Římov. *68*
Obr. 36: Poutní místa v krajině. Sloup. *69*
Obr. 37: Poutní místa v krajině. Zelená Hora. *70*
Obr. 38: Poutní místa v krajině. Čestická Kalvárie. *71*
Obr. 39: Poutní místa v krajině. Svatá Anna u Kraselova. *72*
Obr. 40: Poutní místa v krajině. Malá Svatá Hora. *73*
Obr. 41: Kulturní dominanty. Pohled na siluetu Bezdězu přes Břehyňský rybník. *83*
Obr. 42: Kulturní dominanty. Radomyšl. *84*
Obr. 43: Dominantní rysy krajiny. Rybník Svět (Třeboň). *85*
Obr. 44: Nové kulturní dominanty. Ještěd. *90*
Obr. 45: Střet novodobé a historické dominanty. Pavlov. *91*
Obr. 46: Střet novodobé a historické dominanty. Hora Říp a Mělnická elektrárna. *92*
Obr. 47: Střet novodobé a historické dominanty. Strakonický hrad a komín teplárny. *93*
Obr. 48: Město u vodní hladiny. Telč. *104*
Obr. 49: Město u velké vodní plochy. Benátky. *105*
Obr. 50: Města na izolované výšině. San Miniato. *108*
Obr. 51: Města v širokém údolí. Strakonice. *112*
Obr. 52: Města v krajině. Praha. *113*
Obr. 53: Různá poloha zástavby města v krajinném rámci. *114*
Obr. 54: Městská zeleň. Chotkovy sady (Praha). *122*
Obr. 55: Prostorová a charakterová diferenciace území severní části CHKO Český les. *142*
Obr. 56: Návrh hranic a jádrového území PPk Branžovská hvozd. *143*
Obr. 57: Delimitace území se zvýšenou ochranou krajinného rázu v Jihočeském kraji. *145*
Obr. 58: Spolek Renner. Rennerův pomník a pohled na Podskalí. *157*

Literatura

Zákony, projekty a archiválie jsou citovány přímo v textu.

[1] ADAM, Adolf (2001). *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-420-1

[2] ANZENBACHER, Arno (2004). *Křesťanská sociální etika. Úvod a principy.* 1. vyd., Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 80-7325-030-6

[3] BABKA, Václav (2010). S profesorem Jiřím Marečkem. *Zahrada – park – krajina.* roč. XX, č. 3, s. 8-15. ISSN 1211-1678

[4] BARTOŠ, Jan (1933). *Národní divadlo a jeho budovatelé.* Praha: Sbor pro zřízení druhého národního divadla v Praze.

[5] BAŠEOVÁ, Olga (1991). *Pražské zahrady.* 1. vyd. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-109-4

[6] BENEŠOVÁ, Zdeňka – SOUČKOVÁ, Taťána – FLÍDROVÁ, Dana (1999). *Národní divadlo. Historie a současnost budovy.* 1. vyd. Praha: Národní divadlo. ISBN 80-7258-001-9

[7] BIRNBAUMOVÁ, Alžběta (1947). *Město Strakonice.* Praha: Vyšehrad.

[8] BORSKÝ, Jan (2007). Alej v Jičíně a výběr historické míry na její obnovu. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí.* Olomouc: Národní památkový ústav, ÚOP Olomouc, s. 40-48. ISBN 978-80-86570-11-2

[9] BOUČEK, Zbyněk – ŠUBR, Jaroslav (2000). Historická kulturní krajina jako současné velké téma. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 157-164. ISBN 80-7212-134-0

[10] BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr (1999). Hodnocení krajinného rázu (metodika zpracování – upravená verze). In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Péče o krajinný ráz. Cíle a metody.* Praha: ČVUT. s. 159-187. ISBN 80-01-01979-9.

[11] BUKÁČEK, Roman – CULEK, Martin (2009). Vymezování oblastí a míst krajinného rázu a jejich charakterizace pro potřeby územního plánování. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* Praha: Centrum pro krajinu, s. 36-41. ISBN 978-80-903206-0-4

[12] BUKAČOVÁ, Irena (2006). Památky, krajina, lidé. In: *Architektonické dědictví krajiny.* Sborník k Mezinárodnímu odbornému sympoziu, Cheb: Město Cheb, s. 37-43

[13] BUMBA, Jan (2007). *České katastry od 11. do 21. století.* 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 80-247-2318-2

[14] BUNIN, A. V. – KRUGLOVA, M. G. (1952). *Architektonická komposice měst*, 1. vyd. Praha: Ústav architektury a územního plánování.

[15] CAILLOIS, Roger (1968). *Zobecněná estetika*. 1. vyd. Praha: Odeon.

[16] CÍLEK, Václav (2000). Paměťová struktura krajiny a památné kameny. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 69-73. ISBN 80-7212-134-0

[17] CÍLEK, Václav (2002). Krajina a těžba. In: *Tvář naší země – krajina domova. Člověk jako krajinotvorný činitel.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 44-46. ISBN 80-86512-15-0

[18] CULEK, Martin et al. (1996). *Biogeografické členění České republiky.* 1. vyd. Praha: Enigma. ISBN 80-85368-80-3

[19] CULEK, Martin et al. (2005). *Biogeografické členění České republiky. II. díl.* 1. vyd. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR. ISBN 80-86064-82-4

[20] CULEK, Martin (2006). Přírodní podmínky území a jejich význam pro krajinný ráz. In: VOREL, Ivan [ed.] et al. *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení.* 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 47-68. ISBN 80-903206-2-7

[21] CVRČEK, Jan Zdeněk (1989). *Strakonice.* 2. vyd. Strakonice: Městský národní výbor.

[22] ČERNÝ, Jiří (2004). *Poutní místa Českobudějovicka a Novohradska.* 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004. ISBN 80-86829-03-0

[23] DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil (2006). Estetika krajiny. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů*...Praha: Naděžda Skleničková, s. 39-42. ISBN 80-903206-7-8

[24] DEJMAL, Ivan (2000a). Co s evropskou kulturní krajinou na konci dvacátého století? In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 13-16. ISBN 80-7212-134-0

[25] DEJMAL, Ivan (2000b). Krajina je místo svědectví a očekávání. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 98-101. ISBN 80-7212-134-0

[26] DE FIORES, Stefano – GOFFI, Tullo (1999). *Slovník spirituality.* 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-338-9

[27] DOUBRAVOVÁ, Jarmila (2002). *Sémiotika v teorii a praxi.* 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-566-0

[28] DROZENOVÁ, Wendy (2009). Zahrada jako paradigma krásy přírody. In: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav – DADEJÍK, Ondřej [eds.]. *Krása – krajina – příroda II.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 72-77. ISBN 978-80-210-4890-4

[29] DVOŘÁK, Bohuslav (1983). *Základy estetiky architektury.* Praha: MVT ČSR – VÚVA.

[30] DYK, Jan (1924). *Strakonice. Průvodce městem a okolím.* Strakonice: Odbor klubu čsl. turistů.

[31] ECO, Umberto (2007). *Umění a krása ve středověké estetice.* 2. vyd. Praha: Argo. ISBN 978-80-7203-892-3

[32] EHL, Petr – PAŘÍK, Arno – FIEDLER, Jiří (1991). *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy.* 1. vyd. Praha: Paseka. ISBN 80-85192-10-1

[33] ELIADE Mircea (2006). *Posvátné a profánní.* 2. upr. vyd. Praha: OIKOYMENH. ISBN 80-7298-175-7

[34] FIALA, František (1959). *Stati z urbanismu*. Praha: Svaz architektů ČSR.

[35] FIEDLER, Jiří (1992). *Židovské památky v Čechách a na Moravě.* 1. vyd. Praha: Sefer. ISBN 80-900895-1-8

[36] FLEKALOVÁ, Markéta – SALAŠOVÁ, Alena (2009). Hodnoty krajiny, expertní a participativní metody identifikace. *Acta facultatis ecologiae 20.* Zvolen (Slovakia), s. 25-38. ISSN 1336-300X

[37] FUCHS, Bohuslav (1953). *Kompozice stavby měst.* (rukopisné vydání přednášek prof. B. Fuchse), Brno: Katedra urbanismu Fakulty architektury a pozemního stavitelství VŠS.

[38] GOČOVÁ, D. – SOROČINOVÁ, A. (1991). Cerkov-gréckokatolícky chrám v minulosti a dnes. *Urbanita 70*, Urbion, s. 46-50

[39] GOJDA, Martin (2000). *Archeologie krajiny.* 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-200-0780-6

[40] GOMBRICH, Ernst Hans (1992). *Příběh umění.* 1. vyd., Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění. ISBN 80-207-0413-7

[41] GUARDINI, Romano (1992). *O posvátných znameních.* 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. ISBN 80-85527-04-09

[42] GUTH, Jiří – JOHANISOVÁ, Naďa – FILIPOVÁ, Martina (2010). *Ekonomické a správní nástroje ochrany krajinného rázu.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5245-1

[43] HÁJEK, Pavel (2003). *Česká krajina a baroko.* 1. vyd. Praha: Malá Skála. ISBN 80-902777-6-4

[44] HÁJEK, Pavel (2008). *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989.* 1. vyd. Praha: Malá skála. ISBN 978-80-86776-07-1

[45] HÁJEK, Pavel – BUKAČOVÁ, Irena (2001). *Příběh drobných památek (Od nezájmu až k fascinaci).* 1. vyd. Lomnice nad Popelkou: Studio JB. ISBN 80-900903-9-7

[46] HÁJEK, Pavel – SÁDLO, Jiří (2004a). Česká barokní krajina: co to vlastně je?: I. Kulturněantropologická východiska odpovědi. *Dějiny a současnost XXVI*, č. 3. s. 29-33. ISSN 0418-5129

[47] HÁJEK, Pavel – SÁDLO, Jiří (2004b). Česká barokní krajina:co to vlastně je?: II. Jevy, procesy, interpretace. *Dějiny a současnost XXVI*, č. 4., s. 45-49. ISSN 0418-5129

[48] HALADA, Jan (1992, 1993, 1994). *Lexikon české šlechty I, II, III.* 1. vyd. Praha: Akropolis. ISBN 80-901020-3-4 (1. díl), 80-85770-04-0 (2. díl), 80-85770-12-1 (3. díl)

[49] HAMADOVÁ, Petra – KVĚTOŇOVÁ, Lea – NOVÁKOVÁ, Zita (2007). *Oftalmopedie*. 2. vyd. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-159-1

[50] HELLER, Servác (1918). *Jubileum velké doby: Rozmach našeho národního rozmachu před padesáti lety.* Praha: Pražská akciová tiskárna.

[51] HENDRYCH, Jan (2000). *Tvorba krajiny a zahrad III. Historické zahrady, parky a krajina, jejich proměny, kulturně historické hodnoty, význam a ochrana.* 1. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-02230-7

[52] HENDRYCH, Jan (2001). Barokní zahrady a krajinné úpravy v Čechách. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 12-20. ISBN 80-86512-03-7

[53] HENDRYCH, Jan (2002a). Historická kulturní krajina – současný stav a potřeba zákonné ochrany a péče. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 17-21. ISBN 80-86512-14-2

[54] HENDRYCH, Jan (2002b). Historická kulturní krajina – krajina jako památka. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 114-123. ISBN 80-86512-14-2

[55] HENDRYCH, Jan (2003). Význam německé parkové a krajinné tvorby 18. a 19. století pro krajinnou architekturu v dalších zemích. In: *Město, venkovský prostor a krajina.* 1. vyd. Praha: Zdeněk Černý – Agora. ISBN 80-902945-8-8

[56] HENDRYCH, Jan [ed.] (2008). *Hodnocení a dokumentace alejí a stromořadí v krajině, metody a přístupy.* Průhonice: VÚKOZ.

[57] HENDRYCH, Jan (2010). Proměny alejí. In: ESTERKA, Jakub (ed). *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny.* Praha: Arnika, s. 34-49. ISBN 978-80-904409-7-5

[58] HEXNER, Michal – NOVÁK, Jaroslav (1996). *Urbanistická kompozice.* 2. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-01451-7

[59] HORKÝ, Jaroslav (1975). *Studie o vývoji zeleně v Praze v létech 1800 – 1920* (rukopis). Praha.

[60] HORKÝ, Jaroslav (1984). *Krajina, zeleň a voda v práci architekta.* 1. vyd. Praha: SNTL.

[61] HOŠEK, Michael (2001). Ovocné dřeviny v krajině – nezvaný host či nedílná součást krajinného rázu? In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako přírodní prostor.* 1. vyd., Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 45-52 ISBN 80-86512-02-9

[62] HRUŠKA, Emanuel (1985). K otázce zeleně v centrální oblasti Prahy a v jejím rezervačním jádru. *Zprávy klubu za starou Prahu*. Praha.

[63] HRŮZA, Jiří (1977). *Slovník soudobého urbanismu*. 1. vyd. Praha: Odeon.

[64] HRŮZA, Jiří – ZAJÍC, Josef (1995). *Vývoj urbanismu I.* 1. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-01342-1

[65] HRŮZA, Jiří (2002). *Charty moderního urbanismu*. 1. vyd. Praha: Agora. ISBN 80-902945-4-5

[66] HRŮZA, Jiří (2003). *Urbanismus světových velkoměst. Praha*. 1. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-02764-3

[67] HURSKÁ, J. (1968). *Spolek Renner Strakonice. Úvod k fondu* (manuskript). Strakonice: SOkA Strakonice.

[68] HUŠEK, Vít (2004). *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*. 1. vyd. Svitavy: Trinitas. ISBN 80-86036-89-8

[69] JANEČEK, Miroslav (2002). Historické příčiny změn krajiny na příkladu východočeského rybníkářství. In: *Tvář naší země – krajina domova. Venkov jako sociální prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 114-123. ISBN 80-86512-13-4

[70] JAN PAVEL II. Bula k vyhlášení Velkého jubilea roku 2000 *Incarnationis mysterium*. 29. XI. 1998. AAS 91 (1999) 129-143 (český překlad Praha 1999)

[71] JANUSOVÁ, Jana – KÁŇA, Otakar (1982). *Památná místa naší vlasti.* 1. vyd. Praha: Albatros.

[72] JEDLIČKA BRODSKÝ, Břetislav (1916). *Deset roků Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v Praze.* Praha: Svaz okrašlovací v Praze.

[73] KADLEC, Jaroslav (1991). *Přehled českých církevních dějin 2.* reprint původního vydání z roku 1987, Praha: Zvon. ISBN 80-7113-003-6

[74] KADLEC, Jaroslav (1994). Rekatolizace v Čechách. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – POLC, Jaroslav V. [eds.]. *Pražské arcibiskupství 1344-1994*. 1. vyd. Praha: Zvon. s. 129-149. ISBN 80-7113-091-5

[75] KLIMEŠ, Lumír (1983). *Slovník cizích slov.* 2. upr. vyd. Praha: SPN.

[76] KMÍNEK, Petr (2000). Člověk v krajině – krajina v člověku. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 79-84. ISBN 80-7212-134-0

[77] KOHOUT, Jiří – VANČURA, Jiří (1986). *Praha 19. a 20. století. Technické proměny*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.

[78] KOLEKTIV AUTORŮ (2006). *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl, II. díl.* 1. vyd. Praha: Český statistický úřad. ISBN 80-250-1277-8 (soubor)

[79] KOLMANOVÁ, Drahomíra – PAŘÍK, Arno (2002). Židovské hřbitovy v české krajině. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 87-91. ISBN 80-86512-14-2

[80] KOMÁREK, Stanislav (2008). *Příroda a kultura*. 2. vyd. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1582-2

[81] KOMRSKA, Jan (1991). Miesto pre domov kresťanského spoločenstva. *Urbanita 70*, Urbion, s. 32-38

[82] KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii. Směrnice a zásady*, 17. XII. 2001, Cittá del Vaticano 2002, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

[83] KONVIČKA, Miloslav (2006). Městská a příměstská krajina a ochrana krajinného rázu. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů*...Praha: Naděžda Skleničková, s. 153-159. ISBN 80-903206-7-8

[84] KOVÁŘ, Pavel (2000). Přirozená obnova nepřirozených krajin. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 134-141. ISBN 80-7212-134-0

[85] KUBEŠA, Petr – KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2010). Krajinné úpravy okolo bývalého loveckého zámku v Nových Zámcích u Litovle provedené za Jana Josefa Liechtensteina po roce 1805 a jejich obnova. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ, ÚOP Olomouc. s. 16 – 29. ISBN 978-80-86570-17-4

[86] KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra (2000). *Principy památkového urbanismu.* Praha: Státní ústav památkové péče. ISBN 80-86234-15-0

[87] KUČERA, Václav (1995). *Architektura inženýrských staveb.* 1. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-01323-5

[88] KUČOVÁ, Věra (2006). Možnosti ochrany kulturní krajiny v ČR. In: *Architektonické dědictví krajiny.* Sborník k Mezinárodnímu odbornému sympoziu, Cheb: Město Cheb, s. 4-11

[89] KUČOVÁ, Věra (2007). Historická kulturní krajina v kontextu památek světového dědictví. *Zahrada – park – krajina*, roč. XVII, č. 1/2007, s. 6-10. ISSN 1211-1678

[90] KUCHYŇKOVÁ, Hana (2008). Posuzování vizuální citlivosti krajiny. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007.* 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu. s. 20-23, ISBN 978-80-903206-9-7.

[91] KUCHYŇKOVÁ, Hana – MIKITA, Tomáš (2009). Možnosti výpočtu pohledové exponovanosti. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* Praha: Centrum pro krajinu, s. 53-56. ISBN 978-80-903206-0-4

[92] KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2010). Pozdně renesanční a raně barokní komponovaná krajina Mikulovsko-Falkensteinsko. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ, ÚOP Olomouc. s. 45-55. ISBN 978-80-86570-17-4

[93] KUNETKA, František (2001). *Úvod do liturgie svátostí*. 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. ISBN 80-7192-618-3

[94] KUPKA, Jiří (2002). Sakrální architektura v Strakonicích. In: *Vlastivědný sborník Strakonice 1. Kapitoly z historie*. 1. vyd. Strakonice: Město Strakonice, s. 149-197. ISBN 80-238-7889-1

[95] KUPKA, Jiří (2005a). Urbanistický rozvoj města. In: *Vlastivědný sborník Strakonice 3. Kapitoly ze života města*. 1. vyd. Strakonice: Město Strakonice, s. 7-26. ISBN 80-239-4790-7

[96] KUPKA, Jiří (2005b). Strakonické hřbitovy. In: *Vlastivědný sborník Strakonice 3. Kapitoly ze života města*. 1. vyd. Strakonice: Město Strakonice, s. 31-60. ISBN 80-239-4790-7

[97] KUPKA, Jiří (2005c). Počátky veřejné zeleně ve Strakonicích. In: *Vlastivědný sborník Strakonice 3. Kapitoly ze života města*. 1. vyd. Strakonice: Město Strakonice, s. 251-272. ISBN 80-239-4790-7

[98] KUPKA, Jiří (2006a). Vliv jednotlivců a jejich rozhodnutí na podobu krajiny. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů…*Praha: Naděžda Skleničková, s. 181. ISBN 80-903206-7-8

[99] KUPKA, Jiří (2006b). *Zeleň v historii města.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČVUT. ISBN 80-01-03443-7

[100] KUPKA, Jiří (2007a). Historický vývoj městských parků. In: *Tvorba měst a péče o městkou zeleň.* Praha: VÚKOZ, s. 14-17 ISBN 978-80-85116-56-4

[101] KUPKA, Jiří (2007b). Barokní poutní krajina. *Zahrada – park – krajina.* roč. XVII, č. 3-4, s. 33-36. ISSN 1211-1678

[102] KUPKA, Jiří (2008). Regionální rozdíly – důležitý znak kulturně historické charakteristiky krajinného rázu. In: ŠIMŮNEK, Robert [ed.]. *Regiony – časoprostorové průsečíky?* 1. vyd. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 38-46. ISBN 978-80-7286-129-3

[103] KUPKA, Jiří (2009a). Ochrana kulturní krajiny formou ochrany krajinného rázu. In: *Člověk, stavba a územní plánování III*. 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 109-118. ISBN 978-80-01-04293-9

[104] KUPKA, Jiří (2009b). Duchovní význam místa jako hodnota území. *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. XII, č. 3, s. 46-50. ISSN 1212-0855

[105] KUPKA, Jiří (2009c). Historická krajina a institut krajinného rázu. Možnosti ochrany dochovaných znaků historické krajiny formou ochrany krajinného rázu dle §12 zákona 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. *Historická geografie / Historical geography*. č. 35/1, s. 7-26. ISSN 0323-0988.

[106] KUPKA, Jiří (2009d). Kulturní dominanty jako specifické atributy krajiny. *Acta facultatis ecologiae 20.* Zvolen (Slovakia), s. 75-81. ISSN**:** 1336-300X

[107] KUPKA, Jiří (2010a). Duchovní význam místa a Národní divadlo. In: *Člověk, stavba a územní plánování 4.* 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 74-83. ISBN 978-80-01-04538-1

[108] KUPKA, Jiří (2010b). Historicko-krajinný rámec v kompozici města. *Historická geografie / Historical geography.* č. 36/1, s. 51-72. ISSN 0323-0988

[109] KUPKA, Jiří (2010c). Kulturní dominanty v krajině. *Zahrada – park – krajina.* roč. XX, č. 2, s. 18-21. ISSN 1211-1678

[110] KUPKA, Jiří – VOREL, Ivan (2010). Estetická hodnota či vizuální atraktivnost krajiny. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 104-116. ISBN 978-80-01-04537-4

[111] KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina – VOREL, Ivan (2009). Vyhodnocení krajinného rázu území ORP Třinec – údaje pro ÚAP a tříúrovňový podklad pro ochranu krajinného rázu. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu. s. 20-23, ISBN 978-80-903206-0-4.

[112] KVĚT, Radan (2003). Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-2000-1012-2

[113] KYSELKA, Igor (2001). Význam drobných krajinných prvků, zkušenosti s jejich obnovou u nás i v zahraničí. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 29-34. ISBN 80-86512-03-7

[114] LAPKA, Miloslav (2008). *Úvod do sociologie krajiny.* 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1595-0

[115] LIBROVÁ, Hana (2001). Kulturní krajina potřebuje náš smír s divočinou. In: *Tvář naší země – krajina domova.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 129-133. ISBN 80-86512-01-0

[116] LIPSKÝ, Zdeněk (2009). Významné krajinné prvky – opomíjený nástroj ochrany krajinného rázu. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu, s. 48-52. ISBN 978-80-903206-0-4

[117] LÖW, Jiří – MÍCHAL, Igor (2003). *Krajinný ráz.* 1. vyd. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce. ISBN 80-86386-27-9

[118] LOKOČ, Radim – ULČÁK, Zbyněk (2009). Percepce krajinných prvků zemědělci – důležitý předpoklad péče o krajinný ráz. In: KLVAČ, Pavel [ed.]. *Člověk, krajina, krajinný ráz.* Brno: Masarykova univerzita, s. 61-71. ISBN 978-80-210-5090-7

[119] LYNCH, Kevin (2004). *Obraz Města. The Image of the City.* 1. vyd. Praha: BOVA POLYGON. ISBN 80-7273-094-0

[120] MAREČEK, Jiří (2001). Lidové krajinářství v obrazu naší země. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 21-28. ISBN 80-86512-03-7

[121] MAREČEK, Jiří (2006). Ovocný strom jako významná součást krajinného rázu. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů…*Praha: Naděžda Skleničková, s. 87-90. ISBN 80-903206-7-8

[122] MAŠEK, Petr (2010). *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích.* 4. vyd. Praha: Mladá fronta. ISBN 978-80-204-2349-8

[123] MATÁKOVÁ, Barbora (2010). Drobné sakrálne objekty a ich význam v krajinnom obraze. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 84-93. ISBN 978-80-01-04537-4

[124] MATOUŠEK, Vladimír (1953). *Komposice a organisace města*, Brno: Ústav architektury a územního plánování.

[125] MATOUŠKOVÁ, Anna (2000). Historická zeleň a rozhledny – součást kulturního dědictví města Berouna. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 52-62. ISBN 80-7212-134-0

[126] MENCL, Václav (1980). *Lidová architektura v Československu.* 1. vyd. Praha: Academia.

[127] MÍCHAL, Igor [ed.] et al. (1999). Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr (eds). *Péče o krajinný ráz. Cíle a metody.* 1. vyd. Praha: ČVUT. s. 117-158. ISBN 80-01-01979-9

[128] MÍCHAL, Igor (2001). Proti estetickému nihilismu při zásazích do krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova. Umělecká reflexe krajiny.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 52-59. ISBN 80-86512-05-3

[129] MOLLIK, Kurt – REINING, Hermann – WURZER, Rudolf (1980). *Planung und Verwirklichung der Wiener Ringstrassenzone.* 1. vyd. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. ISBN 3-515-02481-6

[130] NĚMEC, Jan – POJER, František [eds.](2007). *Krajina v České republice.* 1. vyd. Praha: Consult. ISBN 80-903482-3-8

[131] NORBERG-SCHULZ, Christian (1994). *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha: Odeon. ISBN 80-207-0241-5

[132] NOVÁK, Jaroslav (1985). *Urbanistický prostor (vybrané otázky urbanistické kompozice).* kandidátská disertační práce, FA ČVUT, Praha. (manuskript)

[133] NOVOTNÝ, Jiří (1958). *Zeleň ve městě.* Praha: SNTL, 1958.

[134] NUSEK, Jindřich (2005). Drobná sakrální „exotika“? K evropskému rozměru jedné kategorie památek. In: *Tvář naší země – krajina domova. Naše krajina v kulturním prostředí Evropy.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 54-57 ISBN 80-86512-33-9

[135] OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše (2001). Pomístní jména jakožto svědectví o minulosti krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova. Umělecká reflexe krajiny.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 76-80. ISBN 80-86512-05-3

[136] OTTO, Rudolf (1998). *Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-260-8

[137] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín Marián (1999). *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri. ISBN 80-85983-55-9

[138] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena (1985). Vývoj a pojetí krajinářské tvorby v Praze. *Staletá Praha XV.* Praha: Panorama.

[139] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena (2000). *Pražské zahrady a parky*. 1. vyd. Praha: Společnost pro zahradnickou a krajinářskou tvorbu 2000. ISBN 80-902910-0-7

[140] PALLADIO, Andrea (1958). *Čtyři knihy o architektuře, v nichž se po krátkém pojednání o pěti řádech a o těch pokynem, které jsou při stavění nejnutnější, pojednává o*

soukromých domech, o cestách, o mostech, o náměstích, o xystech a o chrámech. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

[141] PAVLÁTOVÁ, Marie (2007). Příklady využití alejí v jihočeské krajině. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí.* Olomouc: Národní památkový ústav, ÚOP Olomouc, s. 51-74. ISBN 978-80-86570-11-2

[142] PAVLÁTOVÁ, Marie – KAVANOVÁ MUŠKOVÁ, Klára (2009). *Libějovicko-Lomecko*. Lhenice

[143] PAVLÁTOVÁ, Marie – EHRLICH, Marek (2010). Park Tereziino údolí a krajina buquoyského panství na Novohradsku. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ, ÚOP Olomouc. s. 5 – 16. ISBN 978-80-86570-17-4

[144] PETRŮ, Jaroslav (2003). Zasvětit život pravdě. *Zahrada – park – krajina.* roč. XIII, č. 3, s. 28-30. ISSN 1211-1678

[145] PITTNEROVÁ, Blanka (2006). Principy pozemkových úprav v oblastech s dochovanou středověkou krajinnou strukturou. In: DRESLEROVÁ, Jaromíra – PACKOVÁ, Petra [eds.]. *Ekologie krajiny a krajinné plánování. Sborník ekologie krajiny 2. Sborník příspěvků z konference CZ-IALE.* Lednice: CZ-IALE. s. 130-135. ISBN 80-86386-82-1

[146] PITTNEROVÁ, Blanka (2008). Podmínky dochování a principy ochrany středověkých plužin. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (eds). *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007*. 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu. s. 69-73 ISBN 978-80-903206-9-7

[147] PITTNEROVÁ, Blanka et al. (2009). Pozůstatky středověkých plužin – faktory ovlivňující jejich mizení, úloha mezí a principy ochrany. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* Praha: Centrum pro krajinu, s. 42-46. ISBN 978-80-903206-0-4

[148] POLENO, Zdeněk (1985). *Příměstské lesy.* 1. vyd. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

[149] PROCHÁZKA, Vítězslav (1955). *Zásady teorie architektury se zvláštním zřetelem na komposiční principy a jejich použití v architektuře. I. Architektura budovy ve vztahu k urbanistickému celku.* Praha: VÚVA.

[150] PRUDKÝ, Jan (2008). Humna – přechod sídla do krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 77-81. ISBN 978-80-86512-41-9

[151] PTÁČKOVÁ, Brigita – STIBRAL, Karel (2002). *Estetika na dlan*i. 1. vyd. Olomouc: Rubico. ISBN 80-85839-79-2

[152] PYTLÍČEK, Martin (1995). *Svaz okrašlovací v Praze. Inventář.* Praha: MÚA AV ČR, AAV. (manuskript)

[153] REICHERT, M. (1984). Úloha a smysl zeleně v centrální zóně města. In: *X. sympózium o zeleni Flóra Bratislava ´84. Zeleň v mestách*. Bratislava: Dom techniky ČSVTS Bratislava, str. 3-7

[154] REINING, Hermann (1999a). Vývoj veřejně přístupných parků Vídně. Část I. Otevření soukromých zahrad jako počátek rozvoje veřejných parků. *Zahrada – park – krajina*, roč. IX, č. 3, s. 20-21. ISSN 1211-1678

[155] REINING, Hermann (1999b). Vývoj veřejně přístupných parků Vídně. Část II. Zřízení veřejně přístupného parku samotným císařem a rozšíření města Vídně v druhé polovině 19. Století. *Zahrada – park – krajina*, roč. IX, č. 4, s. 18-19. ISSN 1211-1678

[156] RICOEUR, Paul (1993): *Život, pravda, symbol*. 2. upr. vyd. Praha: OIKOYMENH. ISBN 80-85241-32-3

[157] ROYT, Jan (1994). Lidová zbožnost v 17. a 18. století a její obraz ve výtvarném umění. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – POLC, Jaroslav V. [eds.]. *Pražské arcibiskupství 1344-1994.* 1. vyd. Praha: Zvon, s. 179-196. ISBN 80-7113-091-5

[158] ROYT, Jan (2001). Posvátná krajina Čech. In: *Tvář naší země – krajina domova. Umělecká reflexe krajiny.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 41-45. ISBN 80-86512-05-3

[159] ROYT, Jan (2000). *Zahrada mariánská. Mariánská úcta ve výtvarném umění od středověku do 20. století.* (doprovodná publikace k výstavě), Sušice: Muzeum Šumavy, 2000.

[160] RYBÁŘ, Petr (2006). O původu znaku CHKO Český ráj. In: *50 let CHKO Český ráj*. Turnov: SCHKO Český ráj, 2006. s. 20-22. ISBN 80-86254-14-3.

[161] ŘÍHA, Josef Karel – STEFAN, Oldřich – VANČURA, Jiří (1956). *Praha včerejška a zítřka.* Praha: Státní nakladatelství technické literatury.

[162] ŘÍHOVÁ, Ivana (2003). Spolková činnost v 19. století. In: *Vlastivědný sborník Strakonice 2. Kapitoly ze společenského života.* Strakonice: Město Strakonice 2003, s. 7-24. ISBN 80-239-1640-8

[163] SÁDLO, Jiří – POKORNÝ, Petr – HÁJEK, Pavel – DRESLEROVÁ, Dagmar – CÍLEK, Václav (2005). *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí.* 1. vyd. Praha: Malá Skála. ISBN 80-86776-02-6

[164] SEDLÁČKOVÁ, Libuše (2002). Zámecké obory – součást kulturní krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 124-127. ISBN 80-86512-14-2

[165] SEMOTANOVÁ, Eva (2002). *Historická geografie Českých zemí*. 2. akt. vyd. Praha: Historický ústav AV ČR. ISBN 80-7286-042-9

[166] SEMOTANOVÁ, Eva [ed.] et al. (2007). *Česko. Ottův historický atlas.* 1. vyd. Praha: Ottovo nakladatelství. ISBN 978-80-7360-577-5

[167] SEMOTANOVÁ, Eva (2008). K problematice regionů – časoprostorových průsečíků. In: ŠIMŮNEK, Robert [ed.]. *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha: Historický ústav AV ČR, s. 7-25. ISBN 978-80-7286-129-3

[168] SIROVÁTKA, Oldřich – ŠRÁMKOVÁ, Marta (1986). *Živá voda. Lidové pověsti z Čech, Moravy a Slezska.* 1. vyd. Praha: Albatros.

[169] SITTE, Camillo (1995). *Stavba měst podle uměleckých zásad.* Praha: ABF – ARCH. ISBN 80-901608-1-6

[170] SKLENIČKA, Petr (2001). Permanentní krajinné struktury – jejich funkce a vývoj. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako přírodní prostor.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 8-15. ISBN 80-86512-02-9

[171] SKLENIČKA, Petr (2003). *Základy krajinné architektury.* 1. vyd. Praha: Naděžda Skleničková. ISBN 80-903206-1-9

[172] SLADKOVSKÝ, Karel (1868). *Řeč dra. Karla Sladkovského při slavném položení základního kamena národního divadla v Praze dne 16. května 1868*. Praha: Slavnostní výbor.

[173] SMAŽÍK, Rudolf (1911). *Kanálka.* 1. vyd. Praha: Rudolf Smažík, 1911.

[174] SOLAŘ, Miloš (2006). Památková hodnota kulturní krajiny. In: *Architektonické dědictví krajiny.* Sborník k Mezinárodnímu odbornému sympoziu, Cheb: Město Cheb, s. 15-17

[175] SRB, Adolf (1881). *Upomínka na slavnostní otevření Národního divadla*. Praha: Otto.

[176] STAŇKOVÁ, Jaroslava (1986). Barokní krajinná tvorba. In: *Zelené systémy a jejich význam v krajinném obraze.* Praha: Dům techniky ČSVTS.

[177] STAŇKOVÁ, Jaroslava – ŠTURSA, Jiří – VODĚRA, Svatopluk (1991). *Pražská architektura. Významné stavby jedenácti století*, 1. vyd. Praha. ISBN 80-900209-6-8

[178] STEINOVÁ, Šárka (2009). *František Thomayer. Život a dílo zahradního architekta.* 1. vyd. Praha: Národní zemědělské muzeum. ISBN 978-80-86874-09-8

[179] STEJSKAKOVÁ, Dagmar (2006). Funkčně-estetické pojetí krajiny. In: DRESLEROVÁ, Jaromíra – PACKOVÁ, Petra [eds.]. *Ekologie krajiny a krajinné plánování. Sborník ekologie krajiny 2. Sborník příspěvků z konference CZ-IALE.* Lednice: CZ-IALE. s. 155-161. ISBN 80-86386-82-1

[180] STELLA, Marco – STIBRAL, Karel (2009). Opravdu máme rádi savanu? aneb Biopsychologická východiska vnímání krajiny. In: KLVAČ, Pavel [ed.]. *Člověk, krajina, krajinný ráz.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 8-21. ISBN 978-80-210-5090-7

[181] STIBOREK, Jiří (2008). Vliv větrných elektráren na krajinnou scénu. Sociologický průzkum. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (eds). *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007*. 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu. s 81-83 ISBN 978-80-903206-9-7

[182] STIBOREK, Jiří (2009). Faktory formující vnímání větrných elektráren veřejností. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009.* Praha: Centrum pro krajinu, s. 58-62. ISBN 978-80-903206-0-4

[183] STIBRAL, Karel (2005). *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku.* 1. vyd., Praha: Dokořán. ISBN 80-7363-008-7

[184] STIBRAL, Karel (2006). K estetickému vnímání lesní krajiny, aneb od kdy je les krásný? In: KLVAČ, Pavel [ed.]. *Člověk a les.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 36-42. ISBN 80-210-4202-8

[185] STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu.* 1. vyd., Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-247-2

[186] STORM, Vojtěch (2002). Dominanty v prostoru a v krajině – význam, tradice, kritika soudobé praxe a možná východiska. In: *Tvář naší země – krajina domova. Člověk jako krajinotvorný činitel.* 1. vyd. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 81-83. ISBN 80-86512-15-0

[187] STREUBEL, Michal (2001). Ochrana a výzkum drobných terénních památek – věc veřejná. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina v ohrožení.* 1. vyd. Lomnice nad Popelkou, s. 173-177. ISBN 80-86512-07-X

[188] STRÁNSKÝ, Martin (2010). Chotkové a jejich vliv na trvale udržitelný rozvoj Dolního Povltaví. Veltruský park + VELTRUSDOMINIO = TERRA DIDACTICA. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ, ÚOP Olomouc. s. 107-116. ISBN 978-80-86570-17-4

[189] SÚRPMO (1957). *Karlín. Kartogram stavebního vývoje obcí užšího rayonu Kralup*, Praha.

[190] ŠEVČÍK, Oldřich (2002). *Architektura – historie – umění. Kulturně-civilizační vývoj v Evropě od antiky do počátku 19. století.* 1. vyd., Praha: Grada. ISBN 80-247-0345-9

[191] ŠIMŮNEK, Robert [ed.](2008). *Historická geografie - Supplementum I. Historická krajina a mapové bohatství Česka.* 1. vyd. Praha: Historický ústav. ISBN 80-7286-093-3

[192] ŠINDELÁŘ, Dušan (1981). *Krása v nás a kolem nás.* 1. vyd. Praha: Albatros.

[193] ŠINDELÁŘ, Dušan (1982). *Tvořivá estetika*. 1. vyd. Praha: Melantrich.

[194] ŠKABRADA, Jiří (1996). *Lidová architektura.* 1. vyd. Praha: Argo. ISBN 80-7203-082-5

[195] ŠKABRADA, Jiří (1999). *Lidové stavby. Architektura českého venkova.* 1. vyd. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-01435-5

[196] ŠUBERT, František Adolf (1881). *Národní divadlo v Praze: Dějiny jeho i stavba dokončená*. Praha: Otto.

[197] ŠVÉCAROVÁ, Anna (2006). Sadařský a okrašlovací spolek v Prostějově. In: *Štafeta, kulturní časopis Prostějovska*, ročník XXXVII, číslo 1-2, s. 111-112.

[198] TODL, Luděk – HEXNER, Michal – NOVÁK, Jaroslav (1985). *Urbanistická kompozice I.* 1. vyd. Praha: ČVUT.

[199] TOMÍŠKOVÁ, Eva (1991). Začlenění církevních staveb v sídlech a krajině. *Urbanita 70*, Urbion, s. 39-41

[200] TŘEŠTÍK, Dušan (2003). *Mýty kmene Čechů. (7.-10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-646-X

[201] VALEŠOVÁ, Hildegarda (1985). Lesy na území Prahy, jejich historie a současnost. *Staletá Praha XV*. Praha: Panorama.

[202] VALTR, Václav (1986). Krajinářské úpravy v 17. a 18. století. In: *Zelené systémy a jejich význam v krajinném obraze.* Praha: Dům techniky ČSVTS.

[203] VELIČKA, Petr (2010). Jak jsme k alejím přišli a jak o ně dnes přicházíme. In: ESTERKA, Jakub (ed). *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny.* Praha: Arnika, s. 16-33. ISBN 978-80-904409-7-5

[204] VLAŠÍN, Mojmír (2000). Stačí zvláště chráněná území pro zachování kulturní krajiny? In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 85-89. ISBN 80-7212-134-0

[205] VOLEK, Miroslav (1971). Purkrabí Karel Chotek a pražská zeleň. *Staletá Praha V.* Praha. s. 236-245.

[206] VOREL, Ivan (1999). Prostorové vztahy a estetické hodnoty. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Péče o krajinný ráz. Cíle a metody.* 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 20-27 ISBN 80-01-01979-9

[207] VOREL, Ivan (2000). Přírodní, kulturní, estetické hodnoty a struktura osídlení – konflikt nebo harmonie (kulturní krajina z pohledu urbanisty). In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* 1. vyd. Praha: MŽP ČR, s. 126-133. ISBN 80-7212-134-0

[208] VOREL, Ivan (2001). Proměny rázu krajiny českého venkova a nebezpečí ztráty její identity. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina v ohrožení.* 1. vyd. Lomnice nad Popelkou, s. 46-51. ISBN 80-86512-07-X

[209] VOREL, Ivan (2003). Krajinný ráz a jeho hodnocení dle §12 zák. č. 114/1992 Sb. In: VOREL, Ivan [ed.] et al. *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení.* 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 7-10. ISBN 80-903206-2-7

[210] VOREL, Ivan (2006a).: Krajinný ráz a jeho ochrana. 1. část – Charakter, ráz a identita krajiny. *Ochrana přírody*, roč. 61, č. 9/2006, s. 262-265. ISSN 1210-258-X.

[211] VOREL, Ivan (2006b). Krajinný ráz a jeho ochrana. 2. část – Proměnlivost krajinného rázu – typické a rozlišující znaky. *Ochrana přírody*, roč. 61, č. 10/2006, s. 301-303. ISSN 1210-258-X

[212] VOREL, Ivan (2006c). Estetické hodnoty krajiny a jejich identifikace v procesu hodnocení krajinného rázu, In: VOREL, Ivan [ed.] et al. *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení*, Praha: ČVUT, s. 113-121 ISBN 80-903206-2-7

[213] VOREL, Ivan (2007a). Krajinný ráz a jeho ochrana. 3. část – Obraz krajiny. *Ochrana přírody*, roč. 62, č. 1/2007, s. 14-17. ISSN 1210-258X

[214] VOREL, Ivan (2007b). Krajinný ráz a jeho ochrana. 4. část – Cíle a limity ochrany krajinného rázu. *Ochrana přírody*, roč. 62, č. 2/2007, s. 16-19. ISSN 1210-258X

[215] VOREL, Ivan (2008). Orlicko a Čimelicko. Rozmanitost vývoje a sjednocující znaky ztvárnění krajiny. In: *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. 1.

vyd. České Budějovice: Národní památkový ústav, ÚOP v Českých Budějovicích, s. 117-126. ISBN 978-80-85033-10-6

[216] VOREL, Ivan (2010). Aleje, krajinný ráz a prostorový řád krajiny. In: ESTERKA, Jakub (ed). *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny.* 1. vyd. Praha: Arnika, s. 5-15. ISBN 978-80-904409-7-5

[217] VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2006). *Metodický postup. Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz.* Praha: Naděžda Skleničková. ISBN 80-903206-3-5

[218] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2009). Metoda posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. *EIA – IPPC - SEA*, roč. XIV, č. 2, s. 7-14. ISSN 1801-6901

[219] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina (2008). Preventivní hodnocení krajinného rázu jako podklad k usměrnění stavební činnosti v CHKO a přírodních parcích (CHKO Český les). In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří [eds.]. *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007.* 1. vyd. Praha: Centrum pro krajinu, s. 74-81, ISBN 978-80-903206-9-7.

[220] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina (2009a): Landscape character assessment at the regional level. *Journal of Landscape Studies*, roč. 2, č. 1, s. 17-25. ISSN 1802-4416

[221] VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina (2009b). Preventive Evaluation of Landscape Characteristics and Scenery as a Basis for Regulating Construction in Protected Areas. *Journal of Landscape Studies*, roč. 2, č. 3-4, s. 69-75. ISSN 1802-4416

[222] VOŽENÍLEK, Jiří et al. (1975). *Urbanistický vývoj Prahy od počátku industrializace do současnosti* (závěrečná zpráva k výzkumnému úkolu, FA ČVUT), Praha.

[223] VYSLOUŽIL, Miloslav (2007). Struktura alejí v lednicko-valtickém areálu a její vývoj. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí.* Olomouc: Národní památkový ústav, ÚOP Olomouc, s. 74-82. ISBN 978-80-86570-11-2

[224] WATZKO, Karel (2010). Drobné památky a jejich vazba na změny v krajinné či urbánní struktuře. In: *Člověk, stavba a územní plánování 4.* 1. vyd. Praha: ČVUT, s. 121-129. ISBN 978-80-01-04538-1

[225] WEBER, Martin (2006). Vegetační krajinné prvky – významná součást rázu kulturní krajiny. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr [eds.]. *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů…*Praha: Naděžda Skleničková, s. 81-86. ISBN 80-903206-7-8

[226] WIRTH, Zdeněk (1943). *Pražské zahrady*, Praha: Poláček.

[227] WÖBSE, Hans Hermann (2002). *Landschaftsästhetik*. 1. vyd. Stuttgart: Ulmer. ISBN 978-3800132171

[228] ZELENKA, Josef [ed.] et al. (2008). *Percepce krajiny a genius loci.* 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7041-191-9

[229] ZELENKA, Josef – PÁSKOVÁ, Martina (2005). *Výkladový slovník – kognitivní věda*. 1.vyd. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 80-7041-355-7

[230] ZIBRIN, Pavel (1988). *Vnímanie urbanistického prostoru.* 1. vyd. Bratislava: Alfa.

[231] ZUSKA, Vlastimil (2009a). Krajinný ráz a „lidová“ estetika. In: KLVAČ, Pavel [ed.]. *Člověk, krajina, krajinný ráz.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 22-28. ISBN 978-80-210-5090-7

[232] ZUSKA, Vlastimil (2009b). Slovo úvodem. In: STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej [eds.]. *Krása – krajina – příroda I.* 1. vyd. Praha: Dokořán, s. 11-12. ISBN 978-80-7363-286-1

[233] ZUSKA, Vlastimil (2009c). Krása, krajina, příroda II – úvod. In: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav – DADEJÍK, Ondřej [eds.]. *Krása – krajina – příroda II.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 7-8. ISBN 978-80-210-4890-4

[234] ŽÁK, Ladislav (1947). *Obytná krajina.* 1. vyd. Praha: SVU Mánes.

Autor: Jiří Kupka
Název: Krajiny kulturní a historické
Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny
Vydalo: České vysoké učení technické v Praze
Zpracovala: Fakulta stavební ČVUT, Thákurova 7, Praha 6
Vytiskla: Tiskárna Nakladatelství ČVUT, Zikova 4, Praha 6
Počet stran: 180
Počet obrázků: 58
Rozsah: 12,67 AA, 15,76 VA
Vydání první

© České vysoké učení technické v Praze
ISBN 978-80-01-04653-1